Mijo Mirković

MAGDEBURŠKE CENTURIJE

1. Nazivom Magdeburške centurije označuje se ona velika Povijest crkve,[1] podijeljena u trinaest svezaka, koja je objavljena u Bazelu, tiskom Ivana Oporina u 15 godina od 1559. do 1574. Svaki svezak čini jednu centuriju, u kojoj je obrađeno po jedno stoljeće od prvog do trinaestog.[2] Sveske i nose naziv: centurija prva, druga, treća i t. d. Magdeburškim nazivaju se, jer su zamišljene, organizirane i pripremljene u Magdeburgu. Pripremali su ih i pisali pisci u borbi i progonstvu. Ma da su na njima od početka dokraja radili isti ljudi, oni su mijenjali mjesta boravka i bili su skupa samo do završetka rukopisa prvih pet svezaka. Poradi toga u Magdeburgu su napisane samo prve četiri, u Jeni peta do kraja 1561. Tada su glavni pisci bili prognani iz Jene i nikad se više nisu na jednome mjestu trajno našli. Vlačićevima

[1] *Pun naslov prve centurije, koji ujedno daje obilježje i čitavu djelu glasi:* »Ecclesiastica Historia, integram ecclesiae Christi ideam, quantum ad locum, propagationem, persecutionem, tranquillitatem, doctrinam, haereses, ceremonias, gubernationem, shismata, synodus, personas, miracula, martyria, religiones extra Ecclesiam, et Statum Imperii politicum attinet, secundum singulas centurias, perspicuo ordine complectens: singulari diligentia et fide ex vetustissimis et optimis historicis, patribus, et aliis scriptoribus congesta. Per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica«.

[2] Prve tri centurije objavljene su istovremeno (1559.) i u jednoj svesci, koja opet sadrži čitavu podjelu, kao i ostale. Prva centurija ima, osim toga, dvije knjige. Prva knjiga ima 382 stupca teksta, ne računajući predgovore i indekse, druga 684 stupca, tako da se prva centurija proteže na 1066 stupaca. Druga centurija ima 286 stupca teksta, treća 320 stupaca; četvrta, objavljena rujna 1561., ima 1574 stupca; peta, ožujka 1562., ima 1526 stupaca; šesta, ožujka 1563., ima 872 stupca; sedma, ožujka 1564., ima 668 stupaca; osma, rujna 1564., ima 942 stupca; deveta, rujna 1565., ima 640 stupaca; deseta, rujna 1567., ima 722 stupaca; jedanaesta, rujna 1567., ima 766 stupaca; dvanaesta, 1569., ima 1930 stupaca; trinaesta, siječnja 1574., ima 1378 stupaca. Svega 12.698 velikh stupaca teksta. Svaka centurija ima poseban indeks mjesta iz zavjetnih knjiga i drugi indeks osoba i predmeta. Ovaj posljednji je u prve četiri centurije četverostupačni, u ostalima trostupačni. I slog je u prve četiri centurije zbiveniji i sitnijih slova, u kasnijim slova su normalna.

nazivaju se zbog toga, jer zamisao izdavanja tako velikog djela bila je Matije Vlačića, jer je on izradio plan, program i sadržaj, jer je organizirao prikupljanje dokumentacije, sastavio kolektivno uredništvo, našao financijska sredstva i tiskaru. On je bio glava i rukovodilac čitava poduhvata, jedan od glavnih pisaca prvih pet centurija i suradnik na drugima sve do 12. centurije. Prva centurija (obrada prvog stoljeća naše ere) smatra se potpuno njegovom.[3] Kako četiri, a kasnije tri urednika potpisuju posvetu svake pojedine centurije, Vlačićev potpis uvijek je prvi, a za njim dolaze druga dva ili tri.

Vlačić je 1567. zbog svojih ponovo iznesenih oštrih stavova o prirodi čovjeka i vezanosti ljudske volje bio izložen novim progonima i zatim napušten i od samoga drugog glavnog suradnika na centurijama, Wiganda. Taj je uzmogao da spremi materijale i neke rukopise za 14., 15. i 16. centuriju, ali završni oblik rukopisi nisu dobili, a nisu nikad ni objavljeni.[4]

2. Zamisao o izdavanju sistematske crkvene povijesti rodila se u Vlačiću 1552. On je tada živio u Magdeburgu već petu godinu kao nadzornik tiskare i korektor, kao pisac bujice spisa protiv agresivnog saveza cara i pape i njihove oružane i političke intervencije za prisilno unijaćenje protestanata. Vlačić je tražio i nalazio argumente protiv carskog zakona o unijaćenju od 1547., protiv papinih bula, protiv politike Tridentskog koncila, protiv sistematske protureformacije, koja je već djelovala. Argumenti, koji su se efektno mogli upotrebiti, bili su historijski. Tražeći argumente protiv papizma, kao središnje i vrhovne crkvene ustanove, morao je zagrabiti u daleku prošlost, da istražuje njene temelje i ispituje istinitost i opravdanost dokaza, na kojima se zasnivao primat pape, da odmjerava težinu i domašaj svih onih glasova, koji su u petnaestoljetnom razvitku bili dignuti protiv papinske uzurpacije vrhovne crkvene vlasti. Tako je Vlačić došao do koncepcije Kataloga svjedoka istine. Izradujući prvi koncept Kataloga još je pretpostavljao, da će to biti mala knjižica, da će po obujmu i po stilu biti slična onim njegovim bezbrojnim oštrim polemičkim brošurama, koje je u borbi objavljivao, i koje su imale da djeluju kao parole, kao novinski članci, kao pozivi na otpor, koji djeluje u određenoj situaciji.

Godine 1552. bio je Vlačić u Mlecima. To je već drugi put, da dolazi u Mletke poslije svog odlaska u Njemačku 1539. Prvi put je u Mlecima 1543. u posebnoj misiji, za koju se kasnije tvrdilo, da ga je slao Luther.

[3] *Gašpar Heldelin iz Lindave* objavio je 1575. poslije Vlačićeve smrti o Vlačiću svoj opsežan, dosta iscrpan, pozitivan, neposredan posmrtni govor: Eine christliche Leichpredigt über die Leiche des Ehrwürdigen und hochgelehrten Herrn M. Matthiae Flacii Illyrici, u kome, uz mnogo osjećaja, topline, priznanja i podataka, kojih drugdje nema, navodi među bitnim djelima, koja su Vlačićeva, još i »sonderlich aber prima centuria, darin seine Meinung von allen Artikeln und Punkten unseres Glaubens begriffen«. Heldelinova knjižica nema paginacije.

[4] U Wolfenbüttelu, među Wigandovim papirima i njegovom rukopisnom zaostavštinom sačuvan je pod signaturom H. 2132, 11. 11 Aug. fol. 363 jedan takav rukopis, i to XV. centurije: Historia ecclesiastica magdeburgensium Flacii et sociorum Centuria XV.

Vjerojatno je tako i bilo.[5] Ali i onaj prvi i ovaj drugi put u Mletke poduzimao je da spasi, ako bude mogao, ili bar da olakša život utamniče-niku inkvizicije, fra Baldu Lupetini, provincijalu Male braće, čovjeku, koji je izvršio najjači utjecaj na njega, koji ga je otpremio na put u protestantski svijet, koga je kao najbližeg zemljaka, sunarodnjaka i ujninog[6] brata cijenio i volio, i prema kome je stalno osjećao odgovornosti. Jer, ma da je fra Baldo bio protestant prije Vlačića i omogućio mu da postane protestant, sad je taj njegov i intimni i voljeni, rođeni fra Baldo, bio u doživotnom zatvoru, jer je ispovijedao ono isto, što i Vlačić, i isto onako gorljivo, uporno i beskompromisno. Kako je prema izvorima sigurno, da je Vlačić 1543. posjećivao Lupetinu u mletačkom zatvoru,[7] on je možda i sada dolazio do njega, bilo s pomoću rodbine, bilo njemačkih protestantskih trgovaca. A i posjećivanje zatvora i dijeljenje milostinje zatvorenicima bilo je slobodno.[8] Svakako je njegov boravak u Mlecima 1552. učvrstio u njemu predodžbu, što će biti s njemačkim protestantizmom, i s njime lično, ako bi se protestanti podvrgli odlukama Tridentskog koncila. I oni bi, i Vlačić s njima, bili stavljeni pred dilemu: ili se odreći vlastitog uvjerenja, ili svršiti ovako kao Baldo, živ uzidan u ćeliji inkvizicije.[9] I slika prave i krive crkve mogla je da se u njegovoj svijesti ukorijeni iz pogleda na toga blijedog zga-

[5] Samo i taj put u Mletke 1543. i sada 1552. izvršen je po Vlačićevoj zamisli, iako je 1543. putovao i u Lutherovoj misiji i kao kurir, koji je nosio pismo s potpisima izbornog kneza Saksonske i drugih protestantskih velikih feudalaca Njemačke mletačkom duždu i Senatu. Pismo je trebalo da spasi glavu Vlačićevu zemljaku i prvom učitelju Labinjaninu Baldu Lupetini. Godine 1543. inkvizicija je osudila Lupetinu na doživotnu robiju. 1548. inkvizicija ga je osudila na smrt, ali mu je dužd promijenio kaznu na doživotnu robiju. 1556. inkvizicija ga je osudila ponovo na smrt, i tada je osuda i izvršena. Na posljednjem procesu, koji je trajao čitavu godinu dana, od rujna 1555. do rujna 1556., Lupetina je na pitanje o nasljednicima Petrovim govorio: »Mislim, da je papa prodao Krista, da je prodao pravu svetost, milosrđe, dobrotu, blagost, strpljivost, ljubav prema bogu i prema bližnjemu, da bi kupio kraljevstvo svijeta...« Tako je govorio fra Baldo, poslije 15 godina zatočenja i mučenja. Proces je tiskan. Citat je prema djelu *Emilio Comba*. I nostri protestanti, knjiga II, Firenze 1897., str. 353–354. – Kad je Vlačić putovao u Mletke 1552., išao je doista, kako sam kaže, da bi pregledao knjižnice u Mlecima i vidio, što se iz njih može iskoristiti za pisanje crkvene historije, ali možda još i više da vidi fra Baldu Lupetinu, čovjeka sa svoga labinskoga krša, tvrdog kao i on, nepomirljiva neprijatelja papizma do zadnjeg daha, koji je sada dvaput osuđivan od inkvizicije i sam činio uvjerljiv dio crkvene povijesti. Žena Hrvatica («una donna schiavona«, *Comba*, II, str. 335) kuhala je Baldu sve te godine hranu kod kuće i nosila mu je u zatvor.

[6] Ta Lupetinka, Vlačićeva ujna, brinula se također za brata utamničenog fratra čitavo vrijeme šaljući mu novac i hranu iz Labina («Inoltre, mia sorella e mio cognato mi mandano quel poco che possono, e cosi fanno altri parenti e amici«. *Comba*, II, str. 335).

[7] Comba, II, str. 335.

[8] Comba, II, str. 335. Lupetina je izjavio, da je ponekad primao milostinju od onih, koji bi došli posjetiti zatvore: neko bi mu dao, neko ne bi («e genti che visitano i prigioni ed a cui chiedo l'elemosina. Chi me la fa e chi no«.)

[9] Kad se pojavio na drugom procesu (1547) bio je fra Baldo: »Čovjek s crnom bradom u stranoj kapi, blijed u licu i s ranom na oku«, a na trećem procesu (1555) »bio je više mrtav nego živ i nesposoban da stoji na nogama, kad govori«. *Comba*, isto mjesto, str. 333. do 334. i str. 351.

ženog mučenika »više mrtva nego živa«, njemu toliko dragog: prava crkva morala je opet biti, gdje su mučenici, kriva je bila ona, koja je takve mučenike, kakav je bio fra Baldo, žive uzdivala.

Ako se za tog boravka u Mlecima utisnuo u njegovu svijest položaj, u koji je inkvizicija dovela labinskog mučenika, kao simbol njegove vlastite borbe, a dijelom i njegova vlastita stanja, iako je ta slika još pojačala njegov uporan borbeni stav prema Rimu, onako kako je možda prva osuda Lupetine na smrt od strane inkvizicije (1547) pomogla povući Vlačića u onu nepomirljivu i nemilosrdnu borbu protiv unijaćenja, – bogatstvo historijske dokumentacije u starim rukopisima mletačkih biblioteka moglo je izmijeniti njegovu prijašnju predodžbu o ograničenosti zadatka, koji je bio postavio. Tu su bili dragocjeni izvori. Bogatstvo izvora bilo je takvo, da je stvaralo mogućnosti velike, iscrpne sistematske obrade. A mletačke biblioteke, i posebno bogata i znamenita Marciana, – nisu bile jedine te vrste.

Usto, Vlačić je baš tu, u Mlecima, učio humanističke nauke, i njegov učitelj humanista Egnatius bio je historičar više nego sve drugo. Egnacijevo opsežno djelo o životu cezara[10] bilo je objavljeno tek prije šest godina, u onom istom Bazelu, gdje će odsada izlaziti velika Vlačićeva djela. Egnacije je bio napisao i djelo o uzorima slavnih ljudi Mletaka i drugih narodnosti, i to je djelo bilo tada u svom završnom obliku.[11] Oba Egnacijeva djela nisu donosila nešto novo, ni idejno, ni po kompoziciji, ni po metodi rada. U obradi te materije (historije cezara i slavnih ljudi) od Euzebija, biskupa u Palestini u 3. stoljeću, koji je obrađivao te iste dvije teme, koga je prevodio Jerolim Dalmatinac i iskorišćivao i Erazmo i Vlačić, do Egnacija bilo je bezbroj pisaca na svim stranama, koje su privlačile iste teme, koji su prepisivali jedni od drugih ili radili po istome kalupu. Bilo je važno, da je Vlačić u prvoj mladosti, između 16. i 19. svoje godine, bio zašao u historijsku sredinu i navikao se u Mlecima, gdje je starih rukopisnih knjiga bilo toliko mnogo, probleme i zbivanja posmatrati sa historijske perspektive. Oba Egnacijeva djela i on sam znatno su poslužili Vlačiću u naznaci izvora i iskorišćenja starijih pisaca kao i sistematikom, prema kojoj su primjeri uglednih ljudi svrstavani u kategorije vrlina, koje su u njihovu životu i djelu dolazile do izraza, tako da su stvarane kategorije hrabrih, požrtvovnih, izdržljivih, nesebičnih, istinitih, skromnih, vjernih, blagih, umjerenih i t. d. ljudi. Vlačić nije usvojio Egnacijevu sistematiku ni njegove mnogobrojne i raznovrsne idealne moralne kategorije, jer on

[10] *Egnatius Johannes Baptista*, Annotationes Bapt. Egn. in vitas Caesarum, Bazel. 1546, str. 810 teksta i 64 strane trostupačnog indeksa. In folio. Taj trostupačni indeks zadržat će Vlačić kasnije u Clavisu, dok će u prvim centurijama izrađivati čak četverostupačni indeks. Egnacijevo djelo obrađuje znatnim dijelom isti vremenski period, kao kasnije centurije, osobito prva četiri stoljeća, ali ide i dalje obuhvaćajući i dotadašnje turske ratove i osvajanja (»Historia Turcarum«), prema tomu bar dijelom i srednjevjekovnu povijest Južnih Slavena.

[11] *Egnatius Joh. Bapt.*, De exemplis illustrorum virorum Venetae civitatis, atque aliarum gentium, Parisii 1554. in 16.°

kao mnogo dublji historičar od svoga učitelja ne istražuje samo izolirane pojave i činjenice, nego činjenice i pojave u njihovu genetičkom nizu, dakle ne samo pojave, nego i njihove uzroke i njihove učinke. Egnacijeve kategorije vrlina Vlačić je zamijenio kategorijama zbivanja u svakom stoljeću: upravom crkvenom, doktrinom, progonima, mirnim razvitkom, propagandom, razvitkom ceremonija, herezima, šizmama, i embrionalnim počecima usporednog promatranja raznih religija, uključivši i židovsku i poganske.

Svoju zamisao izložio je Vlačić po svome povratku iz Mletaka već te godine u pismu upućenom Gašparu Nydbrucku od 10. prosinca 1552. iz Magdeburga u Beč.[12] Kad se, jedamput latio te velike zamisli i kad je na svima stranama iduće dvije godine nailazio na pozitivan odziv, Vlačić će uporno bez odaha raditi da zamisao privede u djelo.

3. Misao o pripremi pisanja i izdavanja velike crkvene povijesti Vlačić u početku i još dugo zatim, dok pripreme traju, vezuje s izdavanjem svih husitskih spisa. Tu zamisao izdavanja svih *husitskih* spisa usporedno s crkvenom povijesti Vlačić ponavlja u svojim mnogobrojnim pismima od 1552.–1553. i kasnije.[13] On želi objaviti značajne husitske dokumente, ali osobito sve dokumente o postupcima Rima i cara prema husitima, posebno o koncilima u Konstanci (1415) i u Bazelu (1433) i kasnijim dekretima. Sigurno je mučenička figura Balda Lupetine, koju je vidio u Mlecima, morala Vlačića podsjećati na gorostasnu figuru drugog velikog slavenskog mučenika, Jeronima Praškog, koji je, pošto je 360 dana bio proveo u zatvoru i na mučenju, na suđenju u Konstanci 26. V. 1416., dakle ni 150 godina prije, iznenadio sve svojom učenošću, silinom znanja, darom govora, oštroumnošću i izvanrednim pamćenjem, koji je pred samom osudom na smrt i spaljivanje govorio pred sucima superiorno i u šali, i stao tu pred sucima potpuno uz Husa, koji je već bio spaljen, ostajući pri svome učenju i uvjerenju.[14] Usporedba između učenog fra Balde Lupetine, koji je bio ne samo jak karakter, nego i velik govornik, nadmoćan prema svojim sucima i tužiteljima, načitan, pronicljiv i uvijek prisutan duhom, talentirani pjesnik i pisac, i bivšeg oxfordskog studenta i pariskog magistra Jeronima Praškog, učenjaka i viteza istovremeno, nametala se, kako zbog njihove učenosti i mučeništva, tako i zbog vjere u stvar i ispravnost stvari, koja je rodila otpor i prkos, i zbog rasipanja svog velikog znanja na suđenju, onog veličanstvenog nadmoćnog držanja pred tužiteljima i sucima in extremis.

[12] Tekst pisma sačuvan je u rukopisnoj zbirci Nacionalne biblioteke u Beču, Cod. 10364. fol. 13, a objavio ga je *Viktor Bibl* u zbirci korespondencije između Vlačića i Nydbrucka u Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich Bd 17, 1896.

[13] Pisma Nydbrucku od 10. XII. 1552, od 1. X. 1553, od 4. XII. 1553. Tražeći da mu se preko Beča nabave i pošalju svi rukopisi o husitima, do kojih se može doći, Vlačić iznosi u pismu od 1. X. 1553.: »iam etiam illud ago ut omnia *Hussitarum scripta* in ordinem redigantur et simul imprimantur.« Rukopisna zbirka Nacionalne biblioteke u Beču, Cod. 9737, list 3 verso. Vidi fotokopiju toga pisma.

[14] *Palacký*, Geschichte von Böhmen, III. svezak, I dio, 1845, str. 387.

Centurije su se imale, već tiskane, pojaviti u onom »interimu« između vojnog i političkog poraza njemačkih protestanata (1547) i odluka Tridentskog koncila, koje su predstojale. Husitskim primjerom Vlačić je htio naznačiti, da odluke Tridentskog koncila ne mogu biti povoljnije za savremene protestante nego što su bile odluke koncila iz prošlog (15.) stoljeća prema husitskim protestantima. Kako sada (1547–1552) u Njemačkoj postoje dvije struje, jedna kompromisna i pomirljiva prema Rimu, wittenberška ili saksonska, koja ima iza sebe autoritet Melanchtonov, i druga borbena i vjerna ideji reformacije, magdeburška, koju vodi on, Vlačić, tako su kod husita prije sto godina postojale iste dvije struje: pomirljiva, praška ili Rokicanova, uz koju je bila većina velikaša i znatan dio učenih ljudi sa sveučilišta, i druga, taboritska, koja je imala čišće učenje i od samoga Husa i dalje išla od njega u kritici papizma.[15] Ništa češkim husitima nije koristila njihova pomirljivost prema Rimu i takva pomirljivost nije u stanju da očuva tekovine savremenog protestantizma.

Zamisao o izdavanju svih husitskih spisa »uređenih po redu«, »u određenom broju svezaka«,[16] i da on to skupi, sredi, uredi i izda, nije Vlačić ipak niti izveo, niti je od nje odustao. Iduće godine on će izrađivati tekst Kataloga i vršiti pripreme za centurije. Husitizam je pokret 15. stoljeća, bar u onim manifestacijama, koje su značajne za Vlačića, t. j. idejni i masovni, politički i vojni pokret druge i treće generacije iza Husa, onako kako su Vlačićev pokret i Vlačićeva borba bili pokret i borba druge generacije luterana. Prema tome on bi bio morao opsežnije biti obrađen u XV. centuriji, a ni XIV. ni XV. centurija nisu nikad završene. Godine 1556. Vlačić je postao ponovo profesor i morao se uz centurije baviti izrađivanjem crkvene doktrine svoje vlastite crkve, voditi crkvenu politiku. Sve te godine on se bavio i husitizmom, skupljao spise, vodio razgovore i pregovore s predstavnicima Češke braće[17] (u

[15] Tada je Vlačić pronašao taboritsku konfesiju i ne mogući sačekati XV. centuriju, e da je u njoj obradi, objavio ju je tiskom 16 godina kasnije kod Oporina u Bazelu: »Confessio Waldensium de plerisque nunc controversis dogmatibus ante 134 annos contra claudicantes Hussitas scripta, nostrisque temporibus, statui, ac rebus pulchre correspondens, Basileae 1568.« Vlačićeva letera dedicatoria ima 14 strana, tekst iznosi 396 strana in 16⁰ Vlačićev indeks 64 strane. Naslov ispred teksta i iza predgovora i posvete je ovaj: *»Confessio taboritarum contra Rokezanam et papistas Pragenses ante 132 annos conscripta«*. Jedini primjerak te knjige našli smo (1953) u Bavarskoj državnoj biblioteci u Münchenu (Sign. H. Eccl. 231). Na unutrašnjoj strani korice knjige stoji: »liber rarus« i na francuskom: »edition très rare«. – To Vlačićevo izdanje taboritske konfesije bilo je, kako smo iz Vlačićeve korespondencije ustanovili, u isto vrijeme u tisku kod Oporina u Bazelu, i to već 1565., kad i njegov etimološki hebrejsko-grčko-latinsko-njemačko-hrvatski rječnik, t. zv. liber hebraismorum ili »catalogus hebraismorum«, od koga nismo dosada (1955) uspjeli pronaći ni jedan primjerak.

[16] Vlačićevo pismo Nydbrucku od 4. XII. 1553.: »In animo habeo, ut nuper scripsi, omnia Bohemica seu Hussitica scripta, in certos tomos reducta imprimi curare. Si modo esset.«

[17] O sastanku između Blahoslava, predstavnika Češke braće, i Vlačića u Magdeburgu (1556) vodio je Blahoslav dnevnik, koji je više puta iskorišten (Bidlo, Kvačala, Schulte). Kako je Vlačić sa svoga doktrinskog gledišta i kao historičar doktrine upozoravao Blahoslava na veze u učenju između valdovaca (valdenza) i husita, a

Magdeburgu neposredno prije polaska u Jenu), ali kako je uza sve to davao prednost centurijama, husitski spisi nisu mogli doći na red.[18]

Kako se Vlačiću činilo, da je za tadašnje stanje reformacije bilo potrebno husitsko svjedočanstvo protiv papizma, on je takvo svjedočanstvo, ukoliko se ticalo učenja, nalazio u taborskoj konfesiji i u onim učenjima, na koja su se ona naslanjala. Taboritska konfesija, »sastavljena prije 134 godine u ime čitave Taboritske crkve, treba da je to draža vjernima, što sadrži mnogo čišće učenje nego što je bilo Husovo i njegovih učenika«. A to čišće učenje, po sudu Vlačića, nije nastalo u češkim zemljama poslije Husa, nego je tamo postojalo prije Husa i došlo je tamo prije 300 godina od lyonskih valdovaca. To se učenje bilo rasprostranilo u Češkoj, Saksonskoj, Šleskoj i Poljskoj, a došlo je tamo iz Lombardije. A za potvrdu toga Vlačić iznosi, da ima rukopisne knjige o vjerskim progonima pisane prije tri stoljeća.[19]

Konfesija taborićana je baš za to dragocjena za suvremenu reformaciju u sredini 16. stoljeća, jer sadržava borbe i zbivanja potpuno slične našim prilikama i vremenima 16. stoljeća.[20]

4. Prvi Vlačićev nacrt o izradi crkvene povijesti samo je kratka skica. Vlačić je naziva schaeda. Ona je sažeta i izrađena je već na jesen 1552. Taj kratak nacrt, kao i druge kasnije, on je odmah prepisao ili dao prepisati u više primjeraka i razaslao ih je na razne strane s opsežnim popratnim pismom. Sačuvano je više takvih pisama, a sačuvan je i tekst te prve skice. Prvu je Vlačić poslao u Beč Nydbrucku kao prilog pismu od 10. XI. 1552. Ona je sačuvana i tekst je objavljen.[21] Istu skicu i popratno pismo, koje je Vlačić uputio iz Magdeburga 7. ožujka 1553. u Frankfurt na Majni Hartmannu Beyeru, bili su u izvor-

Blahoslavu kao predstavniku češkobratske Jednote (Jednota českobratrská) bilo je u prvom redu stalo da Vlačić iskoristi svoje veze koje je tada imao sa Bečom (Nydbruckom i Maksimilijanom), da Jednota bude priznata kao konfesija i kao crkva. Vlačić je na mirnog, staloženog i praktičnog Blahoslava ostavio utisak oštrog doktrinara. Prema formulaciji Schulteja Blahoslav je zabilježio, da je Vlačić »gorljiv i učen čovjek i ono što radi, radi iskreno, ali je preponosan, tvrdokoran i nepopustljiv«. – *Dr. J. Wilh. Schulte*, Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Magdeburger Zenturien, 1877, str. 80.

[18] Dio husitskih spisa, koje je Vlačić skupio a nije izdao, sačuvan je u Wolfenbüttelu u facsiklima: 70, Helmst, 767 Helm. (Apologia Českých bratří, povezanih 115 listova na češkom jeziku) i 908 Helmst.

[19] U predgovoru spomenutoj taboritskoj konfesiji: »Credo autem hanc puriorem doctrinam etiam ante Huss in Bohemia et vicinis locis fuisse, ac a Waldensibus propagatam esse, occasionemque tam vehementium certaminum Huss refloruisse. Habeo enim libros inquisitionis ante 300 annos conscriptos, qui restebantur in Bohemia, Saxonia, Slesia et Polonia multos Waldensium sectatores fuisse, eamque doctrinam ex Lombardia seu Gallia cisalpina, ut eam Romani vocant, propagatam fuisse. Eo reperio solitos esse Bohemos tum collectas pecunias, tum discipulos ut praeceptoribus et ad Scholas Theologiae mittere.«

[20] Isti predgovor: »Porro hic liber etiam eo nomine gratior ac utilior lectori esse poteret quod continet actionem historiam que nostris rebus ac temporibus simillimam.«

[21] *Dr. Victor Bibl*, Briefwechsel zwischen Flacius und Nydbruck Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 1896, Band XVI, str. 8–9.

nom tekstu objavljeni već u 1723. u prvoj sistematskoj Vlačićevoj biografiji.[22] Iz tih mnogobrojnih njegovih pisama, slanih u Mecklenburg kao i Beč, u Regensburg kao i Frankfurt, u Hamburg i u Strassbourg, na čvorna mjesta i na jake ličnosti, nezavisno od toga, da li su mu ljudi, kojima je svoj nacrt slao, bili lično poznati ili nisu (Hartmann Beyer mu dotada nije bio lično poznat), vidi se sigurno, da je zamisao o centurijama njegova, kako jezgroviti prvi nacrt pokazuje istovremeno cilj poduhvata, suštinu sadržaja i način ostvarenja.

Cilj poduhvata imao je biti u tome, da se prikaže, da je prva kršćanska crkva, stara crkva, crkva u početku, bila prava, da je ta prava crkva u postupnom razvitku u toku vjekova bila iskrivljena, srozavala se na niže i postajala gora. Uzroci kvarenja bili su nemarnost, neznanje i zlonamjernost, što je sve nastajalo i raslo, kako su se ljudi na upravi crkve u toku vjekova mijenjali, a stoljeća su se nizala.[23] Ali i pri takvu stoljetnom razvitku, u kome je crkva postojala stalno gora, pri svim pogreškama pokvarenih rukovodilaca službene crkve, redovno su se, u pojedinim razmacima vremena, sad ovdje, sad ondje, javljali ispravni učitelji, koji su činili, da bi svijetlo istine jasnije zabljesnulo, da bi zatim opet mrak nadvladao. Sad (t. j. u doba reformacije u 16. stoljeću) prava je istina konačno prodrla i potpuno je obnovljena.[24] U toku svih tih minulih vjekova, kako će to povijest pokazati, bilo je pojedinaca i masa, svijesnih prave istine, i oni su istinu ne samo ispovijedali, nego su se za nju i borili. Njihova istina bila je istina stare crkve, to je istina reformacije. Ti borci u dugim vjekovima čine most i kontinuitet između stare crkve i suvremene reformacije. Oni dokazuju, da je reformacija obnova prave religiozne istine, i da je crkva, koju reformacija stvara, obnova onih slobodnih općina jednakih ljudi prvog kršćanstva.

Službeni i jednostrani crkveni pisac Joannes Cochläus u svojim komentarima o djelatnosti i spisima Luthera[25] tvrdio je, da su stari luterani isprevrtali vrlo pomno sve stare biblioteke, a da im ipak nije pošlo za rukom, da u dugom nizu vjekova pronađu ni jednog crkvenog učitelja,

[22] *Johann Balthasar Ritter*, M. Matthiae Flacii Ilyrici ehemals berühmt = und gelährten Theologi in Teutschland Leben und Tod, Franckfurth und Leipzig, I. izdanje 1723, drugo izdanje 1725, str. 398 in 16°. Tekst nacrta nalazi se na str. 62–64 prvog izdanja i na str. 49–50 drugog izdanja. Tekst pisma dolazi odmah iza teksta nacrta. – Oba izdanja Ritterove knjige o Vlačiću sačuvana su u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Jedno nosi potpis Dr. Velimira Gaja i potječe iz njegove knjižnice.

[23] »Utile esset scribi historiam ecclesiasticam, in quo ordine, per temporum successionem, monstraretur quomodo vera Ecclesia eiusque religio ab illa prima puritate et simplicitate, quam Apostolorum tempore habuit, paulatim successione temporum et hominum crescentibus falsitate ac erroribus declinarit in pejus, partim ob negligentiam et inscitiam, partim ob malitiam inpiorum«. Iz prvog stava Vlačićeva prvog nacrta: Scheda Flacii de conscribenda Historia Ecclesiastica iz god. 1553. Tekst od *Rittera*, izdanje 1723, str. 49.

[24] »Contra etiam quomodo subinde per aliquos verè pios non nihil instaurata sit, atque ita veritatis lux jam clarius fulserit jam tenebris impietatis augescentibus obscurata plus minusve sit, quoad tandem hisce temporibus, cum deleta ferme penitus veritas esset, ingenti Dei beneficio vera pietas sit in integro restituta«. Isto mjesto, str. 49.

[25] »De actis et scriptis Martini Lutheri Commentaria«, Mainz 1949.

koji bi odobrio Lutherove dogme.[26] Veliki poduhvat Vlačićev, nova, protestantska Povijest crkve svih 15 stoljeća prije Luthera imala je da dokaže baš suprotno: da su pravi crkveni učitelji, od Pavla i Augustina do Valda, Wicklefa, Husa i Luthera, uključivši i učitelje istočnih crkava, naučavali isto, da između njih nikakve bitne proturječnosti nema, nego postoji osnovna proturječnost između učenja njih svih i učenja i postupaka službene rimske crkve.

Sadržaj centurija, prema toj prvoj Vlačićevoj skici, treba da bude ona stoljetna borba između svijetla i tmine, u kojoj se ponekad čini, da je svijetla nestalo potpuno, a zatim opet, uvijek iznova zablista u punom sjaju. To je borba između Antihrista i Hrista, koju Vlačić formulira kao borbu Antihrista protiv svih onih, koji Hrista vole, poštuju i njegovim stopama idu. Borbe i stradanja onih, koji su se povodili za Hristom u prošlosti, daju snagu onima, koji se bore sada, a te borbe ujedno pobijaju osnovni argumenat Rimljana, da su oni uvijek činili i da i sada čine pravu crkvu. Ta historijska borba, koja traje kroz sva stoljeća, ustvari je vjekovni sukob između istine i neistine, između pravde i nepravde, između ljubavi, t. j. pobožnosti i mržnje, t. j. bezbožnosti. Da je Vlačić otišao korak dalje, prešao iz određene teološke problematike na filozofsku, bio bi mogao sadržaj centurija formulirati i kao historijsku borbu između dobra i zla ili još više između načela dobra i načela zla, i tad bi formulacija zazvučala bogumilski. On je doista bio optužen zbog takva sektaškog vjerskog zastranjivanja, a da ipak ustvari nije imao namjeru da onu granicu prijeđe. On je htio pribaviti reformaciji historijsku argumentaciju i dokumentaciju, a ne utemeljivati nova učenja. Svojim pismima obraćao se u prvome redu školovanim protestantima i crkvenim funkcionerima, koji su studirali, kao i on, na protestantskim sveučilištima i tu već prihvatili određenu gnoseologiju. U toj spoznajnoj teoriji luteranskoj Vlačić je bio veliki majstor, svakako najveći majstor svoga vremena, vjerojatno i svih vremena. On je baš najviše pazio, kao njen duhovni inkvizitor, da nitko od protestanata ne prijeđe njene granice. U prvom redu nije ih smio prijeći on sam.

Da bi se takva povijest mogla napisati, potrebno je, ističe Vlačić u prvom nacrtu, osim tiskanih knjiga, pronaći i iskoristiti sve stare rukopise, osobito one prije Grgura VII., rukopisne spise o inkviziciji i procesima, sve spise protiv Antihrista, spise papističke protiv pravih učitelja, hronike i anale pojedinaca i na kraju istražiti i ispitati predaje, znanja i sjećanja starih ljudi.

[26] Citirano prema *Schulte*, Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Magdeburger Centurien, 1877, str. 55. Cochläus bio je jedan od glavnih crkvenih historičara rimske crkve u doba Reformacije. On je prije Vlačićevih centurija bio izdao pisma Kasiodora, zatim: Canones apostolorum, Veterum concilium constitutiones, Decreti pontificum i na kraju svoju opsežnu Povijest husita (1549), – sve djela, od kojih je dijalektički Vlačić mogao dobiti podstrek, i koji je materijal mogao iskoristiti za svoju historiju, obarajući njome osnovne teze Cochläusove.

Tako velik posao prikupljanja dokumentacije, izbora i pisanja ne može izvršiti jedan čovjek. Bit će potrebna tri ili četiri čovjeka, tako da bi dvojica od njih pronalazila, skupljala i dopremala materijal sa svih strana, dok bi treći iz svih tih izvadaka izrađivao konačni tekst.[27] Vlačić već tada nazire, koliki je to ogroman poduhvat, što je zamislio i što započinje. Takav poduhvat nadilazi snage i mogućnosti jednog čovjeka, i bit će potreban kolektivni rad mnogih i poseban konkretan uredivački kolektiv za njegovo savladivanje. Sada u početku Vlačić još pretpostavlja, da konačan tekst za centurije, nakon dugih predradnji drugih, može da izradi jedan historičar, dobar znalac i dobar stilist, i pretpostavlja, da to ne će biti on. Stvarno će neke čitave pojedine centurije stilizirati kasnije on sam, druge Wigand s velikom pomoći Judexa. Ali ni njih trojica ni drugi poslije ne će stići da izrade tekstove za sve. Toliko ogroman je to rad bio, kad se dokumentacija nagomilala, i kad se uočila sva zamršenost kontroverzi na pr. u XV. stoljeću, husitskom, i zatim u XVI. stoljeću luteranskom i kalvinskom.

Već tada (mjeseca ožujka 1553.) daje Vlačić sliku posla, kako će on izgledati. To će biti nešto, što će ličiti skoro na pčelinjak, na organizaciju rada u njemu i na stvaranje meda.[28]

5. Između izrade prve skice i njenog razašiljanja na uvid i mišljenja i izrade već sistematskog plana i nacrta protekla je godina dana. Vlačić je to vrijeme proveo u Magdeburgu u pisanju i razgovorima sa glavnim misliocima, piscima i borcima u samome gradu i u neprestanom dopisivanju s mnogobrojnim svojim vezama. On je svoju prvu skicu slao na mišljenje i sad onim pouzdanim ljudima, i samo njima, koji su mu mogli pomoći, tražeći odmah od njih, da skupljaju dokumentaciju, koju je u skici naznačio, ali u isto vrijeme i moleći svakoga za mišljenje i savjet.[29] To savjetovanje nastavit će se i iduće dvije ili tri godine, čak još i onda, kad se već bude stvorilo uredništvo i Vlačićevi prijedlozi budu prihvaćeni i izvođeni u djelo. Kad je diskusija o planu završena, nastavljena su savjetovanja o metodi obrade materije. I kad ne bi na vrijeme dobio odgovor i mišljenje, koje je tražio, Vlačić bi neumorno pismeno urgirao, da mu se mišljenje pošalje.[30] Svi ti pripremni radovi, koji traju oko četiri godine, pokazuju s koliko je odgovornosti Vlačić pristupao tome poslu i s koliko naučne kritičnosti i autokritičnosti.

[27] »Caeterum historiae scriptionem alicui doctiori styloque valenti commendari velim, vel non uni potis sed tribus, aut quattuor, quorum duo materias undiquaque congererent et comportarent, tertius omnia illa congesta scriptione pertexeret.«

[28] »ut ita quasi Apum quandam politiam melificationemque imitarentur«. Iz Vlačićeva pisma od 7. III. 1553.

[29] I Hartmanna Beyera moli u tome pismu za savjet: »siquod omnino consilium et auxilium tu affere potes, oro te ac per Christum obtestor ut id sedulo summoque studio facias«.

[30] Vlačićevo pismo Nydbrucku od 1. I. 1556. počinje žaljenjem, što ne dobija mišljenje o metodi, obradi i pisanju povijesti: »Doleo me nec sententiam de methodo scriptionis nec ... aliud litterarum accipere.« Fotokopija toga pisma nalazi se priložena u tekstu.

Poslije godinu dana savjetovanja, i kad su i odgovori i mišljenja na prvu skicu već bili stigli, Vlačić je izradio novi, širi, konkretniji i produbljeniji plan, koji je sad nazvao Consultatio.[31]

Vlačićev plan iz godine 1554. sadrži *analizu i kritiku dotadašnje historiografije*, crkvene i političke, i naznake, u čemu će se nova povijest razlikovati od prijašnjih, u čemu će biti njen napredak, što će u njoj biti novo i bolje. Vlačić ističe, da se one *crkvene povijesti*, koje su bile dotada napisane, zapravo iscrpljuju u opisu i pohvalama pojedinih osoba. U njima se na široko veze, kakav je bio ovaj ili onaj čovjek ili svetac, kakav mu je čudesan život bio, koliko je postio, gladovao, oskudijevao ili trapio tijelo, koliko je molio i uzdisao, ili koja je čuda činio živ ili mrtav. Te stare crkvene povijesti zadržavaju se također, više nego je potrebno, na opisu progona i muka. Prema takvoj hipertrofiji kazuističke deskripcije idejna razrada, razrada učenja ili doktrine prolazi sasvim slabo. Kad i dodirnu idejnu borbu, borbu oko religioznih učenja, ne ulaze u suštinu problema istine i zablude, tako da i nije jasno, što su zapravo vjerovali ili učili osuđeni heretičari, i kakve su prirode bile one zablude, koje su na nekim koncilima kažnjavane. A nije ni čudo, što su stari historičari tako postupali. Niti su oni dovoljno ispravno razumjeli Hrista, niti su pravo zrno božje riječi mogli odjeljivati od pljeve ljudskih tradicija. Hrčući na sigurnom (»satis secure stertentes«) nisu ni mnogo brinuli za kvarenje i propadanje religije.

Političke povijesti prikazuju pak ponajviše tok raznih ratova i sličnih stvari s ratovima povezanih. Te su stvari jasne i znamenite, ali one, misli Vlačić, ne zahtijevaju nikakve naročite analize (»nulla admodum subtili diiudicatione indigent«).

Za razliku od tih dviju vrsta povijesti, koje su dotada postojale, a treće nije ni bilo, koje su se držale dijelom osoba, dijelom vanjskih zbivanja, ona povijest, koju Vlačić misli da osniva, ima svoju središnju misao, a to je petnaestovjekovna neprestana unutrašnja, vječna borba, koja se vodi u okviru kršćanstva za novozavjetno evangelijsko učenje i protiv njega. U toj borbi jedna se strana bori za dobro i za istinu, druga se bori protiv, i borba se ne završava nikad. Kolikogod od učenja

[31] Consultatio de conscribenda accurata et erudita historia Ecclesiae a Christo usque ad nos, in qua potissimum doctrinae ac religionis forma, quo tempore ac loco qualis fuerit, diligenter exponeretur (1554). Rukopisni primjerak te konzultacije sačuvan je u rukopisnoj zbirci biblioteke u Wolfenbüttelu u Codexu 11. 20. Aug. fol., koji ima 470 listova. Čitav kodeks sadrži izvornu rukopisnu dokumentaciju o postanku centurija i bio je prvo u posjedu Vlačića, zatim Wiganda. Prvi dio kodeksa od 4. do 126. lista ima zajednički naziv Consultationes et proposita Flacii i sadrži sedam posebnih Vlačićevih prijedloga podnesenih uredništvu od 1554. do 1556. Vlačićevi prijedlozi bili su u uredništvu pretreseni, za neke je označeno i kada su pročitani i kada su odobreni i tko je pri prihvatanju bio prisutan. Oni su zatim postali osnovne direktive za rad. Consultatio de conscribenda ... historia obuhvaća osam listova. – Drugi rukopisni primjerak konzultacije nalazi se na latinskom u Vatikanskoj biblioteci. Treći rukopisni prijevod na njemačkom očuvan je u Münchenu, sigurno i drugdje. Vatikanski tekst konzultacije objavio je *Dr. Karl Schottenloher* u knjizi: Pfalzgraf Ottheinrich und das Buch, 1927, str. 147–157.

zavisi čitav unutrašnji život ljudi, samo učenje od svih crkvenih stvari najlakše se zaboravlja, ono je najteže od svega, a sve, što je na strani zla, najviše se bori baš protiv učenja.[32] To učenje, u svom prvotnom obliku, bilo je jednostavno, a tako jednostavni bili su i obredi i ustrojstvo crkve. Ali već su pseudoapostoli i učenici apostola istinu izvrnuli, dijelom zbog toga, što nisu uvijek istinu razumjeli kao prvi apostoli, dijelom za volju ma kakvih obreda, vlasti ili bogatstva, ili pak i samo za to, da bi izašli u susret sklonostima ka praznovjerju, koje su kod slušača primjećivali. Tako je došlo do toga, da prava istina učenja nije bila zaštićena, nego je otvoreno na nju jurišano službenim jurišnim ovnovima i borbenim makinama.

U stalnoj borbi uvijek su se javljali sad pojedinci, sad koncili, koji su pravu nauku čistili od zabluda, praznovjerja i zloupotreba, ali pritom ostajali su ostaci, makar mali, prijašnjih zabluda. Te klice zla i zablude postupno bi iznova rasle, tako da i one stvari, koje su bile i na koncilima priznate kao zastranjivanja, nisu ipak bile odstranjivane. Koncili su osuđivali i celibat svećenika, a on je u zapadnoj crkvi ipak ostao. Isto se može reći i za kult svetaca, svetih moći, slika, kipova i primata pape. Bilo je i pojedinih učitelja, koji su pojedine dijelove učenja ispravno naučavali, a ipak su i oni bili zavedeni sofizmima i paralogizmima i tako su i sami ostali u zabludi i druge su za sobom povukli u ponor. Ali u čitavu tom vjekovnom procesu i borbi uvijek su se javljale na hiljade boraca za istinu, koji nisu na učenje gledali vulgarno, nego su ga shvaćali pravilnije i bili su sad jače sad slabije spremni da se postave iza njega i da ga brane.

Tako traje »vječna, raznovrsna, mnogostruka borba istine sa zabludom, svijetla s tminama na svim područjima učenja«. Zadatak povijesti je da tu vječnu borbu jasno izloži u čitavu njenom trajanju u svim vidovima i okolnostima prema vremenskoj postupnosti, kako se javljala.[33]

U Vlačićevoj koncepciji povijest se javlja kao neprekidna borba, povijest crkve kao borba prema vani za rasprostranjenje i afirmaciju crkve, i kao borba unutar crkve za jednu ideju (evangelijsko učenje u svojoj čistoći), a da se ta borba nikad ne privodi konačnom završetku. Prema tome svako istraživanje historije mora biti istraživanje kretanja ideje (čiste nauke), njenog dizanja, uspona, vladavine, iskrivljavanja, padanja, nestajanja i ponovnog uspinjanja. To je, čini nam se, prva velika dijalektička zamisao Vlačićeva.

[32] »Ut enim doctrina ea ipsa res est, qua nos Deus ad vitam aeternam gignit undeque omnis nostra spiritualis vita dependet, ita etiam omnium ecclesiasticorum rerum est obscurissima, dificillima, plurimumque a diabolo et a impiis oppugnatur.« Citirano prema tekstu objavljenom kod Schottenlohera, str. 148. U daljem navodit ćemo samo Consultatio i stranu.

[33] »Haec igitur perpetua varia ac multiplex lucta veritatis cum errore, lucis cum tenebris in omnibus doctrinae partibus inde a nato Christo usque ad nos clare per omnes circumstantias exponenda et per seriem temporum deducenda praecipue esset in ecclesiastica historia.« Consultatio, isto mjesto, str. 149.

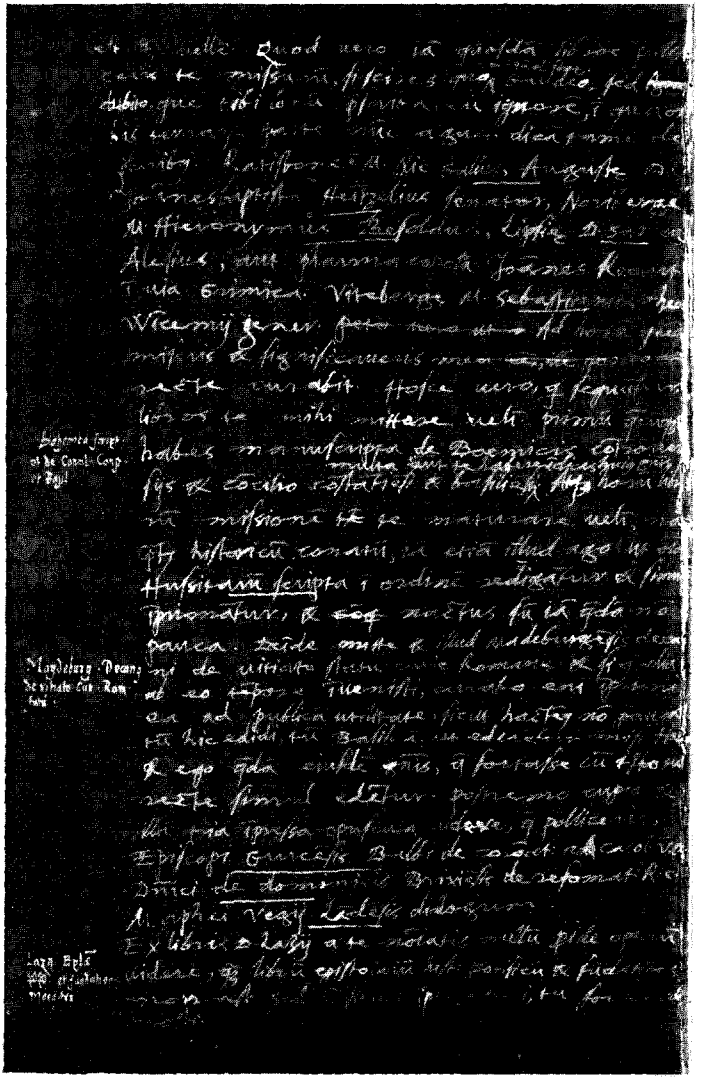

Vlačićevo pismo Nydbrucku iz god. 1553. o skupljanju građe za centurije.
Vlačićeva ruka

Original u Rukopisnoj zbirci Nacionalne biblioteke u Beču. Cod. 9737

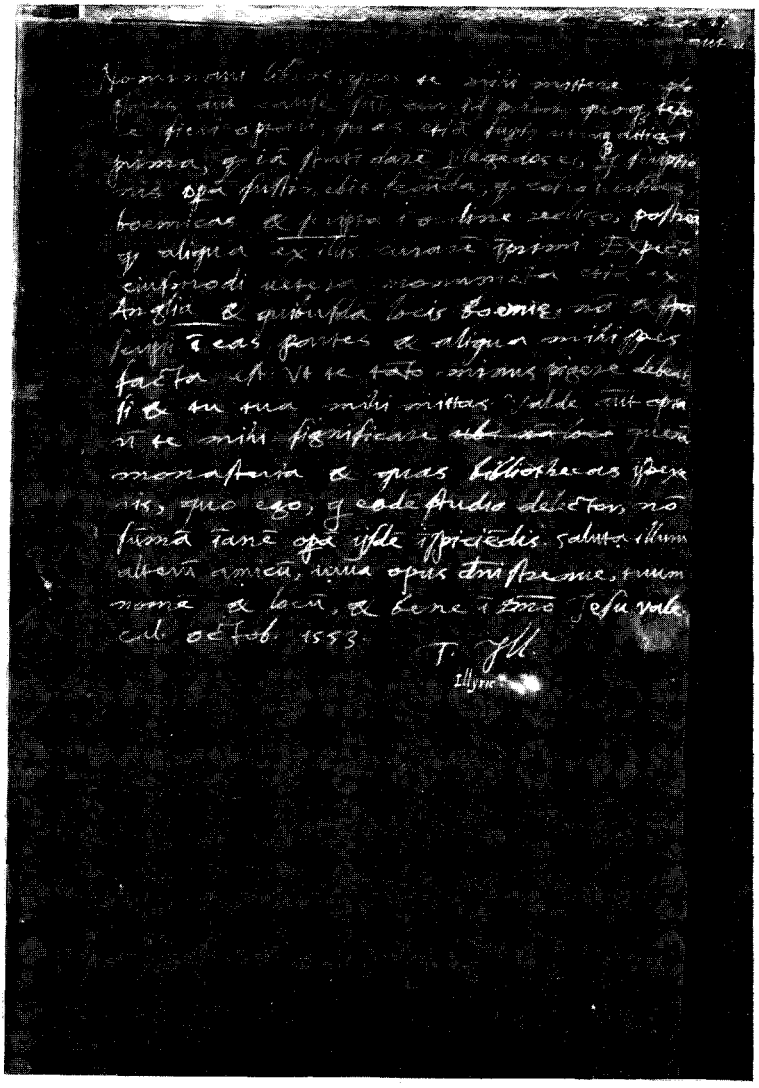

Vlačićevo pismo Nydbrucku iz god. 1553. o skupljanju građe za centurije. Četvrta, završna strana. Vlačićeva ruka

Original u Rukopisnoj zbirci Nacionalne Biblioteke u Beču. Cod. 9737

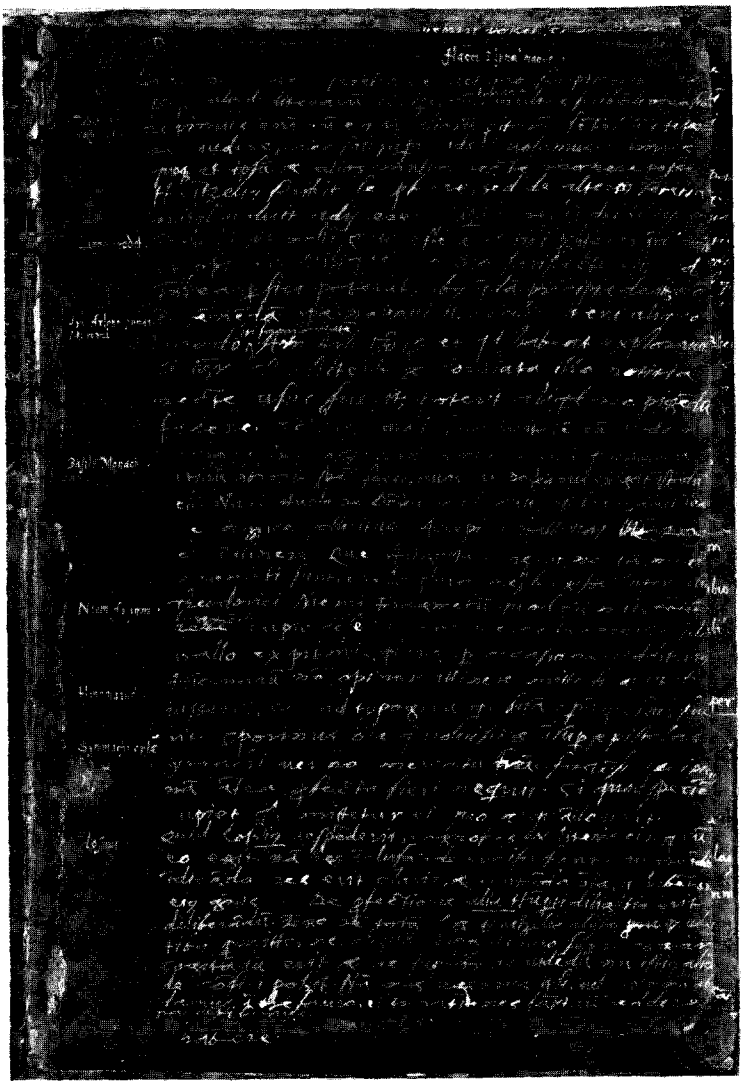

Vlačićevo konspirativno pismo Nydbrucku iz god. 1556. kojim pošiljuje Kalvinov odgovor i mišljenje o metodi i sadržaju centurija. Prva strana pisma. Vlačićeva ruka
Original u Rukopisnoj zbirci Nacionalne bibliotcke u Beču

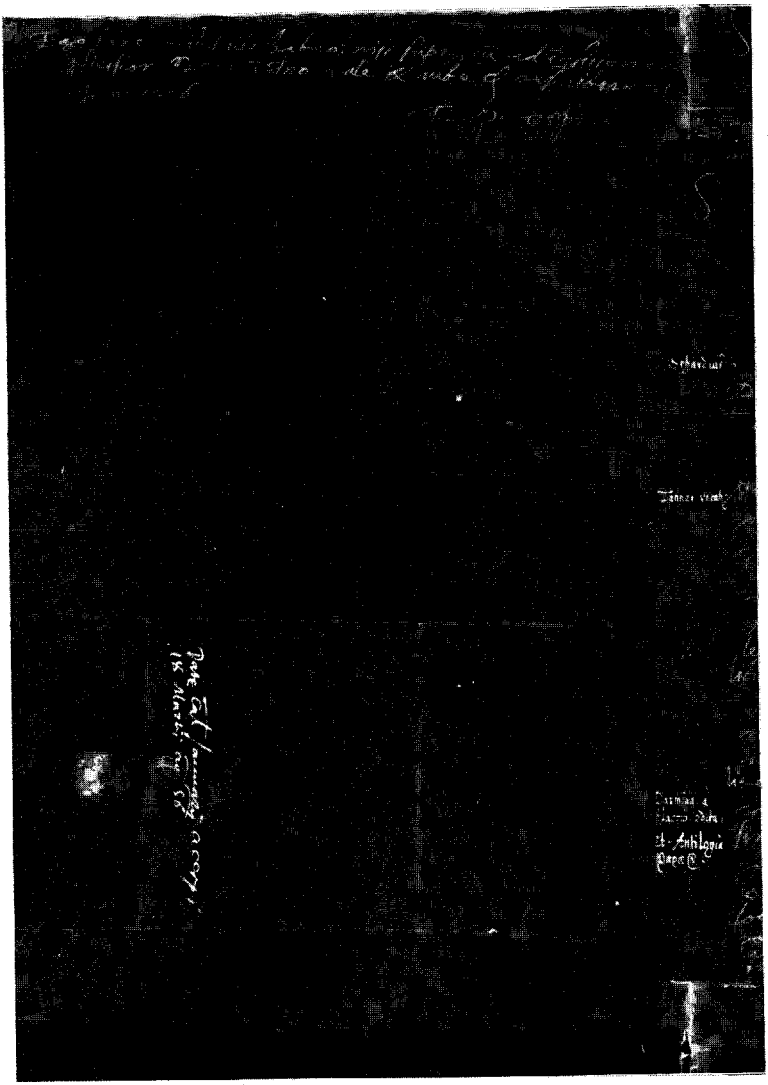

Završna strana istog Vlačićevog pisma Nydbrucku, s konspirativnim znakom S »filos« i konspirativnim potpisom. Vlačićeva ruka

Druga misao Vlačićeva bila bi u tome, da u antitetičnoj borbi nema nekog mehaničkog pravilnog kretanja, nego se zbog uzroka i uvjeta, koji nisu posebno ispitivani, one hiljade boraca za pravu ideju javljaju sad ovdje sad ondje. Oni se javljaju uvijek, ali ne po nekom redu.

Treća značajna Vlačićeva misao dijalektičke prirode, koja u njegovoj koncepciji historije kao antitetične borbe za jednu ideju dolazi do izraza, jeste misao o reziduama i njihovu djelovanju. Rezidue (termin je savremen, moderan, ne Vlačićev, ali je misao Vlačićeva) su po toj koncepciji ostaci zabluda, koje se ne daju iskorijeniti, nego klijaju, djeluju i stalno stvaraju pogodnosti i uvjete, da zablude prekriju istinu i dobiju prevlast nad njom. Bitna je u Vlačićevoj koncepciji i ona neobična, stroga naučna preciznost, kojom uočava konkretna stanja, uzajamnu povezanost i međuzavisnot pojava u zamršenom nizu povijesnih zbivanja, u kome se posljedice nekih uzroka odmah zatim javljaju kao uzroci novih posljedica.

Kako povijest ima određeni smisao, kako i pisanje te konkretne povijesti ima određeni razlog i cilj, sasvim drukčiji od dotadašnjih povijesti (»quare ... nobis diversa ratio scriptionis eius Historiae ineunda esset quam veteres sunt secuti«), taj unutrašnji smisao samog sadržaja i poseban cilj pisanja određuju, da i sistem i tehnika pisanja (»ratio scriptionis ineunda«) budu prilagođeni smislu, koji se obrađuje, i cilju, zbog koga se piše, i da moraju biti novi.

Glavni i prvi zadatak pisanja povijesti prema Vlačićevoj koncepciji čini prikaz procesa borbe za evangelijsko učenje. Drugi zadatak od manjeg značenja, kome treba posvetiti manju pažnju nego prvome, čine drugi prikazi, opisi i analize djelatnosti ličnosti i njihovih vrlina i progona crkve, čuda i t. d. I ovo drugo je korisno, ali treba da se prikaže kraće, da bi se u djelu glavna stvar jače odražavala.[34]

6. U tom zaokruženom, promišljenom, sistematskom i iscrpnom Vlačićevu planu (iz 1554) konkretnije su, usporedo s isticanjem više vrsta koristi od historije, izneseni i oni konkretni problemi, koji će se u centurijama izrađivati. Prvi zadatak ima biti da se dokaže, da u staroj crkvi nije vladalo i nije primjenjivano papinsko učenje, nego ono učenje, koje je sada protestantsko. Time se obara i osnovna teza papizma, da je njegovo učenje vječno. To se može dokazati i iz evangelijskog učenja, a ako se takva postavka i historijski dokaže, bit će to velika tekovina. Neiskusni i slabi poznavaoci misle, da papizam traje čak od apostola. Samo prikaz stare crkve i iznošenje izvora novih zabluda može učiniti, da se oni do kraja oslobode krivog učenja. Kako se neprestano javljaju nove zablude, zastranjivanja i hereze, potrebno je povijesnim prikazom izložiti, kakvo je bilo gledište starih učitelja na zastranjivanja iste vrste. Svaki čovjek se razvija, stiče ili učvršćuje uvjerenje poznavanjem

[34] »Secunda et aliquanto minor cura adhibenda esset in laudatione seu descriptione personarum, seu virtutum eorum, narratione persequutionum ecclesiae, liberationum divinarum et miraculorum. Etsi enim illa quoque scire utile est, tamen et brevius indicari ea possunt et non perinde ut superior pars de forma doctrinae necessaria sunt.« Consultatio, isto mjesto, str. 149.

povijesti. On ostaje dijete, ako ne zna, što je bilo prije njega. Neznanje čini, da ljudi imaju slabo uvjerenje, da se kolebaju, da sumnjaju i da griješe. Osobito to važi za one, koji uče druge.[35] Povijest ima pokazati sve ono, što je od značenja ma na kojoj strani religije i crkve.

Za takav rad potrebno je: prvo, sistematsko prikupljanje, zatim, sistematska obrada svih spisa, koji sadrže potrebnu dokumentaciju. Vlačić te spise svrstava u osam skupina. To su: svi teološki pisci, osobito stariji, tiskani i netiskani; svi historičari događaja u našoj eri, izdani ili neizdani; posebno i konkretno svi stari spisi, koji pokazuju stanje prije Grgura Velikog; inkvizicije i procesi protivu vjernika; spisi poštenih ljudi protiv Antihrista i njegovih gnusoba, koji će se mnogi naći u starim bibliotekama; spisi, koje su napisali papinski ljudi protiv ljudi, koji ispravno misle; kronike ili anali pojedinih mjesta, u kojima ima često spomena o religioznim borbama, koje su se tamo vodile; posebno svi spisi valdovaca (valdensa). Tih će se naći više u Francuskoj, jer su tamo nastali, da bi se zatim raširili u Italiji, Njemačkoj, Češkoj i Poljskoj.

Usto, ponavlja Vlačić, potrebno je ispitati stare ljude, ustanoviti i zabilježiti njihova sjećanja ili predaje, da li je u kojem kraju (prije reformacije) živio tko, tko je pravilno mislio ili pravilno učio bilo čitavo religiozno učenje ili pojedine njegove dijelove.

U planu Vlačić upozorava na svoj Katalog svjedoka istine. I ti svjedoci istine bit će u novoj povijesti iskorišćeni bilo kao pisci, bilo kao ljudi djela. Takvi i drugi izvori imaju se skupljati u čitavu kršćanskom svijetu.

Da bi se znalo, što će se i kako će se tražiti, Vlačić je izradio i poseban popis onih spisa, za koje je smatrao, da su potrebni za pisanje povijesti.[36] Popis je izrađen po alfabetskom redu i sadrži 207 djela, ali kako su kao jedno djelo navedeni i spisi raznih koncila i sinoda, broj navedenih izvora je nešto veći. Za neke spise Vlačić zna, gdje su, gdje ih treba naći, otkupiti, prepisati čitave ili pojedine odlomke. Ponekad iznosi, da su ti spisi na grčkom i da se nalaze u Italiji, drugi put označuje i u čijoj se biblioteci koji spis nalazi. Posebno (pod O: omnia) Vlačić ističe, da treba pronaći spise, koji se tiču svih borba između grčke i latinske crkve, zatim sve kronike pojedinih mjesta i povijesti svih crkvenih redova.

7. U Vlačićevu planu predviđa se stvaranje radnog kolektiva za uređivanje i izdavanje centurija. To je bila potpuno nova stvar, po sudu

[35] »... et plane necessarium esse omnibus christianis, praesertim vero iis, qui docent aut alioqui in aliquo regimine sunt, ut vel mediocrem antiquitatis ecclesiasticae cognitionem habeant; qua si destituantur omnimo in multis negotiis misere haerebunt ac dubitabunt«, Consultatio, isto mjesto, str. 151.

[36] »Catalogus librorum ad scriptionem historiae necessariorum, qui a doctis viris ubique conquirendi essent«. Taj katalog izrađen je po alfabetskom redu. Kako postoji više primjeraka toga popisa, jedan je pronašao *Dr. Karl Schottenloher* u Vatikanskoj biblioteci i objavio u navedenoj knjizi, str. 157–166.

historičara neviđena od aleksandrinske epohe.[37] Crkvena historija imala je da posluži općoj stvari pobjede i afirmacije reformacije. Poduhvat je bio prevelik, da bi ga jedan čovjek mogao savladati. On je bio i suviše ozbiljan prema koristima, koje su od njega očekivane, tako da nije mogao ostati privatna stvar jednoga čovjeka. Vlačić je već u doba otežane borbe protiv unijaćenja bio stvorio neku kolektivnu organizaciju za propagandu u Magdeburgu. Sad je stvarao drugu organizaciju za naučna istraživanja i naučni rad. Ma da je čitav plan bio njegov, on je uviđao, da će plan bolje uspjeti, ako ne ostane samo njegov.

Svi članovi radnog kolektiva s tako velikim i odgovornim zadatkom imaju, kaže Vlačić, pretresti između sebe i ono, što se namjerava napisati, i ono, što je već napisano. Ali ne samo oni između sebe, nego imaju razgovarati i sa drugima i tražiti mišljenja drugih ispravnih i učenih ljudi o svima sumnjama, koje se budu javile. Ta se mišljenja imaju tražiti i u završnom dijelu rukopisa, i to ne samo usmeno od onih, koji su tu, nego i pismeno od onih, koji tu nisu.[38]

Za uredništvo Vlačić u tom planu predviđa četvoricu. Ali ta četvorica čine organiziran i radni kolektiv, u kome je svakome određeno mjesto i funkcija. Jedan na primjer, kaže Vlačić, treba da bude rektor, kao upravljač i krmilar broda. On mora da ima samostalan i pravilan sud, znanje i stil. Druga dvojica treba da posjeduju natprosječan i sud i stil. Četvrti treba da ima ruku za lijepo i čitko pisanje. Oni treba da rade skupno, na jednom mjestu, i ponavlja Vlačić opet svoju sliku, njihova organizacija rada i djelatnost treba da liče na organizaciju, rad i djelatnost pčela u njihovu carstvu. Dvojica će brižljivo pregledavati potrebne pisce, odabirati korisne materijale i snositi na jedno, kao što se snosi onaj ljekoviti sok sa svih trava i cvjetova na jedno mjesto. Onaj treći, sposoban stilist i znalac predmeta, izrađivao bi konačan tekst iz onih materijala, što su prva dvojica skupila i izvadila. Kad on (taj glavni urednik) ne bi mogao biti prisutan, ona bi dvojica radila i njegov posao, povodeći se za njim, ali bi on morao zatim još jedanput njihov rad pregledati.

Ta četvorica, misli Vlačić, mogla bi taj veliki posao da savladaju u pet godina, ako bi se potpuno posvetili samo njemu.[39] Realan, kakav je bio, Vlačić je stvorio i neki prvi proračun troškova uredništva. Predviđeni su samo lični izdaci za čitavo uredništvo. Glavni urednik, koji bi vodio sve i izrađivao čitav tekst, trebao bi dobijati 150 ili najviše 200 forinti na godinu, ona druga dva urednika, što bi istraživala materijal i izrađivala izvatke, svaki po 100 forinti, dok bi za prepisivača kaligrafa

[37] *Walter Nigg* Die Kirchengeschichtsschreibung. Grundzüge ihrer historischen Entwicklung, München, 1934, str. 53.

[38] »Omnes vero deberent tum de scribendis tum de iam scriptis crebbro inter se conferre nec inter se solum sed etiam aliorum piorum ac doctorum hominum saepe iudicia de occurentibus dubiis deque perfecta scriptionis parte tum coram tum et per literas longius existentes sciscitari.« Consultatio, navedeno mjesto, s. 155.

[39] »Hosce quattuor credo circiter quinquennio id opus, si in id solum diligenter incubant, perficere posse«. Consultatio, cit. mjesto, str. 155.

bilo dovoljno 50 forinti, tako da čitav godišnji iznos izdataka za uredništvo ne bi premašio 500 forinti.[40]

Ustvari, kad se pristupilo poslu, brzo se uvidjelo, da je taj račun bio skroman, da jedan čovjek, ma koliko bi to bilo korisno, ne može biti jednako upućen u historiju svakoga od onih 15 stoljeća, koja su se imala obraditi, i posebno u raznovrsnu tematiku onih mnogobrojnih glava, predmeta, problema i zbivanja, na koju je svako stoljeće bilo raščlanjeno. A i dva čovjeka nisu mogla razraditi izvatke iz mnogih stotina spisa, do kojih se dolazilo, koji su skupljani i obrađivani. Vrlo je velik bio broj spisa, koji su bili pozajmljivani iz pojedinih samostanskih i kneževskih biblioteka, dapače i kraljevske (Maksimilijanske) biblioteke u Beču. Negdje su se spisi posuđivali i u tajnosti. Svi ti pozajmljeni izvori morali su se krišom dostavljati u Magdeburg, u kratkom roku pročitati i iz njih izvući potreban materijal, da bi se brzo zatim vratili, i da bi se njihovim vraćanjem mogli dobiti novi.

Kad se je uredništvo već konstituiralo i njegove sjednice održavale, i kad su se pretresali pojedini Vlačićevi pismeni prijedlozi, broj članova uredništva već je iznosio, uključujući i pisara, šest osoba.[41] Urednici su činili urednički kolegij, pri izlaženju centurija oni poimenično potpisuju pismo posvete svake sveske. Urednici se zovu kasnije gubernatori i inspektori. Oni su stvarni stilizatori tekstova, one materije, koja je već prikupljena. Broj onih, koji istražuju materiju i vade izvode, povećao se na sedam. To su »studiosi«. Njihove izvode kontroliraju dva magistra, koje zovu »arhitekti«. Jedan član uredništva stalno je na putu da pronalazi potrebne izvore. Tako je čitavo uredništvo, prve dvije godine u Magdeburgu (1555–1556), zatim pet godina u Jeni (1556–1561) brojilo oko 15 stalno zaposlenih ljudi, četiri puta više, nego što ih je predviđao Vlačićev plan 1554.

[40] Kad je poduzeće za izdavanje povijesti ponaraslo, postao je član uredništva Martin Kopus, liječnik i blagajnik poduzeća. U pismu *Nydbrucku 18.* veljače 1557. Vlačić javlja, da je novac kod Kopusa, i da su oni uvijek spremni polagati račun: »Pecunia est apud Copum et parati sumus bonis viris monstrare rationem.«

[41] Na sjednici održanoj u Magdeburgu 16. veljače 1555., na kojoj je pročitana i jednoglasno prihvaćena Vlačićeva »Methodi resolutio seu singulorum capitum metae *generales*« bili su prisutni: Matija Vlačić Ilirik, Martin Kopus, liječnik, Johannes Wigand, pastor, Matija Iudex, propovjednik, i upravitelj srednje škole Godelschalcus Practorius. Pisar je bio Basileus Faber. On već prvu centuriju potpisuje kao urednik. Cod. 11. 20 Aug. fol. list 26 u Wolfenbüttelu i *Dr. Otto von Heinemann*, Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel, II. Abteilung, die Augustischen Handschriften II. knjiga (5. svezak čitava djela). Heinemannov redni broj 2141. U biblioteci Jugoslavenske akademije u Zagrebu postoje prve četiri sveske tog Kataloga, dok iduće sveske, peta, šesta, sedma i osma nedostaju. Svih prvih osam svezaka toga Kataloga značajni su i za povijest reformacije XVI. stoljeća i za Vlačićevu djelatnost. Oni sadrže pregled Vlačićeve rukopisne zaostavštine i Vlačićeve rukopisne dokumentacije, t. j. neobjavljenih Vlačićevih rukopisa i rukopisa, koje je Vlačić skupio. Tu zaostavštinu prodao je (1597) drugi muž Vlačićeve žene Petreus Heinrich 22 godine poslije Vlačićeve smrti za veliki iznos od 1095½ talira. Ali i tada (1597) nije vjerojatno bilo u Vlačićevoj biblioteci sve ono, što je on ostavio pri smrti (1575). Bilo je već 1575. više Vlačićeve odrasle djece između 20–30 godina, i oni su mogli iz očeve zaostavštine uzeti, što im je trebalo. To, što su oni raznijeli, ostalo je izgubljeno.

Pritom nisu samo pripadnici uredništva radili za centurije. Sve stanice za skupljanje izvora i posebni njihovi povjerljivi izaslanici radili su na skupljanju potrebnih spisa, sad u Beču, Češkoj, Francuskoj, Italiji, po čitavoj Njemačkoj, u Poljskoj, Škotskoj i t. d.

U početku i u toku priprema Vlačić je mislio da organizira izdavanje crkvene povijesti, ali da on ne bude glavni pisac, koji će čitav tekst pisati. On to izričito kaže u onom pismu Hartmannu Beyeru (od 7. III. 1553.). Uočavajući veličinu djela i predviđajući naporan, dugotrajan i iscrpljujući tehnički posao, dok sve ne privede s uspjehom kraju, on je želio da nađe drugog glavnog urednika svojih kvaliteta. I u pismu Nydbrucku (4. XII. 1553.) govori, da bi pisac, koji bi pisao tekst, mogao biti Godescalcus, da će on pomoći u svemu, što bude mogao, ali da od novca, koji su dotada skupili, a imaju 200 forinti, ne će uzeti ništa. Vlačić je bio veliki inicijator, stvaralac i pisac i s pravom je morao držati, da će tehnički posao oko centurija otežati njegov samostalan naučan, idejan i crkveno-politički rad. Ali kako se drugi glavni urednik nije našao, nije to bio ni Praetorius Godescalcus, ostao je Vlačić prvih osam godina, dok su pripreme vršene i tekstovi za većinu svezaka pripremljeni i uredništvo bilo u Magdeburgu i Jeni, na čelu čitava poduzeća, glavni urednik i glavni pisac, ma da su tekst stilizirali uz njega i Wigand i Judex.

8. Vlačiću je bilo mnogo stalo do toga, da njegov plan, program i sadržaj povijesti odobre što širi idejno kompetentni protestantski krugovi. Povijest je bila njegova stvar samo utoliko, što je on smatrao, da je uočio duh i potrebe vremena, i da njegova povijest tim potrebama i zahtjevima odgovara. Kad je, po svome običaju, prvo svoj pismeni plan zatim program i detaljni sadržaj slao na mnogo strana, on je sigurno namjeravao da pridobije naklonjenost pojedinih imućnih gradova, bogatih građana, feudalnih dvorova, pa i kraljeva, da bi osigurao novčanu pomoć i za prikupljanje materijala i za održavanje uredništva. On je i prvu centuriju, kad je imala izaći iz tiska, razdijelio na dva posebna dijela, s posebnom paginacijom i posebnim indeksom za svaki dio, očito bez nekog stručnog kriterija, jer su tada u istoj svesci povezane izašle, osim tih dvaju dijelova prve centurije, još i čitava centurija druga i treća. Vjerojatno je želja i namjera, da prvi dio prve centurije posveti nekim osobama, t. j. konkretno: Kristijanu i Fridrihu, Kristijanovu sinu, kraljevima Danske, Norveške i t. d. i Maksimilijanu kralju Češke, nadvojvodi Austrije, a drugi dio drugima: falačkom izbornom Ottheinrichu i saksonskom izbornom knezu Augustu, kako je uradio, bila glavni uzrok takve podjele. Već u prvoj centuriji imali su biti naznačeni glavni nosioci protestantske vlasti, koji treba da prime centurije kao svoje. A sigurno su to bili i glavni financijski izvori centurijatora. Svi su ti vladari bili luterani.

Ali Vlačić nije razašiljao svoje planove i programe po pravilu ni neposredno njima, ni samo njima. Njihova pomoć omogućavala je rad na centurijama. Ali je Vlačiću bilo stalo i do idejne pomoći i idejne suglasnosti, i to mnogo. To su u prvom redu bila sveučilišta i profesori

na njima, kako teolozi, tako i pravnici i filolozi humaniste. I ma da je Vlačić bio službeni teolog luteranske crkve, on nije mislio, da se domašaj njegova djela ograniči samo na luterane. Katalog svjedoka istine, centurije, a zatim i Clavis i njegovi komentari imali su postati tekovina, naučni temelj, putokaz[42] svim protestantskim narodima. Pritom Vlačić se nije mogao obraćati idejnim rukovodiocima drugih protestantskih crkava neposredno, da ne bi postao sumnjiv obim stranama, onoj, kojoj se obraćao, i svojoj.

Vlačić je mnogo želio da čuje Kalvinovo mišljenje, i ako bude moguće da ga i uvaži, dijelom zato, što je sam lično Kalvina cijenio, a težio je, da i kalvini prime pozitivne rezultate njegova rada. Osim toga, on je namjeravao tiskati centurije u Bazelu, kod Oporina, tada najvećeg protestantskog izdavača. Tiskanje se imalo protegnuti na dugi niz godina, kako se stvarno proteglo na više od 15 godina. Da tako ogroman posao ne bi zapinjao, bilo je potrebno imati suglasnost kalvinske strane, utjecajne u Bazelu.

Vlačić je poslao svoju konzultaciju u Beč Nydbrucku, čini se, i onu prvu iz 1554. i drugu ispravljenu 1555, s posebnim dodatkom o sadržaju pojedinih glava i metodi rada.

Taj svoj raspored materije svake centurije na glave i raspored unutar pojedinih glava, izrađen nakon dugog savjetovanja i usvojen unaprijed od centurijatora, objavio je Vlačić na početku prve centurije poslije posvete i predgovora kao »metodu povjesnog djela i opće granice pojedinih glava«.[43] To razgraničenje i istovremeno programsko konkretno i detaljno određivanje sadržaja svake centurije obuhvaća 33 velika stupca tiskane prve centurije. Taj je program dosljedno izveden u svima centurijama, i svaka centurija ima po 16 istovrsnih glava. Konkretiziran program i sadržaj svake glave u toj tiskanoj metodi obuhvaća u prosjeku po dva stupca. Glave sadrže onu materiju, koja je označena u naslovu prve centurije. Prva glava je u svakoj centuriji kratka i sadrži pregled zbivanja u tome stoljeću. Druga glava sadrži širenje crkve, zbivanja s tim u vezi, obrađena po zemljama, svrstanim u velika geografska područja. U trećoj glavi obrađeni su progoni crkve i njen mirni razvitak. Četvrta glava razrađuje učenje (doktrinu), i sam pregled programa i sadržaja obuhvaća 11 stupaca. Peta obrađuje hereze i zastranjivanja, šesta ceremonije i obrede. U sedmoj glavi razrađene su crkvena uprava, organizacija i politika. Pregled programa i sadržaja i te glave iznesen je na 9 stupaca. U osmoj glavi obrađene su šizme i raspre, u devetoj crkveni koncili, u desetoj životi i postupci biskupa, u jedanaestoj hereze, u dvanaestoj mučeništva, u trinaestoj čudesa, u četrnaestoj historija židova, u petnaestoj obrađivano je stanje drugih kršćanskih religija svakog stoljeća i u šesnaestoj glavi politička zbivanja i promjene u tome stoljeću.

[42] *Walter Nigg*, Die Kirchengeschichtsschreibung etc., str. 53. iznosi da su centurije dva stoljeća imale skoro kanonski karakter, t. j. skoro obvezatnog učenja kod protestanata sve do duboko u 18. stoljeće. – »Clavis« je to ostao do danas.

[43] »Methodus historici operis ac singulorum capitum metae generales«.

Kako Nydbruck nije bio službena osoba ni jedne protestantske crkve ili grupe, nego simpatizer i pomagač svih protestantskih pokreta, on je stajao u vezi ne samo sa Vlačićem, nego i s Wittenbergom, gdje je učio, s Češkom braćom, pa i sa Kalvinom. Vlačić je zamolio Nydbrucka, da njegov plan o izdavanju crkvene povijesti dostavi Kalvinu i da uznastoji dobiti od Kalvina i pismeno mišljenje o tome planu. I u toj i u drugoj korespodenciji s Nydbruckom Vlačić piše konspirativno, bojeći se, da od Magdeburga do Beča ne padne pismo u neprijateljske ruke. Čitav niz pisama Vlačić tada upućuje tobože iz Kölna, ma da tamo uopće ne boravi i na tim pismima, pisanim njegovom rukom, nema njegova potpisa, nego značka. U pismu od 1. siječnja 1556. Vlačić se na više mjesta žali, što nije dobio mišljenje neke uvažene i kompetentne osobe, kojoj treba Nydbruck iz Beča ponovo pisati o metodi pisanja povijesti. To osobu ne spominje, nego ozračuje grčkim slovom ψ, tako da bi taj tajanstveni prijatelj ψ mogao biti i Kalvin.[44] Nydbruck je doista pisao Kalvinu tri mjeseca kasnije (31 III. 1556.) i poslao mu je Vlačićev plan. Ali ni tada Kalvin nije odgovorio. Nydbruck je opet morao požurivati. Kalvin je odgovorio tek poslije godinu dana pismom od 15. veljače 1557. To više i nije bilo na vrijeme (»in tempore«), kako je Vlačić tražio, jer su tekstovi prvih triju centurija bili već izrađeni prema Vlačićevu planu i kompoziciji.

Odgovor Kalvinov bio je suzdržljiv i odmjeren, ali u cjelini vrlo pozitivan. On se ne smatra dovoljno kompetentnim sucem u takvoj sunovratnoj i teškoj stvari. On se plaši i same pomisli na teret, koji se preuzima tim pisanjem, i skoro bi više volio odustati od pisanja, nego takav težak zadatak preuzimati. On nije ni mogao dovoljno čitavu stvar odvagnuti, jer ona zahtijeva mnogo truda. Ali treba reći, da kalup, koji je dobio od Nydbrucka unaprijed pokazuje, da su ga radili dobri majstori. Ako bi on sada pokušao da ga brušenjem glača, boji se, da ga ne bi izrovao. Ne može da kaže, da mu se metoda ne dopada, osim nekih malih izuzetaka.[45] Da je povijest već gotova i napisana onako, kako je izrađen plan, zaslužila bi povjerenje i preporuku. Djelo bi bilo i lijepo

[44] »Doleo me nec sententiam ψ de methodo scriptionis nec quotcumque aliud litterarum accipere, cum haberet multas scribendi occasionem. Cupimus enim tum eius, tum aliorum peritorum sententiam in tempore audire.«

[45] Cupis de hac re copiose tibi ac diligenter meum consilium exponi. Ego vero, quia res est apprime ardua et difficilis, neque ad eam ingenium meum sic applicui ut idoneus mihi videar iudex, sententiam meam, ne temeritatis damner interponere non audeo. Non nihil forte in sermone familiari proferrem. Sed quia neque res mihi probe meritata est et longam exercitationem flagitat, a scriptione suspendere malo quam onus suscipere cuius solo aspectu terreor. Adee quod forma illa, quae ab te missa est, a peritis artificibus se compositam fuisse ostendit: quam si limando polire tentavero, timendum est, ne deteram. Ne tamen nimis praecisae omnia me tibi negare, methodum placere non dissimulo, paucis tantum exceptis. – Iz Kalvinova pisma Nydbrucku od 15. II. 1557. o Vlačićevu planu i metodi pisanja povijesti. Nacionalna biblioteka u Beču, Rukopisna zbirka, Cod. 10.364. list 12 verso i list 13. Pismo je više puta objavljivano i iskorišteno. *Lic. Dr. Schaumkel Ernst*, Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Magdeburger Centurien, Ludwigslust 1898. – *Walter Nigg*, Die Kirchengeschichtsschreibung etc. München 1934, str. 53–56.

zbog prikladne arhitekture. Ma da je to ogroman posao on, Kalvin, već se sada raduje mnogo u nadi na tako neuporedivo dragocjeno djelo.[46] U svemu se inače slaže s planom (Kalvin piše Nydbrucku u drugom licu i kaže: »Uostalom, dok se u svemu inače suglašavam s tobom«). Samo ne zna, da li je dobro to, što se u svakoj knjizi odvojeno obrađuje po jedno stoljeće. Može se naime dogoditi, da jedno desetgodište pruži bogatiji historijski materijal, nego jedno stoljeće cijelo. Poradi toga može se pokazati nepraktično, da se svaka sveska veže na jedan određeni broj godina. Historijski pisci već prilagođavaju svoja djela obilju gradiva, a ne hronološkoj podjeli. Odvojena područja materije za svako stoljeće posebno mogu da budu upotrebljiva, ali će pisce tjerati na ponavljanja, a čitaoca će umarati.

Može biti, da bi Vlačić i čitavo uredništvo bilo iskoristilo neki od tih Kalvinovih savjeta, da su stigli na vrijeme. Ali kad su oni stigli, velik je dio posla (tri centurije) bio gotov. Tako je ostala i podjela čitava djela na centurije i svake centurije na istovetne glave. Ako je djelo imalo biti ne samo krupan naučan posao, nego i pregledna registracija činjenica po vjekovima, a ono je imalo ispuniti i taj zadatak, ostaju i pored slabosti takve formalne podjele, koje ističe Kalvin, i bitne njene prednosti.

9. Skupljanje građe za obradu bio je jedan od najvažnijih i najbolje uspjelih zadataka, koje su izvršili Vlačić i centurijatori. Vlačić je stvorio čitav niz stanica za skupljanje građe, t. j. starih rukopisa. Te stanice svuda čine jake, povjerljive, utjecajne i inteligentne osobe. One su imale višestruki zadatak: i da same pronalaze knjige na svome području, i da šalju ljude da traže na druga mjesta, i da preuzimaju od drugih pošiljke za centurijatore, pa da ih otpremaju dalje bilo do iduće stanice ili neposredno u Magdeburg. Već u pismu Hartmannu Beyeru od 17. III. 1553. Vlačić mu stavlja u zadatak, da iz Frankfurta na Majni stupi u vezu sa trgovcima iz Lyona, ako tamo dolaze radi trgovine ili na sajam, i ako su naklonjeni stvari, da on uznastoji, da oni dadu u svojim bibliotekama istražiti, da li ima tamo kakva povijest, koja obrađuje valdovce (valdenze) ili valdovskih spisa. Vlačić ga također moli, da pronalazi i druge rukopise, da ustanovljuje njihove cijene, a prema potrebi da ih i kupuje.[47] Vlačić označuje i dva alternativna mjesta, gdje će naći novac za plaćanje knjiga. U pismu Nydbrucku, iste godine (1. X. 1553.), Vlačić označuje nekoliko kanala i stanica, imena i adresa ljudi, preko kojih, ako se pruži prilika i nađe se osoba, koja tim smjerom putuje, osobito trgovac protestant s robom, da na te ljude ili preko njih šalje pošiljke knjiga, što je pronašao i skupio, bilo iz Beča, bilo iz mjesta, gdje su knjige pronađene, tako da one ne bi morale proći kroz Beč. Nydbruck i Beč, zbog položaja Nydbrucka kao

[46] »Quamquam ... incredibilis erit labor, spem tamen aliquam incomparabilis huius thesauri nobis fieri vehementer gaudeo.« Isto mjesto.

[47] »nempe ut alterius Catalogi librorum tantum pretium explores, alterius vero libros emas.«

bibliotekara dvorske biblioteke i naklonjenosti Maksimilijana centurijatorima i Vlačiću kao organizatoru centurija, bila su najvažnija Vlačićeva stanica za skupljanje ne samo u austrijskim zemljama, nego još više u Češkoj i Moravskoj za husitske spise, ali najviše za skupljanje stare izvorne građe u bibliotekama u Mlecima, poglavito u Marciani. Vlačić javlja Nydbrucku, da može, kako mu se prilika pruži, slati knjige u Regensburg na Nikolu Galla, superintendenta, u Augsburg na senatora Ivana Krstitelja Heintzeliusa (Heintzelius je duže vremena bio i gradski načelnik u Augsburgu, i Vlačić je od prvih svojih koraka u Njemačkoj do smrti imao u Augsburgu vrlo odane prijatelje), u Nürnberg na magistra Jeronima Bezolda, u Leipzig bilo na Alesiusa ili na farmacistu Ivana Rekarta, u Wittenberg na magistra Sebastiana, zeta Vicenijeva. Svaki od njih, ako mu se što pošalje i pravilno naznači, vodit će dalje brigu. To su sve bile samo stanice između Beča i Magdeburga. Druge su bile na zapadu, na sjeveru i na istoku. U istome pismu Nydbrucku Vlačić javlja, da je sam neposredno pisao na neka mjesta u Engleskoj i u Češkoj, da dobije odande stare spise i da čeka da će mu odande biti poslani, jer odande je ostavljen u nadi.[48]

Sve su te Vlačićeve stanice skupljale i slale u Magdeburg, ali je, po svemu, najviše dolazilo u Beč i iz Beča u Regensburg, gdje je prispjele knjige preuzimao neposredno koji član uredništva ili sam Vlačić.

Skupljanje spisa olakšavalo je već razmjerno razvijeno bibliotekarstvo, koje je brzo napredovalo baš u tome XVI. stoljeću. Bile su velike biblioteke, koje su imale već na stotine starih rukopisa, a bio je jako velik broj samostanskih biblioteka. Razvitak nauka u Češkoj u 14. i 15. stoljeću i velike vjerske borbe, koje su bile ustalasale čitav narod, pridonosile su, da je tamo skupljana historijska dokumentacija prije nego u Njemačkoj. Bohuslav Lubkovic bio je na svome dvoru (u Joachimovu) skupio već u drugoj polovini 15. stoljeća oko 700 svezaka, koji su kasnije preneseni u Wittenberg.[49] Spisi iz Češke stizali su Vlačiću i zaobilazno preko Nydbrucka, i neposredno po Labi sve do Magdeburga. U Beču je rasla dvorska biblioteka i njen bibliotekar Nydbruck kupovao je, gdjegod je našao, u Italiji, u Carigradu, u Maloj Aziji, po nalogu Maksimilijana stare rukopise za tu biblioteku i neposredno ili preko Regensburga dostavljao Vlačiću. Veliku biblioteku Ottheinricha u Heidelbergu pregledao je Vlačić sam i svojom rukom napisao na pojedinim rukopisima, što koji rukopis sadrži, da bi kasnije, poručujući pojedine rukopise, mogao sigurnije do njih doći. I u ostale biblioteke, velike i male, odlazio je sam, gdjegod je stigao, sve do Mletaka. Njegovo znanje o tome, gdje se što nalazi, bilo je tada možda veće nego ijednog drugog znanstvenog radnika. U Augsburgu, gradski senat je 1545. bio kupio u Mlecima grčke rukopise u vrijednosti od 800 dukata.[50]

[48] Pismo Nydbrucku od 1. X. 1553.: »Expecto eiusmodi vetera monumenta etiam ex Anglia et quibusdam locis Bohemiae, nam et scripsi in eas partes et aliqua mihi spes facta est.«

[49] *Schaumkell*, op. cit. str. 13.

[50] Isto mjesto, str. 16.

Tu je i Fugger osnovao svoju biblioteku. Prema pismu Vlačića Nydbrucku od 6. X. 1554. samo u Hildesheimu kod Braunschweiga ima 13 starih biblioteka. Samostanskih biblioteka ima svuda. Jedna od njih u Rostocku (Bratske životne zajednice) ima već pri kraju 15. stoljeća 510 svezaka.

Koliko je pažnje posvećivao Vlačić pronalasku starih knjiga na zapadu, toliko je težio da dođe do originalnih crkvenih spisa sa istoka. Na zapadu bili su mu od najvećeg, po njegovoj koncepciji historije dogme, od središnjeg značenja francuski valdovski (valdenški) pokret 12. stoljeća i njegovi utjecaji u 13. 14. i 15. stoljeću, koje on na svim stranama susreće, i husitski pokret, osobito taborićani, s najviše valdenskih elemenata. Na istoku su to bile sve istočne crkve. Između pokreta za samostalnošću crkve i nadovezivanja na staro učenje na istoku i na zapadu ima mnogo istovrsnih elemenata. Vlačić ih nabraja i svrstava u svome planu:

Istočne crkve

»Treba također označiti, da su neki učitelji i neke crkve bile čišće od drugih i imale zdravija učenja, da su neke kršćanske zemlje u ponekim dijelovima učenja bile čišće, u drugim više iskvarene. Tako grčka crkva, koja nije manje rasprostranjena od latinske, nije dopuštala primat pape, celibat svećenika, čistilište, privatne mise, pričest pod jednom prilikom, oproštaje, ni toliku idolomaniju kipova i t. d. kao latinska«.[51]

Francuski Valdovci

»A valdovci ... su imali ove članke svoga vjerovanja i učenja: da u stvarima vjere treba vjerovati samo svetom pismu; da papa nije viši od drugog biskupa; da se ne treba upravljati prema pravilima ljudi, niti do tih pravila držati; da nema čistilišta; da je misa praznovjerje; da ne treba zazivati svece; da popovi treba da imaju svoje žene; da treba primati pričest pod obje prilike; da ima u crkvi samo dva sakramenta i da oproštajna pisma nemaju vrijednosti.«[52]

Misao o ispravnosti učenja francuskih valdovaca bila je, kako se prema njegovu pisanju i pisanju centurija može zaključiti, lična Vlačićeva misao. On se na njoj mnogo zadržava i prije izlaženja centurija i poslije. On i husite naziva valdovcima (1568). Ali kad kasnije centurije – bez suradnje Vlačićeve – dodiruju valdovce, one ih jednostavno registriraju kao sektu, t. j. heretičko učenje (Centurio XII, 1336) ne poklanjajući im ni približno onu pažnju, s kojom im Vlačić dosljedno prilazi više od 15 godina i na široko ih razrađuje (osobito u Katalogu svjedoka istine).

Ali ako su valdovci ostali samo sekta, istočne crkve bile su konkretne, priznate crkve mnogih naroda. Zbog toga je Vlačić tražio i izvore i izdavao dokumentaciju istočnih crkava i pisao i požurivao Nydbrucka opetovano da organizira iskorišćivanje grčkih izvora, koji se nalaze u Mlecima, ali da traži i u Dubrovniku, Vlaškoj i Bugarskoj, u Carigradu i u Rusiji, da iskoristi svaku priliku, koja se pruža. U pismu od 10. svibnja 1555. Vlačić javlja Nydbrucku, da se u Magdeburgu pronose glasine, da su Rusi skloni, da se u vjerskim stvarima priključe papi i da su zbog te stvari već poslali izaslanstva papi, Karlu i Ferdi-

[51] Consultatio, na citiranom mjestu, str. 149.
[52] Consultatio, na citiranom mjestu, str. 153.

nandu. On upozorava i inače spretnog bibliotekara i skupljača spisa, da lovci, koji su na tragu i ribari brižljivo prate prilike i pogodnosti, koje se pružaju, i da pametnome malo treba.[53] On se ništa ne sablažnjava zbog takvih pokušaja, nego želi, da oni, koji su u potrazi za rukopisima, iskoriste prisustvo ruskog izaslanstva u Beču i nastoje dobiti od Rusa ili preko njih stare rukopise.

Tražeći i zatim obrađujući dokumentaciju, koja je dolazila od istočnih crkava, Vlačić ide uvijek samo za jednim ciljem: da nađe dokaze protiv prvenstva rimske crkve, protiv primata pape, protiv cezaropapizma ili »ocarenih papa«, protiv pretencioznosti Rima da crkvena vlast treba da i u politici bude iznad svjetovne vlasti.

Zato, kad ističe istočne crkve, radi to, da ih iskoristi samo kao dokaz za svoje postavke. On njih ne stavlja ni iznad, ni ispred rimske crkve. Ma da je rimska crkva prva na udaru, on u obradi nigdje ne štedi ni jednu istočnu crkvu. Ponekad ističe kao manu baš bizantinizam rimskih crkvenih velmoža, koji se u gramzivosti, kinđurenju, putenosti, intrigama, hipokriziji, prevarama i t. d. povode za Grcima. Što je više ispitivao crkvenu historiju, nedostaci istočne crkve nisu mu se činili manji od nedostataka zapadne crkve.

Nydbruck je bio uspješan i dobavio je Vlačiću, ogromne količine starih rukopisa. Među njima i jedno pismo carigradske crkve husitima u Pragu pisano 18. siječnja 1451., koje je Vlačić u grčkom originalu i latinskom prijevodu objavio u izdanju Kataloga svjedoka istine 1562. U tome pismu, pisanom svega dvije godine prije pada Carigrada, carigradska crkva javlja u Prag, da je bila saznala da Česi, istina, daju otpor rimskim novotarijama, ali i da su protivni većem dijelu starih crkvenih tradicija. Sad su oni u Carigradu od nekog vremena stekli sigurnost, da su se Česi opet oporavili i da su došli do opće kršćanske religije i do prave spoznaje i iskazivanja, te da se ne će materi iznevjeriti.[54]

Tražeći husitski materijal u praškim bibliotekama, Nydbruck je pronašao i to pismo. Drugi tekstovi, koje je izričito tražio, bili su spisi preteče Jana Husa, značajnog crkvenog pisca[55] i propovjednika Milića iz Kromeriža (umro 1374), onog originalnog južnomoravskog mislioca, koji je u sebi na čudesan način sjedinjavao misao, osjećaj, kontemplaciju i djelo ili po Palackom: »snagu duha i fantazije, religiozni, ponešto tmurni zanos, unutrašnje osjećaje i odlučan čin«,[56] tako da je »pokre-

[53] »Rumor hic est, Moscovites velle papae in religione coniungi ac de ea re legationem iam ad papam, Carolum et Ferdinandum misisse. Venatores et piscatores occasiones et commoditates diligenter observant etc. Sapienti pauca.«

[54] Kako je Nydbruck bio dostavio prijepis toga pisma ne samo Vlačiću, nego i Melanchtonu u Wittenberg, objavljen je tamo 1564. grčki i latinski tekst pisma ponovo, kao poseban spis od svega sedam strana: »Epistola Constantinopolitanae Ecclesiae ad Bohemos, scripta quidem ante annos 112 ... etc.« Prema navođenju u tom izdanju Nydbruck je našao spis u biblioteci Karlova sveučilišta u Pragu.

[55] Spis Milićev o Antihristu nalazi se među Vlačićevom zaostavštinom u Wolfenbüttelu, sign. 908 Helmst., 2. kako se tamo nalaze i drugi husitski spisi.

[56] *Fr. Palacký*, Geschichte von Böhmen. III. svezak. I. dio, 1845. str. 173.

nuo duh naroda u njegovoj dubini«,[57] zatim spisi Milićeva učenika učenog pariškog magistra Matije iz Janova i spisi Jana Husa. Iz praških i drugih čeških biblioteka pozajmljivao je Nydbruck te i druge husitske spise i brinuo se zatim, da se vrate na mjesto, odakle su pozajmljeni.[58] Za one spise, koje je Vlačić iskorišćivao, pa su vraćeni na svoja prijašnja mjesta i ako tamo (u Beču, u Pragu) još postoje, moglo bi se utvrditi, da ih je Vlačić iskorišćivao, iako nisu možda izričito navedeni u centurijama, jer je Vlačić na njima svojom rukom bilježio sadržaj. Tako je Schottenloher utvrdio, koje je spise Vlačić upotrebio iz Heidelberga.[59]

Prema obradi pojedinih zemalja i naroda u centurijama čini se, da je Vlačić dobio za prvih 12 stoljeća od slavenskih zemalja najviše materijala, koji se ticao Polapskih Slavena, Poljske i Makedonije, za Poljsku više političkog, a za Makedoniju mnogo više crkvenog za prva stoljeća. Husitska dokumentacija nije mogla biti iskorišćena, jer objavljene centurije idu samo do 13. stoljeća. Od starih rukopisa ćirilicom pronašli smo među Vlačićevim papirima samo jedan.[60]

Neke skupljače knjiga i cijenu kupljenih knjiga plaćala je blagajna centurijatora, druge su plaćali oni isti prinosnici, koji su davali priloge za centurije. Tanneru, koji je prepisivao Focija i druge grčke tekstove u Mlecima, davao je novac Nydbruck, tako djelomično i Humbertu Languetu i Casparu Bruschiusu. Vlačić je tražio veze sa bankarom Fuggerom u Augsburgu, da on financira neka putovanja skupljača, osobito Languetova u Krakov i Poznanj, da bi se preko tih mjesta dobile ruske knjige i spisi i čini se, da je u tome i uspio. Dva Belgijanca, Juraj Cassander i Cornelius Wouters (Gauthers) iz Brügge, živjeli su zajednički naizmjenično u Kölnu, Duisburgu i Bonnu, poznavali su stare spise na rajnskom području, bili su u korespodenciji sa Nydbruckom, Vlačićem i Ottheinrichom, skupljali su knjige za Ottheinricha za novac, a i Vlačić im je nudio čak stalnu plaću. U Zürichu je pomagao skupljanje spisa Konrad Kürsner, profesor teologije i bibliotekar, u Bazelu Oporin; bivši profesor grčkog jezika i budući izdavač centurija. Za skupljanje engleskih spisa i za suradnju na centurijama u obradi razvitka engleske crkve bio je pridobijen učeni škotski biskup John Bale (1495–1563) »vatreni, fanatični borac za reformaciju«, kako o njemu piše Schaum-

[57] Isto mjesto, str. 173.

[58] *Dr. Ferdinand Menčik*, Caspar Nydbrucks Verhältnis zu den Calixtinern in Böhmen, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 18. Jahrgang 1897, str. 50–52.

[59] *Dr. Karl Schottenloher*, Pfalzgraf Ottheinrich und das Buch, Münster in Westfalen 1927, str. 203.

[60] To je Codex 405 rukopisne zbirke u Wolfenbüttelu. Očito samo odlomak neke stare pravoslavne liturgijske knjige iz 14. ili 15. stoljeća od svega 16 krasopisnih strana s početkom jednog pasusa: »Blistal ese angel na grobje Tvojem životvornem.« – Ali među tiskanim stvarima, koje vjerojatno potječu također iz Vlačićeve ostavštine, ima (1953) osim devet hrvatskih glagoljskih i ćirilskih protestantskih knjiga među njima i potpuni prijevod Novog zavjeta glagoljskog i ćirilskog izdanja iz 1562. i 1563. i više tiskanih staroslavenskih crkvenih knjiga, koje se nalaze u dvorani izdanja biblija.

kell (cit. mjesto, str. 27), koji je u vrijeme priprema centurija živio u protestantskoj Njemačkoj kao emigrant (do dolaska Elizabete na vlast u Engleskoj). Tako je stvorena velika razgranata organizacija skupljanja izvora, a time i vanjskih suradnika za centurije, koja je uspijevala da pronađe značajne izvore na velikom prostoru i u velikom broju evropskih zemalja od Škotske i Danske do Italije i od Francuske i Švicarske do Poljske i do Carigrada.[61]

Najveće tehničke poslove prikupljanja i dopreme spisa u Magdeburg vršio je član uredništva Marko Wagner. Wagner je bio pastor i napustio je prvi put župu kao odlučan pristaša Vlačićeve borbe (i Vlačićeve stranke), drugi put da bi se potpuno predao putovanjima za skupljanje i dopremu spisa za centurije. On je stajao u vezi sa svima stanicama i tamo preuzimao spise, a on je i sam tražio.

Već lipnja 1554. stigla je iz Beča Dunavom u Regensburg prva pošiljka spisa. Nydbruck je bio poručio Vlačiću, da će sam doći pa neka i Vlačić dođe. Vlačić je došao, doveo sa sobom dva pisara za prepisivanje, da bi neke rukopisne knjige mogle biti iskorištene već u Regensburgu i vraćene natrag u Beč. Ali Nydbruck nije stigao, i prva pošiljka knjiga bila je mala. Konačno je na jesen, 31. listopada, uputio Nydbruck dvije bačve spisa u Regensburg s porukom, da se jedna ne otvara, dok Vlačić lično ne stigne, a druga da čeka, dok on, Nydbruck, dođe.[62] Druga je pošiljka više zadovoljila Vlačića, ali je on uputio novo traženje i Nydbruck je javio, da ima dosta od toga, a drugo da će nabaviti. On je želio da senat u Regensburgu garantira za one rukopise, koji su imali da se prenose dalje u Magdeburg, i senat je neku garanciju dao, jer su se spisi i vraćali preko njega. Usto su kolektivnu garanciju potpisali svi članovi unutrašnje redakcije u Magdeburgu: Vlačić, Wigand, Judex, Kopus i Gottschalk. Oni su se obavezali, da će najkasnije u roku od dvije godine vratiti preuzete rukopise, i predati ih magistratu u Regensburg.[63]

To slanje rukopisa od Nydbrucka i preko Nydbrucka u Regensburg, proteglo se dalje na čitave dvije iduće godine. 11. rujna 1556. došao je u Regensburg i Maximilijan i u njegovoj pratnji Nydbruck, koji je

[61] Organizacija skupljanja i izvorne građe za centurije i uloga pojedinih ličnosti u skupljanju obrađivana je na temelju arhivskih izvora na više mjesta, koja su već navedena: *Dr. Victor Bibl*, Briefwechsel zwischen Flacius und Nydbruck. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich, 17, 18, 19 i 20 godina 1896, 1897. i 1898; *Dr. Victor Bibl*, Nydbruck und Tanner, Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Magdeburger Zenturien und zur Charakteristik König Maximilian II., Archiv für oesterreichische Geschichte, svezak 85, god. 1898, str. 379–430; *Dr. J. Wilh. Schulte*, Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Magdeburger Zenturien, Separatabdruck aus dem 19. Jahresberichte der Thilomathie, Neisse 1877. Rasprava ima 102 strane, ali paginacija posebnog otiska ide od str. 52 do 154. – *Lic. Dr. Schaumkell Ernst*, Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Magdeburger Centurien, 1898. *Dr. Karl Schottenloher*, Handschriftenschätze im Dienste der Zenturiatoren, Zentralblatt für Bibliothekwesen, Leipzig, svezak 34, god. 1917, str. 65–82. – *Dr. Karl Schottenloher*, Pfalzgraf Ottheinrich und das Buch, Münster 1927.

[62] *Schottenloher*, Handschriftenschätze zu Regensburg, str. 66.

[63] Schottenloher, isto mjesto, str. 66.

ostao u Regensburgu idućih šest i po mjeseci. U to vrijeme pošiljke rukopisa dalje stižu. Marko Wagner je tada stalno u Regensburgu i dalja tri mjeseca, poslije odlaska Nydbrucka, stanuje u kući Vlačićeva prijatelja Galla, preuzima rukopisne knjige, koje stižu, organizira vraćanje upotrebljenih i dobija od Nydbrucka potvrdu za vraćene stvari.[64] U pratnji Maximilijanovoj i uz Nydbrucka nalazi se u to vrijeme u Regensburgu i lički protestant teolog Pavle Skalić. (On je u korespodenciji sa najrazličitijim protestantskim teolozima, i njegova pisma nalazimo jednako u Regensburgu kao i u Hamburgu ili Beču. Ona pokazuju neku učenost bez neposrednog doživljavanja) I on aktivno sudjeluje u skupljanju i prijenosu spisa i piše iz Regensburga 24. III. 1557. glavnom skupljaču Marku Wagneru.[65] Očito je Maximilijan suglasan i pomaže svu tu transakciju, ali ne će da se pročuje, da je on tu umiješan, i zbog toga nema potvrde, da je u to vrijeme, dok je Maksimilijan bio u Regensburgu, dolazio i Vlačić tamo. Da je Maksimilijan jako pomagao centurijatore i da je odobravao takvo slanje knjiga, potvrđuje i traženje Dvorske biblioteke u Beču, poslije smrti Nydbruckove, da knjige, »koje više ne trebate, nama što prije vratite.«[66] Ne sve, nego one, koje nisu više potrebne za rad. Maksimilijan je zaista zaštićivao Vlačića, slao mu poklone i novac.[67]

Takvim svestranim, sistematskim, upornim, neumornim i znalačkim traženjem centurijatori su pronašli mnoge spise, o kojima se nije znalo ili je znalo malo ljudi, tako da su činjenice, koje su ti spisi sadržavali, mogle biti objavljene i više utemeljiti pretpostavke, postavke ili tvrdnje, u koje se prije objave takve dokumentacije moglo sumnjati. Vlačić je sam objavio prvi put velik broj dokumenata, koji su bili u skladu s postavkama reformacije. Taj pionirski rad priznala mu je, iako kasno, i katolička strana.[68] Centurijatori su tako stvorili preduvjete za izradu povijesti i s pravom su u posveti prve knjige prve centurije mogli reći, da su u najvećem siromaštvu i punoj oskudici i nemoći otpočeli tkati veliko djelo, mnogo iznad njihovih snaga, samo da skupe ono, što je bitno za povijest, a potječe od sigurnih i provjerenih pisaca, i da uzmognu spasiti od propasti i nestanka, što im je prijetilo, stare istrošene isprave.

10. Velikopoteznost Vlačićeva poduhvata odražava se u zamisli, pripremama i izvršenju. Sve je bilo dobro odvagnuto, promišljeno i pripremljeno. Izrađen je plan, razrađen je program, sadržaj i postupak.

[64] Isto mjesto, str. 69.

[65] Pismo je sačuvano, i objavio ga je Schulte na spomenutom mjestu, str. 117.

[66] *Schottenloher*, isto mjesto, str. 20.

[67] *Dr. Victor Bibl*, Nydbruck und Tanner, citirano mjesto, str. 401–402. Citira jedno pismo dvorskog savjetnika saskog izbornog kneza, Dr. Ulricha Mordeisera, od 18. VI. 1559., u kome ovaj tvrdi: »da doch Maximilianus zuvor den Illyricum hovirt und ime allerlei geschengh und Geld zugeschickt.«

[68] *Pontien Polman*, L'Element historique dans la controverse religieuse du XVI. siecle, Gembloux 1932, str. 186. Nabraja poimenično šest značajnih dokumenata, koje je Vlačić prvi put objavio u svome Katalogu. Broj takvih dokumenata povećao se s centurijama i poslije prvih svezaka centurija.

I suradnici bliži i dalji, nauka, crkva, gradovi i feudalni gospodari, svi su odobrili i plan i postupak. I plan je izvršen onako, kako je konačno bio izrađen. Centurije su veliko Vlačićevo životno djelo, ali one ne bi bile takve postale, da su ostale samo njegovo životno djelo. One su mogle da budu izrađene samo tako, što je Vlačić uspio da centurije postanu životno djelo mnogih: i onih koji su organizirali skupljanje materijala, i svih onih, koji su skupljali, izrađivali izvode, pisali tekstove, davali novac i tiskali sveske, kojima se sami tisak protegao na 16 godina, a u vrijeme, kad je životni vijek svih tih suradnika bio kratak.[69].

Glavna oznaka završnog djela, t. j. 13 centurija, jest u tome, da one čine *povijest jedne ideje*, da je to idejna povijest, da ima središnju misao, i da je sva ona ogromna argumentacija građena na njoj i oko nje. Kao idejno djelo, povijest ima svoje polazne pretpostavke, svoj glavni predmet obrade, zadatke, koje ima da izvrši, misiju, koju ima da ispuni, – ima svoj jasan i određeni i pozitivan *smisao*.

Ta povijest je nastala kao potreba, onda kad je reformacija bila potučena vojnički u bitci na Lokvanskom (Lokaner Heide) kod Mühlberga u Saskoj (24. IV. 1547.), kad je bila oborena i politički na carskom staleškom saboru u Augsburgu, na kome je od svih prisutnih protestantskih velmoža samo jedan jedini, Küstrin, imao odvažnosti da istupi protiv prijedloga cara i da glasa protiv carskog zakona o unijaćenju. Ona je u tako neobično teškom položaju za protestante, prije konačnih odluka Tridentskog koncila, bjelodano i slikovito pokazivala, onako kako je žclio Vlačić, kakve su ogromne, nepremostive, idejne i organizacione razlike postojale između starih crkava i rimske crkve, kakvi su ponori bili između starih koncila, na kojima se uvažavalo, poštovalo i primjenjivalo svako ispravno mišljenje, i sadašnjeg Tridentskog koncila rimske crkve, sazvanog tobože da crkve pomiri, a u stvari da iskorijeni svaku samostalnu misao i pokret i učvrsti centralizaciju, hegemoniju i diktat Rima. Kako se nove umne, moralne i ekonomske snage nove privrede i novoga društva u nastajanju, sveučilišta, gradske privrede, gradova kao cjeline, pa i velikog broja feudalaca i vladara u Njemačkoj, skandinavskim zemljama, Engleskoj i t. d. nisu nikad potpuno pomirile s time, da se odreknu tekovina reformacije, Magdeburške centurije postale su oruđe i oružje svih tih naprednih protestantskih snaga. To je oružje bilo bolje od svega, što je protestantizam dotada u nauci stvorio, mnogo bolje od svega, što je u nauci prije centurija bila stvorila rimska crkva.

Pritom centurije su stvarali pisci puni ljubavi i samoprijegora, koji su radili s ogromnom dubokom vjerom u stvar, koja je sve savladivala. Ni moć, ni položaji, ni bogatstvo Rima pri mnoštvu rimskih pisaca nisu

[69] Nydbruck je umro 1557. nekako između svoje 30. i 33. godine. Jedan od urednika centurija, Vlačiću najbliži i najmiliji, magistar i profesor teologije, Matija Judex, umro je 1564. nekako oko svoje 40. godine. Sam Vlačić umro je 1575. u svojoj 55. godini, a i tiskar i izdavač Ivan Oporin u Bazelu umro je 1568., prije nego su centurije završene.

uzmogli dotada stvoriti nešto slično centurijama. Bilo je jasno, da su protestanti bili nošeni jačom vjerom i u nauci bili bolji.

Rođene iz određenih potreba vremena, centurije su ne samo naučno, nego i naučno borbeno djelo, naučni organ i naučni sistem jednog velikog pokreta u borbi za njegovo samoodržanje. One su stvorene, da reformaciju spase, da je učvrste i učine stabilnom. Njih je izazvala agresija na reformaciju, i braneći reformaciju centurije su i same postale agresivne. One su prožete borbenim duhom, iz njih odzvanja stalno borbeni poklik jedne velike, napredne misaone stranke, koja ne će da savije koljena. S toga su centurije morale biti jednostrane i nisu mogle biti i nisu bile »objektivne«. Sva povijest u njima pisana je od ljudi iz borbe, od ljudi u borbi. Pisali su ih živi ljudi, za žive, za potrebe živih, tadašnjeg savremenog pokoljenja u prvom redu, ali i za sva buduća pokoljenja, koja se budu kretala na liniji uspona ljudske misli i kretanja naprijed. U toj programatskoj oznaci centurija, u toj njihovoj »jednostranosti« njihova je veličina.

Bilo je potrebno poći od pretpostavaka, od cilja, od plana, od svega toga određenog i jasnog, da bi se na tom konkretnom i jasnom i u okviru toga i opredijeljen time mogao izraditi naučni program i taj naučni program savladati naučnom metodom. Takav apriorizam i takva jednostranost i strogo razgraničenje stvarali su pozitivne uvjete za odstranjenje svake kolebljivosti i sumnje u smisao vlastitoga rada, analize i postupka. Povijest se nije mogla razvodniti hipotezom objektivnosti, po kojoj bi se moglo doći do zaključaka, da je možda i druga strana više nego jednom imala pravo. Jer ako je druga strana imala prije pravo, moglo je takvo pravo biti i sada na njenoj strani. Druga strana bili su Tridentski koncil i zakon o unijaćenju. Takva »objektivnost«, koja se u nekim krugovima doista i javljala, kao kod Melanchtona,[70] bila bi dovela do samoubijstva protestantizma. A centurijatori su bili magdeburški borci, s taborskim husitskim borbenim zanosom, koji su smatrali, da glavno nisu oni, nego je glavno ideja, pokret, Reformacija, stvar. S toga su bili spremni da sami poginu i nestanu, samo da se spasi stvar.

11. Papa je glavni napadač na Reformaciju, stalna, velika, vječna opasnost za nju, centurijatori su najuporniji beskompromisni idejni borci za održanje reformacije, glavni lučonoše njenih ideja. Prirodno je bilo, da je u centurijama izvršena oštra kritika papizma kao ustanove, da su one čitave izgrađene na kritici te ustanove, da su centurije i u glavi o učenju i o crkvi i o osobama usredotočile pažnju na postupke

[70] *Leopold Ranke*, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, V. svezak, III. izdanje, Berlin 1852, str. 348, pišući o otporu Vlačićevu iznosi, da je Melanchton popustio zato, što je došao pod utjecaj provincijalne politike i u tome prestao biti pravi rukovodilac: »Melanchton gerieth unter dem Einfluss einer provinciellen Politik in eine einseitige Stellung, in der er aufhörte, »den Wagen Israel« zu lenken«. – *Nigg*, Die Kirchengeschischichtsschreibung, i t. d. str. 57. ocjenjujući razlog oštrine centurijatora tvrdi, da je Melanchtonovo hodanje na prstima (»Melanchtons Leisetreterei«) bilo nemoćno da se bori s agresivnim Rimom.

papinstva i pojedinih papa. Pape su utjelovljeni Antihristi, ne samo s toga, što su mnogi od njih kao pojedinci i kao ljudi bili političari i dinastijaši i goleme moralne nakaze, a najveća od njih[71] bio je Grgur VII, – nego u prvom redu poradi toga, što je papizam kao ustanova po sebi nakaza i Antihrist. Tu osnovnu postavku centurijatori postavljaju već u prvoj i drugoj centuriji, da bi dokumentacija kasnijih centurija sve te na početku iznesene oznake Antihrista potvrđivala, i da bi uvijek izbijala suglasnost između osnovnih oznaka Antihrista, koje potječu od prvih autoriteta stare crkve iz prvog i drugog stoljeća, i svega onoga, što su papizam i pape u kasnijim stoljećima radili.

Ma da u evangelijima nije izričito spomenuto samo ime A.[72] stvar A. obrađena je već tamo. Na temelju citatâ evangelista, koji se tiču krivih proroka, ali i tatova, centurijatori (i u ovom slučaju pravilno pretpostavljamo, da je to rad Vlačićev) iskivaju već na početku, u prvoj knjizi prve centurije, onu polaznu i opću definiciju: A. je tiranija krivih učitelja, koji zamračuju i progone učenje Hristovo, a grabe za sebe Kraljevstvo svijeta, što očevidno pokazuju oznake A.[73] Tih oznaka A. ima veliki broj i centurijatori ne propuštaju da ih nabroje, srede i sistematiziraju. A. je utemeljitelj krive crkve, mjesto očajne zapuštenosti i gnusobe; to je onaj, koji za sebe tvrdi da je Hrist i mnogo njih tako zavodi; stanuje na svetome mjestu, gdje mu nije mjesto; zavodi idolopoklonstvo; preustrojava Hristovo kraljevstvo iz duhovnog u tjelesno; zasljepljuje ljude krivim znacima, koji treba da očvrsnu njegovu vlast; progoni pravedne i ispravne.[74] U drugoj knjizi prve centurije A. je obrađivan među herezama. Hereze su njegove: što sebe prikazuje kao da je bog, što zabranjuje brak, što naređuje, da se ljudi suzdržavaju od jela, što se uzdiže iznad svega, što bog zapovijeda, što u crkvi stvara primat, što sjedi u hramu, kao da je bog.[75] U drugoj centuriji već se navodi da je A. obrađivan kod svih učitelja drugog stoljeća naše ere, i da to nije drugo nego »buduće rimsko kraljevstvo životinje bludnice«,[76] opisano u Apokalipsi. A. će vladati, po Apokalipsi, »u onome gradu, koji drži carstvo svijeta«,[77] a i Babilon, koji je tu spomenut, samo je figura grada Rima.[78]

[71] »Monstrum omnium quae haec terra portavit monstrosissimum«, Centurio XI, Epistola dedicatoria, 8.

[72] U daljemu pozivu Antihrista označujemo samo sa A.

[73] »Est autem Antichristus, regnum falsorum doctorum, Christi doctrinam obscurantium et persequentium et mundanum regnum arripientium, sicut ex notis Antichristi perspicuum fiet«. Centurio I, Liber I, stupac 205. Numeracija stupaca u citatima prema centurijama u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

[74] Isto mjesto, stupac 205–207.

[75] Centurio I, liber II, 490–491.

[76] »Iraenaeus variis opinionibus et coniecturis colligit, Romanum regnum bestiae meretricis futurum quia numerus nominis Antichristi, de quo in Apocalypsi est, in voce λατεῖνος exprimatur«. Centurio II, stupac 54.

[77] Apocal. 17 locus pingitur, ubi Antichristus regnaturus sit: in ea urbe, quae imperium mundi teneat. Centurio II, stupac 109.

[78] »Babylon apud Ioannem nostrum, Romanae urbis figura est«, Centurio III, 66.

Te polazne postavke potkrijepljene su citatima iz evangelista, Apokalipse, paulinskih poslanica, Ireneja, Tertulijana i t. d. Stari se pisci javljaju i kao crkveni autoriteti, t. j. pravi učitelji, i kao savremeni svjedoci zbivanja. Novi zavjet čini teoretski temelj, osnovni izvor doktrine i historijski izvor o zbivanjima u prvom stoljeću. Centurijatori i zovu Novi zavjet »evangelijskom historijom« (I, I, 54), poviješću blagovijesti. Oni još vjeruju u postavke učenja i u čudesa Novoga zavjeta, smatraju, da je sve to istinito, da je to prava povijest, da je bio sam bog, koji je odlučio, da se takva povijest napiše, i on je podstaknuo sva četiri evangelista da izrade tu slikovitu povijest (»excitavit itaque Evangelistas quattuor qui sigilatim literis historiam Christi sunt complexi« Cent. I lib. II, 53). Kako su centurijatori smatrali protestantska učenja evangelijskim, njima je Novi zavjet bio glavni autoritet. On im je pomagao, da dokazuju svoje teze i pobijaju suprotne. Protestanti su bili ti, koji su ne samo Novi zavjet, nego čitavu bibliju u cjelini dali u ruke naroda, i svaki je mogao na biblijskom tekstu verificirati njihove tvrdnje. Oni su poduzeli ona na široko razložena detaljna istraživanja Starog i Novog zavjeta, istraživanje sadržaja svakog pojma, sadržaj svake bitne riječi, tvrdnje, alegorije i slike i njihove unutrašnje povezanosti. To je bio veliki napredak prema prijašnjem stanju, jer će se iz tog razloženog istraživanja, poniranja u smisao, uspoređivanja i tumačenja postepeno otkrivati ne samo proturječnost između učenja zavjetnih knjiga i učenja i prakse rimske crkve, nego i druge dalekosežnije proturječnosti: između učenja zavjetnih knjiga i životnih iskustva, između tih učenja i napredujuće filozofije, između tih učenja i upoznavanja materijalnih činjenica i uzročnosti zbivanja, do kojih će doći nauka. Sve će proturječnosti otkrivati i ustanovljivati baš istraživanja protestanata. Ali centurijatori nisu na kraju dugotrajnog procesa, nego na njegovu početku. Da bi oborili općenito važenje rimskih dogmi i pretenciosnost nepogrešivosti rimske crkve, oni upotrebljavaju novozavjetnu knjigu kao pravu. Oni, Vlačić prvi, već smatraju, da su praksa i život probni kamen za dokaz ispravnosti nekog učenja. Praksa i život čine povijest. Povijest je po Vlačiću temelj učenja (»Historia fundamentum doctrinae«). Na povijesti se verificira ispravnost dogmi i doktrina. Takva opća, velika i kritična postavka uzdiže iskustvo i historijsku perspektivu, a time i značaj realnoga i konkretnoga i stvara temelj za kritično gledanje na sve dogme i doktrine, ne samo na papinske i rimske, ne samo na postupke papinstva, nego i na postanak novozavjetnih knjiga i na njihova učenja. Kad se dosljedno izvede takav postupak, mora da se javlja historijska uvjetovanost i relativnost ne samo papinstva, nego i stare crkve i protestantizma. S toga pravi kriticizam ne može početi od papa, s papama, i ograničiti se na njih, nego mora biti primijenjen na stare crkve i na prva učenja. Zametke takve kritičnosti primjenjuju već i sami centurijatori, dijelom povodeći se starim piscima, dijelom iz potrebe i logike vlastitoga djela.

Po starim izvorima centurijatori samo nabrajaju, da je prvi evangelista bio Matej, da je on napisao evangelij za židove i da je to bilo 41. godine naše ere, dakle nekako oko osam godina poslije smrti Isusove. Po jednome izvoru Marko je svoj spis sastavio prema propovijedima Petra, i Petar ga je odobrio i preporučio za crkvenu upotrebu. Po drugome, Marko je sastavio spis poslije smrti Petra i Pavla. Luka je navodno pisao po tradicijama, koje su ostale od savremenika. Čini se, kažu centurije, da je Marko napisao svoj spis onda, kad je Pavao krenuo iz Makedonije u Jeruzolim. Centurije dodiruju problem autentičnosti Evangelija Ivanova i Apokalipse i rješavaju ga pozitivno. Njihova kritičnost zbivanja u prvim vjekovima nije usredotočena na zavjetnim knjigama, nego na crkvenim ustanovama i crkvenim licima, uvijek u vezi s osnovnom postavkom obaranja argumentacije, na kojoj se papinstvo temelji.

Zato je u prvoj centuriji tok Petrova života obrađen na široko (16 stupaca) s namjerom, da se u okviru mogućnosti, koje pružaju izvori, prati u stopu. Sam Petar ostavio je malo pisane ostavštine. Centurije navode samo jedno njegovo pismo, koje se sačuvalo, i koje nije osporeno, i samo još jedno drugo, sporno. Centurije su osobito kritične u pogledu mogućnosti boravljenja Petra u Rimu i mučeničke smrti Petrove tamo. Pošto je iznesena sva argumentacija o boravku i naučavanju Petrovu i utvrđeno, da je Petar za više godina preživio Nerona, nije dakle mogao Neron da ga smakne, zaključuje se, da nema pozitivnih i jasnih dokaza o tome, kad je Petar u Rim došao, ni o tome, kad je to bilo, i koliko se tamo zadržao. Kad se uzme u obzir sve okolnosti i svi historijski dokazi, na koje upućuju izvori, postaje više jasno, da Petar ili uopće nije bio u Rimu, ili ako je ipak bio, mogao je biti samo kraće vrijeme i u drugo vrijeme, nego što se tvrdilo.[79] Ono jedino pismo, što se smatra Petrovim, govori o primatu Isusovu u crkvi, ne o primatu ma koga drugoga. Riječ »Petra« Petar upotrebljava tako, kao da se tiče Hrista, ne na njega. A pastir i biskup dušobrižnik i knez nad pastirima je samo Hrist, ne Petar.[80]

U obim knjigama prve centurije postavljen je i u osnovi negativno riješen problem primata rimskog biskupa, time i ustanove papinstva. Dokazi protiv primata sistematizirani su u prvoj i osobito u drugoj knjizi prve centurije (11 dokaza, stupac 524–530), ali se dokazivanja provlače i kroz sve ostale centurije kao diskusija oko središnje teme, osobito tamo, gdje se konstrukcija o papinstvu i primatu temelji na falsificiranim dokumentima. U Novom zavjetu nema osnova za izdi-

[79] »... manifestum sit, Petrum ultra Neronem vixisse aliquot annos: et quomodo potuit ab eo trucidarsi? Si addideris autem plures eius peregrinationis annos, sicut omnino rei ratio postulat, magis elucesset, Petrum vel non fuisse Romae, vel alio tempore fuisse, ac brevius«. Centurio I, liber II, Cap. X. De vitis doctorum, 562.

[80] »Primatum in Ecclesia tantum Christo adscribit et vocem Petram non de se, verum de Christo usurpat: Christum vocat pastorem et episcopum seu curatorem animarum et principem pastorum.« Isto mjesto, stupac 33. Isti dokaz pojačan je i u stupcu 526. navodom, da su izreku o stijeni, da je stijena Krist, tumačili stari pisci, Pavao, Augustin i dr.

zanje jednoga iznad drugih, nego postoje jasno učenja Isusova o obratnom. Iz Pavlovih poslanica izlazi, da je Petar bio apostol Židova, Pavao nežidovskih naroda, i prvi je vršio svoj apostolat među Židovima, drugi među neobrezanima.[81] Petar se sam uvijek smatrao ravnim drugima, ne višim, niti je za sebe uzurpirao neke više funkcije. Apostoli su poslali Ivana i Petra u Samariju. Ne može niži poslati višeg, nego obratno. Petar je bio jedan od apostola, ravan drugima, a kao pojedinac podložan koncilu i niži od njega.[82]

12. Neke naznake, koje tobože potvrđuju hijerarhijski red u crkvi, sadrže neki tobožnji areopagijski spisi Dionizija Areopagiste. Po njima trebali su postojati već u prvom stoljeću redovi pontifika, svećenika i redovnika, što nitko drugi ne potvrđuje. A taj pisac Dionizije trebao je biti pokršten već od Pavla, dakle savremenik i svjedok. U centurijama se iznose razlozi protiv autentičnosti tih spisa i pretpostavka, da se ne radi o istom Dioniziju. Nisu ispravne historijske činjenice, a sadržaj i stil pretjerano je suptilan, dokazivanje složeno i puno spekulacija, u vrijeme, kad su prvi učitelji pisali jednostavno i jasno, onako, kakvi su i sami bili jednostavni i sirovi.[83] Opovrgavajući te spise, u koje su i drugi sumnjali, centurije se ne zadržavaju duže na njima (2 stupca), da bi veću pozornost posvetili nekim drugim težim i dalekosežnijim falsifikatima.

Sistematska konstrukcija o primatu rimske crkve, izrađena je u takozvanim lažnim dekretalijama, u povijesti crkvenog prava nazvanim pseudoisidorskim dekretalijama, t. j. u nizu biskupskih poslanica, koje su tobože pisali rimski biskupi u 3., 4., i 5. stoljeću, a koje su sve najedamput tobože otkrivene u 9. stoljeću kao »stare zbirke, pronađene u papinskim arhivima«. Ti spisi trebali su da čine stari dokaz i historijsku podlogu za kasniji razvitak i za ustanove, koje su kasnije stvorene. Dekretalije treba da potječu od 14 raznih rimskih biskupa u 3. stoljeću, od 11 u 4. stoljeću i otprilike istoga broja u 5. stoljeću, tako da bi se njihove tobožnje razne odluke dopunjavale i činile logičnu cjelinu. U tim poslanicama razrađuje se materija prvenstva rimske crkve, način suđenja u crkvi, brane se biskupi, da ne budu optuživani i svrgavani, a onima, koji su pravilno svrgnuti u njihovim pokrajinama, daje se pravo priziva na »apostolsku stolicu«. Centurijatori podvrgavaju dekretalije sistematskoj naučnoj kritici u III., IV. i V. centuriji, ali osobito temeljito na čitavih osam stupaca u III. centuriji. Ono, što se pripisuje četrnaestorici uzastopnih biskupa 3. stoljeća, ustvari je djelo jedne osobe, konstrukcija jedinstveno izgrađena mnogo kasnije, iza onoga vremena, kome se pripisuje. Nit, koja se provlači kroz izlaganje, jedna je i istovrsna. Iste se fraze i izreke upotrebljavaju u raznim tobožnjim poslanicama. Sva su izlaganja puna općih stvari, a ono, što treba da se tiče mjesta, vremena i osoba, kao i stvari i zbivanja u tome stoljeću,

[81] Centurio I, Lib. II, Cap. VII, De gubernatione Ecclesiae, 524.
[82] Isto mjesto, 525.
[83] Centurio I, Lib. II, Cap. X. De vitis doctorum, 637–640.

nedostaje potpuno,[84] tako da se lako može vidjeti, da ih je fabricirao jedan čovjek. Imena starih biskupa upotrebljena su za to, da bi dala izgled istinitosti tim tobožnjim poslanicama, a time dokazala opravdanost primata rimske crkve. Da ne bi prikaz stvarnih prilika razotkrio njegovu prijevaru, pisac je izostavio konkretno i praznine popunio općim mjestima.[85] Posebni dokazi centurijatora, da su te dekretalije lažne, jesu njihove kritične analize stila i jezika, kojim su pisane. Riječi, govor, stil, fraze u dekretalijama barbarski su, i tako u 3. stoljeću ne piše ni jedan latinski pisac, ni svjetovni, ni crkveni. Titulature upotrebljene u dekretalijama ne nalaze se ni kod jednoga od crkvenih pisaca toga stoljeća. One su nove, namještene, sugestivne, tendenciozne: nadbiskup grada Rima, nadbiskup katoličke crkve Rimskoga grada, najviši pontifici, pontifeks apostolske stolice, sveta univerzalna apostolska crkva, vjernici svetog Petra, apostolski pontifici univerzalne crkve,[86] papa. I po sadržaju i materiji, koju obrađuju, dekretalije se razlikuju od poslanica, koje stvarni crkveni učitelji u tome vijeku šalju. Prave poslanice govore o sadržaju učenja, podstiču na ustrajnost, opominju na obranu protiv hereza. U lažnim nema ništa od toga, nego se iscrpljuju u dekretima, statutima, ceremonijama. I historijske činjenice, koje se spominju u dekretalijama, nisu istinite.[87] Centurijatori također iznose, da se na dekretalije ne pozivaju crkveni pisci, ni pisci crkvene historije ni toga 3. stoljeća, ni nekoliko kasnijih, dapače ni oni, koji izrađuju životopise onih biskupa, koji su ih pisali, što je najsigurniji dokaz, da su dekretalije krivotvorene i podmetnute.[88] Slični razlozi iznose se u prilog dokaza falsifikata i podmetanja i za dekretalije 4. i 5. stoljeća.[89]

Dokazi o lažnosti dekretalija, koje su pružile centurije, bili su tako sigurni, da se više nije raspravljalo o ispravnosti dekretalija, nego samo o vremenu, u kome je falsifikat izvršen.[90]

[84] »... plenae sunt generalitatibus, circumstantiis vero locorum, temporum et personarum: et rerum ad hoc saeculum pertinentium adeo vacue.« Centurio III, Cap. VII, De Gubernatione Ecclesiae, 177.

[85] »ut facile appareat, fabricatorem id unum egisse ut priscorum episcoporum nominibus, primatum Romae Ecclesiae suppositiciis his epistolis fucaret: et ne suam fraudem circumstantiae proderent, ideo eas omisse, aut generales tantum attigisse.« Isto mjesto, 177.

[86] »Archiepiscopus Romanae urbis«, »archiepiscopus catholicae Ecclesiae Romanae urbis«, »summi pontifices«, »pontifex sedis apostolicae«, »sancta universalis Apostolica Ecclesia«, »fideles sancti Petri«, »Apostolici pontifices«, »papa universalis Ecclesiae«, i t. d. Isto mjesto, 178.

[87] Centurio III, Cap. VII, De subernatione Ecclesiae, 179.

[88] »Postremo, cum neque Eusebius, neque Damasus, neque Hyeronym, aut ullus vetustior autor, qui vel hoc seculo, vel aliquanto post vixit, harum (ut nunc extant) epistolarum meminerit, certissimo argumento est, eas fictitias et suppositas esse.« Isto mjesto, 184.

[89] Centurio IV, Caput VII, De politia ecclesiastica, 575–582; Centurio V, Cap. VII, 786–788.

[90] *Wilhelm Preger*, Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit, II. knjiga, str. 458–460. – *Dr. Franz von Wiegele*, Geschichte der Deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus, München und Leipzig 1885, str. 335. Wiegele naziva centurijske dokaze o lažnosti dekretalija majstorskim djelom kritike.

Centurijatori razrađuju mnogostrano proces priprema i prijelaza sa pozicija jednakosti crkava, biskupa i vjernika na pozicije centralističke hegemonije papinstva, hijerarhijskog reda i gospodstva Rima i cezaropapizma. Oni ne podcjenjuju ni objektivne uvjete, koji su do toga doveli: veličinu samoga grada Rima, kao najvećeg aglomeriranog naselja, rasprostranjenost rimske države, tadašnju političku vlast toga grada nad drugim prostorima, zemljama i narodima, razvijenu civilizaciju Rima, iz koje je nicala množina crkvenih učitelja, njihova upornost, iskrenost i pomoć, koju su ukazivali drugim crkvama. Druge crkve nisu od početka imale uvjete slične rimskim, nisu stvorile ni takve autoritete i bile su potresene samostalnim pokretima, koji se u historiji crkve javljaju bilo kao šizme ili hereze. Sve je to u toku stoljeća jačalo pozicije rimskih biskupa i pridobijalo im je ugled pred drugima i ispred drugih.[91] To su bili objektivni uvjeti, koji su davali Rimu poseban autoritet i prestiž, a od autoriteta i prestiža mijenjao se i odnos Rima prema drugima. Prvo su oni u Rimu bili u mogućnostima da drugima pomažu iskustvom, znanjem i stručnim ljudima. Iza toga nastala je želja, da oni od učitelja postanu gospodari i da od propagande za stvar stvore efektan aparat propagande za sebe, da od prosvjetitelja postanu političari i od svoga povoljnijeg položaja naprave vrelo prihoda.

Ugledu i prestižu Rima pomogla su i političko-crkvena zbivanja u samome Rimu, osobito prijelaz Konstantina, rimskog cara i stanovnika Rima, na kršćanstvo. Centurijatori to pravilno ističu. Ali oni idu dalje u razmatranje posljedica ulaza novih i sad bogatih i moćnih slojeva u kršćanske redove. Kad je car kršćanin, postaje i vlast kršćanska. Time su stvoreni uvjeti za prijelaz na kršćanstvo bogatih i vladajućih slojeva Rima i za društveno-ekonomsku diferencijaciju unutar kršćanstva. Masovnim ulaženjem novih društvenih slojeva u kršćanstvo brzo se pojačava klasni karakter kršćanskog društva i klasni elementi ulaze i u crkvu, njenu upravu i njenu hijerarhiju.

Pristupanje Konstantinovo kršćanstvu iskoristila je crkva mnogo stoljeća poslije, kad joj je to trebalo, za izvršenje novog otkrića, da bi Konstantinov autoritet i tobožnju Konstantinovu odluku upotrebila za dokaz o prvenstvu crkvene vlasti nad svjetovnom. Tako je naknadno izrađen spis o takozvanoj »Konstantinovoj donaciji«. Konstantin je tobože izrazio potčinjenost svjetovne vlasti crkvenoj, cara papi, i učinio papu vladarom nad zapadnim svijetom, te u posebnom ediktu kao počasan dar predao papi i svim njegovim nasljednicima simbole svoje carske vlasti: carsku palatu na Lateranu, dijadem zapravo krunu sa svoje vlastite glave, purpurnu carsku kabanicu vrhovnog vojnog zapovjednika, skrletnu tuniku, carsko žezlo i t. d., uopće sve simboličke oznake

[91] »Hactenus Romanis episcopis autoritatem prc allis conciliaverat amplitudo civitatis Romane, quod ea dominat et caput orbi esset: et multitudo et synceritas doctorum et beneficentia in alias ecclesias et propagatio Evangelii in urbes vicinas.« Centurio IV, Caput VII, 549.

carske suverenosti i carskih prava.[92] U tekstu te darovnice, napisane tobože četiri dana poslije njegova krštenja, Konstantin, do jučer poganski car i sam poganin, govori tako, kao da je učeni teolog, pravnik i papin advokat u 11. stoljeću. U početku on tobože naređuje, da četiri glavne crkvene stolice u Aleksandriji, Antiohiji Jeruzalimu i Carigradu i sve božje crkve na zemlji imaju biti pod vlašću (»principatus«) papinom, kao da car ima vlast naređivati, da druge crkve imaju slušati papu. A zatim, da se ne bi mogao izvesti zaključak o svjetovnoj vlasti nad crkvenom, dolazi ono poklanjanje carske palate i simbola carske vlasti papi.

Ta tobožnja Konstantinova donacija odigrala je namijenjenu joj ulogu pri kraju 11. stoljeća u borbi za političku cezaropapističku svjetovnu vlast pape.

Centurijatori su objavili i tekst tobožnje darovnice i sve sumnje u nju i u pojedine činjenične tvrdnje u njoj iznesene prije njih i zatim su i taj podmetnuti spis (kome se ne može poreći velikopoteznost, tako da se radi zaista o grandioznom falsifikatu)[93] podvrgli historijsko-kritičkoj analizi. Jezik, fraze i titulatura, kojima je spis pisan, nije iz 4. stoljeća, nego iz mnogo kasnijeg doba, a nisu ni slični pravim Konstantinovim aktima i pismima. Pisci toga vijeka i niza kasnijih stoljeća ne osvrću se na tu tobožnju Konstantinovu formulaciju. Ni pisci crkvene povijesti ni pisci života careva ne znaju za nju. Edikt je navodno pisan grčki u Rimu, a Konstantin je u Rimu izdavao edikte na latinskom i na Nicejskom synodu govorio je latinski. Po ediktu pokrstio je Konstantina tobože rimski biskup Silvestar (kasnije nazvan papom) a prema saglasnim izvorima pokrstio ga je Euzebije, starog, malo prije smrti, u njegovoj 65. godini i 31. godini vladavine, a to je bilo pet godina poslije Silvestrove smrti.[94] I nije uopće pokršten u Rimu, nego u Nikomediji. Prema tekstu edikta Konstantin je bio ganut time, što je odmah (drugog ili trećeg dana) poslije krštenja bio izliječen od lepre, od koje je bolovao. Ustvari, o tobožnjoj lepri nema ni suvremenog svjedočanstva ni spomena u starijim biografijama. Da je Konstantin kršten prije one čuvene bitke protiv Maksima, ne bi mogao spominjati carigradsku crkvu, jer tada Carigrada (Constantinopolis) nije bilo. Darovnicu je tobože dao i u ime rimskog senata i naroda rimskog, a senat i veći dio rimskoga naroda i tada i kasnije još ostali su poganski.[95] Ali i sama pretpostavka o donaciji proturječi osnovnoj karakternoj crti Konstan-

[92] papi, »beato Sylvestro et omnibus successoribus eiusdem praesente tradimus palatium Imperii nostri Lateranense. Deinde diadema, videlicet coronam capitis nostri, ... verum etiam chlamydem purpuream, atque tunicam coccineam et omnia Imperialia indumenta ... etiam Imperialia sceptra ... et diversa ornamenta Imperialia et omnem processionem Imperialis culminis et gloriam potestatis nostrae iuris«. Centurio IV, Cap. VII, De politia ecclesiastica, 565.

[93] Centurio IV. Tekst tobožnje povelje 560–567, kritička analiza 567–575.

[94] Isto mjesto, str. 570.

[95] »Senatus enim Romanus et maxima pars populi Romani, non Constantini modo tempore, sed etiam Valentiniano regnante a christiana religione alienissimus fuit.« Isto mjesto, 572.

tina: željom za vlašću, koja ga je tjerala ne da dariva, nego da otima svima, pa i bliskima i srodnicima. Darovnica bi bila i nepolitička, jer bi slabila moć imperije, suzbijanje nasrtaja stranih naroda, i na nju ne bi bili mogli pristati ni njegovi sinovi, ni prijatelji, ni srodnici, a ne bi je nikad odobrio senat. Ustvari poslije smrti Konstantina njegovo nasljedstvo nije prešlo na papu i na papine nasljednike, nego na nasljednike cara i njihove dalje nasljednike.

13. Osnovna je oznaka crkve u 1., 2. i 3. stoljeću siromaštvo njenih pripadnika i crkve kao ustanove. Nju čine mali ljudi i potlačena klasa. Ona ima mnogo nevoljnih. Viškovi i darovi onih, koji nešto imaju, ne stižu da pokriju nedostatke onih, koji ništa nemaju. Misionarstvo, požrtvovnost, rad za ideju, propaganda vjere, sticanje novih vjernika, propovjedništvo, odraz je snaga, koje dolaze odozdo. Ekonomska baza vjernika i ekonomska baza crkve sasvim je slaba. To uvjetuje jednakost pripadnika i jednakost u pravima i obavezama svih, stanovitu ljudsku bliskost svih onih, koji na ovome svijetu nemaju ničega drugog, do li ljubavi njima jednakih.

Svakako i centurije priznaju, da su već u prvom stoljeću, a zatim i u drugom postojale neke razlike u činovima između nekih kršćana, osobito između crkvenih funkcionara. Ali su te razlike, koje dolaze od znanja, iskustva i starosti, razlike u funkcijama između jednakih ljudi. U prvom stoljeću neki se zovu apostolima (osim onih 12 Isusovih učenika naziva se tako još šest drugih učitelja, među njima i Pavao), drugi se zovu prorocima, treći evangelistima (osim pisaca Novog zavjeta još i oni, koji Novi zavjet naučavaju), četvrti pastirima, peti učiteljima, šesti djedovima (koji su isto što i biskupi), sedmi đakonima, osmi pratioci ili sluge (apostola na putu). Ali i pri tim raznim zvanjima postojala su tri stupnja funkcija: apostolski, djedovski ili biskupski i đakonski.[96] I u drugom stoljeću prema pouzdanim izvorima postoje svega tri čina, ali sada nešto drukčija: biskupski, djedovski i đakonski.[97] Kao ustanove postoje po raznim crkvama njihovi regionalni sinodi, koje čine biskupi, djedovi, đakoni i laici, ali se, prema centurijama, malo zna i o njihovu sastavu i o postupku na njima.[98] Crkve su imale imovinu, i njom je u ime braće upravljao biskup, ali se pouzdano ne zna, da li je u prvim stoljećima bilo koje druge imovine osim onih novaca, što su skupljani za pomoć sirotinji, udovama i siročadi.[99]

Svakako su crkve imale biblioteke za čuvanje spisa i škole za naučavanje. U trećem stoljeću činovi su isti kao i u drugom, ali ima područja, gdje za sva tri čina nastaje jedinstven naziv klerici. Ali centurije dopuštaju, da u pojedinim crkvama ima tada i više činova. Prema jednome izvoru imala je u 3. stoljeću rimska crkva: jednog biskupa, 46 prezbitera (djedova), 7 đakona, 7 poddakona, 42 pratioca (acolutos) i

[96] Centurio I, Lib. II, Cap. VII. De politia seu gubernatione Ecclesiae, 508.
[97] Centurio II, Cap. VII, 125.
[98] Isto mjesto, 130.
[99] Isto mjesto, 132.

ukupno 52 eksortista, lektora i vratara. U to vrijeme je u toj crkvi bilo udova i nevoljnih preko 1.500. Centurije tumače, da toliko funkcionara nije moglo biti u jednome hramu, nego možda u čitavu velikom gradu.[100] Ma da crkvene poslove vode biskupi, oni iznose bitne stvari pred diecezalne biskupske sinode, koje centurije nazivaju »privatnim sinodima«.[101] Ti se sinodi sakupljaju na sastanke u crkvama jednoga područja ili više područja u jednoj crkvi. U jednoj poslanici biskupa Ciprijana na presbitere i đakone, u tome 3. stoljeću, biskup tvrdi i iznosi to kao načelo postupka, da od prvog početka svoga biskupovanja nije ništa uradio bez savjetovanja s njima i bez dobijene suglasnosti naroda, da će se sa svoje strane upravljati prema njegovoj odluci.[102] Pred takve sinode svećenika i naroda iznosila su se teža i osjetljiva pitanja, koja je nametao život, a o kojima nije dotada donesena nikakva odluka, niti su ona bila objašnjena u crkvenim piscima. Osim toga oni su donosili svoja mišljenja o prijedlozima, koje su im postavljale druge crkve.[103] Iz takva vijećanja svećenika i naroda nastala je i ona odluka Ciprijanova, da se ne smije ni jedan aktivni svećenik postaviti za izvršioca oporuke.[104] I stanje crkvene imovine u 3. stoljeću nije se promijenilo. To je bio samo novac skupljan od priloga. Ali se o prilozima vijećalo i odlučivalo na javnim sastancima.

Osim navedenih posebnih biskupskih sinoda postoje sinodi ili koncili općecrkveni i zemaljski, koje centurije nazivaju provincijalnim, a na kojima su ponekad zastupane čitave zemlje, na pr. Francuska, ili kontinenti, na pr. afrički, koji odlučuju o osnovnim pitanjima učenja. Prvi koncil je već u 1. stoljeću, jeruzolimski (48. godine). Spominje se, da su na njemu apostoli Petar i Jakov. Sigurno, tvrde centurije, bili su i drugi. Na njemu su i stariji učitelji (seniores), ali i crkva, t. j. »mnogi ljudi koji vjeruju u Isusa«. Među tima su i tek obraćeni Pavao (obraćen prije godinu dana), Barnaba, Juda, Barzabas i »korifeji pseudoapostola«.[105] U drugom i trećem stoljeću održan je veliki broj zemaljskih koncila, ali centurije ne navode njihov sastav. Prvi veliki (opći) koncil, o kome se iznose podaci održan je oko 317. (Synodus Sinuessiana) i na njemu je bilo 300 biskupa, 30 presbitera i 3 đakona. Taj je prvi opći koncil kaznio rimskog biskupa Marcelina, što je, prisiljen progonom Dioklecijana, prinio žrtvu (očito rimskim bogovima). Kazna je izrečena

[100] Centurio III, Cap. VII, 150.

[101] Iduće obilježje takvih biskupskih »privatnih sinoda« biskupske »privatne sinode« nalazimo tek u V. centuriji. »Privatnim sinodima nazivamo one sastanke, na kojima bi se sastajali biskupi sa svojim kolegama i također nekim laicima i pretresale crkvene stvari«, ali bez pozivanja svećenika drugih crkava. Centurio V, Cap. VII, 144.

[102] »A primordio episcopatu mei, constitui nihil sine consilio vestro et sine consensu plebis mea privatim sententia gerere.« Isto mjesto, 153.

[103] »Nam de questionibus ambiguis inter se contulerunt et ad questiones ab aliis Ecclesiis propositas responderunt.« Isto mjesto, 153–154.

[104] Isto mjesto, 154.

[105] Centurio I, Lib. I, Cap. IX, De conciliis, 547.

i trima presbiterima i dvjema đakonima, koji su s biskupom prinosili žrtvu. Biskup je sam potpisao svoje prokletstvo.[106]

U 4. stoljeću, kad kršćani postaju carevi, vojskovođe, državni funkcionari i bogataški slojevi, počinje crkva gomilati imovinu. Vladari vraćaju prvo one kuće, polja i zemljišta, koja su bila stečena progonom kršćana. Konstantin vraća crkvi sekvestrirane kuće i vrtove. On također skida dragocjenosti sa kipova starih bogova i predaje ih novoj crkvi. Crkva prima dio državnih prihoda. Imanja svih onih kršćana, koji su u progonima poginuli, a nemaju nasljednika, pripadaju crkvi. Država je iz svojih skladišta davala crkvi i žito, a ponegdje i vino i ulje. Crkva prima također od vjernika neposredno redovna podavanja.[107] To se nastavlja u 5. stoljeću i u idućim stoljećima. U 5. stoljeću prima crkva na poklon od vladara hramove, dvorce za biskupe, godišnje dotacije, polja, šume, žito. Dobija latifundije na Siciliji. Dobija zlato i srebro u križevima i kaležima, velik broj zlatnih i srebrnih stvari. Biskupi imaju već svoje namještene i ukrašene dvorove. Imaju i robove.[108] Dobijaju se već crkvene plate i dohoci od imanja.

U 6. stoljeću opažaju se velike razlike u dohocima pojedinih crkava, nastale takvim procesom sticanja. Materijalna baza nekih crkava (u nekim gradovima, na nekim područjima) mijenja se jako, drugih slabije. Neke su crkve bogatije, druge siromašnije.[109] U tome stoljeću javlja se i crkveni porez nametnut koncilom, crkvena desetina, kao stalni dohodak crkve, koji se zatim održava kroz duga stoljeća.

U 7. stoljeću množe se dohoci od nagrada za čudesna izlječenja i proricanja, koja čine svećenici, redovnici i laici. Mrtvi ustaju iz groba, umiru oni (neprijatelji), kojima se smrt proriče, papa liječi leprozne, slijepi progledavaju, đavoli se istjeruju popovskom riječi, i sve se to crkvenim osobama bogato plaća.[110] Rastu darovi crkvi ne samo od moćnih vladara, nego i od svih kršćanskih vladara, velikih i malih, od patricija i konzula u gradovima, od zametaka feudalnog društva. Crkve primaju porez, i dio crkvenog poreza daje se papi. Pape se bogate i pri smrti ostavljaju dio stečenog bogatstva crkvi. Neki daju crkvi i sve. Rimska crkva ima u obilju zlata i srebra.[111] Crkva posjeduje ovce, brodove, slobodnjake i robove. Aleksandrinska crkva ima trinaest brodova.[112] Crkve i njene ustanove pomažu siromahe, održavaju političke prognanike iz drugih zemalja, nahranjuje gladne, ponekad čak otkupljuje zarobljenike. Papa Ivan otkupio je u jednom slučaju sve za-

[106] »Productis vero testibus coniunctus, lapsum confessus sit, et condemnatus primusque manu propria anathemati suo suscripserit«. Centurio IV, Caput IX. De synodis, 609.
[107] Centurio IV, Caput VII, 503–509.
[108] Centurio V, Caput VII, 746
[109] »Ecclesiae aliae aliis fuerunt opulentiores«. Centurio VI, Cap. VII, 400.
[110] Centurio VII, Cap. VII, 206.
[111] »Auro et argento abundasse Romanam Ecclesiam«. Isto mjesto, 207.
[112] Isto mjesto, 208.

robljenike Dalmatince i Istrane.[113] Crkva je toliko bogata, da daje naknadu postradalim u poslovima kao da je osiguravajući zavod. Ivan Aleksandrinac dao je nekom postradalom trgovcu prvo pet, zatim deset libara zlata i na kraju brod, koji je pripadao crkvi, pun pšenice.[114] Tada je već crkva veliki međunarodni politički faktor i toliko je financijski moćna, da daje novac za pojedine ratove. Promjena ekonomske podloge, veliko proširenje ekonomskih i financijskih mogućnosti izazvalo je veću diferencijaciju funkcija u crkvenoj upravi. Nastale su i razlike u dohocima u crkvenoj hijerarhiji, novi činovi i nove dužnosti u upravi imovine.

Sve veća crkvena imovina omogućuje i podstiče ekspanzivnost crkve prema vani. Ta ekspanzivnost, širenje kršćanstva (kad je korisno i ognjem i mačem) stvara uvjete za novu akumulaciju crkvene imovine. I ratovi nose crkvi koristi. Centurije iznose i takve primjere sticanja crkvene imovine. Poljski kralj Boleslav, pošto je pobijedio Ruse, podizao je i ukrašivao crkve onime, što je oteo neprijatelju.[115] Mađarski kralj Stjepan, pošto je pobijedio Kupu, pretendenta na prijestolje, naredio je, da čitav narod i pokrajina, koja je pripadala Kupi, ima za vječita vremena davati desetinu od plodova i od ovaca samostanu svetog Martina.[116] Ekspanzija prema novim prostorima i koristi, koje su odatle dolazile, stvarale su napetosti između crkve i svjetovne vlasti, između pape i cara. Bogatstvo crkve, njene političke i ratne akcije uvjetovale su centralizaciju raspolaganja crkvenom imovinom i centralizaciju crkvene vlasti. Ojačano bogatstvom i centralizacijom papinstvo je pokušalo da carsku vlast podvrgne crkvenoj.

Centurije prate razvitak crkveni, njene ekonomske baze i svih njenih učenja, ustanova, obrada i postupaka od stoljeća do stoljeća, da bi pripremile i dramatski prikazale kulminaciju sukoba između države i crkve u borbi između Grgura VII. i Henrika IV. u 11. stoljeću. To je ono stoljeće, u kome su se po centurijama, rimski rukovodioci crkve dokraja izrodili. Umjesto životu i radu po učenju odali su se gramzivosti za častima, bogatstvom, hirovima i putenim nastranostima.[117] Biskupi su se poveli za primjerom svoga crkvenog kralja (t. j. pape), postali su političari, upravljaju političkim poslovima, raspravljaju profane stvari,

[113] »Johanes Pontifex Romanus omnes captivos Dalmatas et Istrios redemit thesauro Ecclesiae.« Isto mjesto, 209.

[114] Isto mjesto, 209. Centurije uopće ne stavljaju u sumnju dobronamjernost u tom slučaju i ne pretpostavljaju postojanje kompanije između trgovca i crkve ili između trgovca i crkvenog funkcionara. Centurije uopće nastoje da se striktno drže samo onoga, što je u izvorima i što izlazi od izvora.

[115] Centurio XI, Cap. VII, De politia Ecclesiae, 365.

[116] »Stephanus Ungariae rex, devicto Cupa, qui regnum affectabat, universum populum in provincia Cupae decimas frugum et pecorum suorum coenobio S. Martini perpetuo dare iussit.« Isto mjesto, 366.

[117] »Non praesules illi Romani in universum a doctrina et moribus Christi degenerarant, tantumque suis honoribus, opibus, voluptatibus, turpissimisque libidinibus vacabant.« Centurio XI, Cap. I, 15.

idu u lov, žive kao Grci i blistaju oružjem i kad se tuku, a tuku se, ni malo se ne gnušaju ljudske krvi.[118]

U prikazu borbe između države i crkve centuriatori su odlučno i potpuno na strani države i njene svjetovne vlasti, i pokušaj pape, da potpuno slomi i unizi dokraja cara i da se papa nametne za gospodara u svijetu, iskorišćuju kao najveći dokaz i najvišu potvrdu za svoju polaznu tezu, da se rimska crkva između 4. i 11. stoljeća potpuno izrodila, i da je papa Antihrist, a Rim onaj apokaliptički Babilon, tako da se čovječanstvo otada pet ili šest stotina godina neprestano nalazi u apokaliptičkom stanju.

Kako su za Vlačićeva života uvjeti postajali poslije 1562. stalno nepovoljniji, on nije više bio siguran, da će uspjeti da dokrajči čitavo djelo centurija i da obradi 14., 15., možda i 16. stoljeće. Kad je djelo započeto, težište je imalo biti položeno na prvo stoljeće, na husitizam i na reformaciju 16. stoljeća. U XI centuriji kao da centurijatori žure da sad iznesu negativno, što su skupili o papi u starim izvorima. A kako se radi o papi, koji je uzurpirao papinsku vlast i na kraju bio i svrgnut sa papinskog položaja prije smrti, smatraju, da im povijest baš u tome stoljeću i u tom grandioznom sukobu između crkve i države pruža mogućnosti bjelodanog i jasnog dokaza, da nije Antihrist samo Grgur VII, nego samo ustanova papinstva, prema tome i svaki papa, kojeg ta ustanova iznese na čelo crkve.

S toga je već u posveti XI. centurije iznesena borba između crkve i države, Grgura VII. i Henrika IV. kao srž sadržaja i ono, što je dalo glavnu oznaku 11. stoljeću. Ni u jednoj posveti nije jednome problemu posvećeno toliko pažnje, ni upotrebljeno toliko govorničke sugestivne rječitosti, slikovitosti, pripovijedalačkog stila i dramatičnosti, niti toliko prostora (sedam strana), kao tom predmetu u toj glavi. Tu se Vlačić možda više nego ma gdje drugdje javlja kao rječiti, borbeni govornik i pisac publicist, koji hoće da djeluje. Nije zaboravljeno da se istakne slika, kako papa smrdljivim svojim nogama staje na vrat pokajničkog cara (»ut ornatissimum culmen caesarae Majestatis foetidis pedibus suis subiiceret«), ni da se označi, da taj Hildebrand nije postao papa po volji i odredbi Petra i Pavla, nego na onaj isti način, kako je i đavao htio da bude na nebesima iznad božjeg sina, ambicioznom ohološću, prijevarom i nasiljem (»ambitiosa superbia, dolo, violentia«).

U tekstu XI. centurije obrada toga sukoba zauzima također dosta mjesta i rađena je s mnogo pažnje. Pisci unose nove odjelike u VII. glavu i posebna svečana slova u isto tako svečane naslove: »Kraljevstva svijeta i njegova slava«, »Ocareni papa«, »Babilonska bludnica«.[119]

[118] »Non episcopi sui ecclesiastici regis exemplum imitati, prorsus sunt politici, politicarum rerum administratores profanas causas tractant, venantur, graccantur et armis radiant: ipsi quoque praeliis inter sunt, sanguinem humanum minime abhorrentes.« Isto mjesto, 16.

[119] »Regna huis mundi et gloria eius, Papa caesaraeatus«, »Meretrix Babylonica« etc. Centurio XI, Cap. VII, 377–387.

»Oni, koji potvrđuju njegovu dominaciju«, »Oni, koji se suprotstavljaju dominaciji i tiraniji Antihrista, rimskih pontifika«.[120] Ali dramatski sukob obrađen je detaljnije u idućoj glavi o šizmama na daljih 19 stupaca[121] i zatim još jedanput kod obrade biskupa i učitelja, koji se javljaju u tome stoljeću.[122]

Ako je Hildebrand bio bezbožan, dvosmislen, ako je jedno govorio, a drugo radio, ako je svim presijama htio da utamani svećeničke brakove, a sam je kao papa oteo i prisvojio tuđu ženu (Centurio XI, 343), ako je i papa postao sasvim nepravilno, bez izbora, bez potvrde, samo prijevarom i silom, kako tvrde centurije, ako je car bio u pravu, kad ga nije priznavao, i tvrdio, da je bog mogao pozvati njega, cara, da vlada, ali njega, papu, sigurno nije pozvao da bude svećenik,[123] i ako taj car, najveća politička i vojna sila, gubi bitku s velikom varalicom (Centurije ga zovu i razbojnikom, »latro«, i ubicom, koji je bez žacanja okaljao svoje ruke ljudskom krvi[124]) iz Siene (odakle po tradiciji talijanskoj sami sveci potječu), i ako se takva i slična zbivanja ponavljaju već kroz stoljeća, – sve to mogu biti znaci i simptomi, i centurijatori kao teolozi u to ni malo ne sumnjaju, da svijet živi u doba proročeno u Apokalipsi, da je onaj Babilon Rim, a papa Antihrist.

Dramatski prikaz borbe između cara (koji je po centurijatorima u pravu) i pape (koji je kriv) imao je za centurijatore i neposredan politički cilj. Njihov je rad na pripremanju centurija pomogao mnogo Maksimilijan, i njemu su posvetili prvu knjigu prve centurije. Kad su centurije pripremane, Maksimilijan je bio potpuno na strani protestanata i centurijatora, a on je imao postati car, i to protestantski car, kako su oni vjerovali. Centurijatori su htjeli i XI. centurijom upozoriti cara, da njemački car nije stekao carstvo milošću pape, ali da papa opet može biti gotov da mu ga oduzme. Slika Grgura VII. nije slika jednog pape, jedne osobe, nego prema centurijatorima, pape kao tipa. Kakav je jedan, takvi su svi. Drukčiji ne mogu biti, jer takva je ustanova. Kakvo da je bilo carevo unutrašnje raspoloženje prema protestantima poslije stupanja na prijestolje, centurijatori, Vlačić prvi među njima, vjerovali su bar do 1566. u njegovu protestantsku liniju.

U glavi o raskolima u 11. stoljeću centurije raspravljaju i o raskolu, do koga je došlo između carigradske crkve i rimske. Centurijatori u prvome redu traže razloge raskola u učenju. Carigradski biskup izopćio je rimsku crkvu, upotrebivši tri razloga: što za pričest upotrebljava suhi neslani i beskvasni kruh, što u postovima slavi subotu i što dopušta, da

[120] »Qui se opposuerint dominatui et tyrannidi Antichristi Romanorum pontificum.« Isto mjesto, 387–397.

[121] »Schisma de electione pontificum inter imperatorem et Hildebrandum«. Centurio XI, Caput VIII, De Schismatibus, 419–437. S tekstom nekoliko izvornih listina.

[122] »Gregorius VII, qui et Hildebrandus«, Centurio XI, Caput X, De episcopibus et doctoribus Ecclesiae«, 535–540.

[123] »Dominus noster Jesus Christus nos vocavit ad regnum, te autem non vocavit ad sacerdotium.« Centurio XI, Cap. X, 537.

[124] »Qui didicerat absque omni pavore manus suas plurimorum hominum sanguine contaminare.« Centurio XI, Epistola dedicatoria, 8.

se jedu ugušene životinje (kojima nije izašla krv, a duša je u krvi). Neslani i beskvasni kruh, kažu Grci, simbol je trpljenja i muke, a Uskrs je vrijeme vedrine i veselja, što podiže čovjeku srce, kako kvas nadiže tijesto. Kasnije su Grci iznijeli i pitanje svećeničkog braka. Rim je odgovorio sa 24 optužbe (koje centurije navode in extenso) ali suštinska bila je papina postavka, da grčka i rimska crkva nisu jednake, da je rimska nad grčkom.[125] Heretičari su Grci, ne latini.[126] Ako Grci ne priznaju zabludu, bit će izopćeni. Carigradski biskup uzurpira sebi naziv ekumenskog (općeg) patrijarha, hoće sebi da podvrgne istočne crkve, a car Konstantin priznaje, da rimski biskup stoji iznad svih crkava u svijetu.

14. Svaka centurija ima posebnu glavu, petu, o herezama i zatim još jednu, jedanaestu, o heretičarima, t. j. o krivim učenjima i krivim učiteljima. Glava o herezama dolazi u svakoj centuriji odmah iza središnje glave o doktrini, glava o heretičarima iza glave, u kojoj su obrađeni biskupi i učitelji. Centurije prate sve hereze u svakom vijeku, prema izvorima, koji postoje o njima, izlažu pomno točke učenja svake heretičke sekte i razlike, koje se javljaju unutar jednog osnovnog učenja. Razmatranja su ponekad obimna i iscrpna. Uvijek su korisna, jer prate, prema izvorima, proces razvitka sekte u prostoru i vremenu, u raznim zemljama i u raznim odstupanjima ne samo od evangelijskog učenja, nego i od toga sektaškog učenja.

Centurijatori smatraju svoje učenje, t. j. svoje tumačenje učenja pravim. To je evangelijsko učenje. Protestanti imaju već i sami svoje heretičare, kako ih je imala i stara crkva. Službena crkva bori se protiv njih, najveći broj spisa, najodlučnije, najopsežnije spise, kojima ih pobija, piše sam Vlačić. Na kraju će i sam Vlačić biti od službene protestantske crkve smatran heretičarom, i to baš raskolnikom maniheističko-bogomilskog sektaštva, a njegova stranka heretičkom sektom. U tretiranju svih herezi centurijatori postupaju u osnovi kao i rimska crkva, razlikujući pravovjerne i krivovjerne. Možda su objektivni samo u izlaganju stvarnih činjenica, što ne osporavaju, da je hereza negdje bilo, kad ih je bilo, i što za njih nema nikakva značaja, da li je neka sekta nastala pod utjecajem zapadnog ili istočnog učenja i u odstupanju od njega. Da sektaši griješe[127] i da zastranjuju, da su sektaška učenja od đavla, centurijatori ne samo vjeruju, kao i rimski pisci, nego to i kažu. Đavolu je krivo, što je od Isusa pobijeđen, što apostoli šire evangelijska učenja, da bi razorili kriva učenja i krive obrede. Zato đavo nastoji da poblati i preokrene Isusovo učenje.[128] I rimski strančari i protestantski grade crkve na svoj način i netolerantni su prema svima, koji

[125] »In Graeca Ecclesia recitantur Latinae lectiones. Ergo fatemini, Latinam Ecclesiam esse supra vestram.« Centurio XI, Caput VIII, De schismatibus, 404.

[126] »Plurimi in Oriente et urbe Constantinopolitama fuere haeretice et vos estis tales.« Isto mjesto, 402.

[127] Izričito ističu »zabludu bogomila« – »error bogomilorum«, Centurio XI, 656.

[128] Centurio I, Lib. I, V, De haeresibus, 479.

misle, da se crkva može i drukčije sagraditi i koji smatraju, da takva crkva, kakvu grade bilo Rim, bilo Carigrad, bilo protestanti, i nije tako ljudima potrebna.

Kako su u 11. stoljeću druga zbivanja za centurijatore mnogo važnija od hereza, posvećuju im u toj centuriji i manju pažnju nego u drugima (glava o herezama ima u XI. centuriji svega 10 stupaca, dok na pr. u III. centuriji ima 24, u IV. centuriji 98 stupaca, u V. centuriji 112 stupaca i t. d.). Sigurno je u starijim vjekovima sektaštvo bilo više razvijeno i više je značilo nego kasnije, te je takvo značenje imalo i za centurije.

Poradi toga, a i zbog nedostatka izvora, i što Vlačić, kad se piše XI. centurija, živi u progonstvu, centurije malo ulaze u problem bogomila. Oni ih registriraju po grčkim službenim crkvenim izvorima ponavljajući za njih iste riječi osude, koje su u izvorima našli. Po Zonarasu bogomili su sekta, koja se razvila (izvori kažu: koja je bjesnila) za Aleksija Komnena. Njen vođa bio je Bazilije, koji je bio redovnik i liječnik. On se sam 15 godina napajao bogomilskim učenjima, a pedeset i dvije ih je propovijedao i širio, dok nije čitav svijet zarazio svojom kužnom naukom.[129] Tako je došao i u Carigrad. Pred carem, koji je glumio pristanak i laskavo s njime razgovarao, dao se navesti da izloži sva svoja otrovna učenja[130] i tako je bio ulovljen na djelu. I tada je uz suglasnost sviju i glasanjem naroda, kaže Zonaras, a centurije ponavljaju bez zgražanja, bio spaljen u konjskom cirkusu.

Izvori iznose, da je bogomil Basilije općinjavao ljude nekim sumanostima, ali ne kaže kakvima,[131] a njegovu nauku nazivaju zabludom i svrabom.[132]

Kad i bogumili u XI. stoljeću, iznose centurije (XI, 247), postojala je još uvijek i sekta manihejaca, donesena u Bizant s istoka. Kažu, da je sam car u Jedrenu pred dvorjanima diskutirao s njima i mnoge obratio. Ta se manihejska sekta nazivala i pauliciana.[133]

Manihejci pojavili su se u 3. stoljeću u Perziji i Mezopotamiji, da bi odatle prešli u Palestinu, zatim u Grčku i Makedoniju i na područja uz Traciju (Romania, kažu centurije). Pojavili su se i u Španjolskoj, a zatim po cijelom tada poznatom svijetu.[134] Osnivač sekte bio je Manet ili Manihej, Perzijanac, koji je kao i mnogi drugi osnivači doktrina slabo u životu prošao, jer je bio nekoliko puta u zatvoru, i na kraju

[129] »peneque totum orbem sua pestilenti doctrina infecisse.« Centurio XI, Cap. V, 247.

[130] »Tandem et Constantinopolim venisse, ubi cum Imperator blandiendo ac simulando assensum, omnia ipsius virulenta dogmata expiscatus esset.« Isto mjesto, 247.

[131] »Quae vero ipsius fuerint deliria , quibus fascinavit homines, non additur a Zonaro.« Isto mjesto, 248.

[132] »errorem Bogomilorum ... longe lateque clam spargit ... eique (t. j. caru) scabiem suam affricare nisus fuerat.« Centurio XI, Caput XI, De haereticis, 656.

[133] Centurio XI, Cap. V, 247.

[134] Centurio III, Caput V, De haeresibus, 117–118. »Denique per terram universam dilatatam hanc fuisse haeresin.«

mu je i perzijski kralj živom dao odrezati kožu.[135] I ta osušena ljudska koža jednog originalnog mislioca, naduvena i napunjena pljevom, čuvana je u Perziji stoljećima.[136]

Manihejsko učenje centurije razlažu na osam stupaca onim istim redom i po istim predmetima, kako je izložena evangelijska doktrina. Crkveni spisi ne prikazuju neko heretičko učenje prema njegovu misaonom sadržaju i unutrašnjoj logici, kako je učenje izgrađivano, nego prema odstupanjima tog učenja od ortodoksne dogme službene crkve. Taj prikaz više je optužba nego izlaganje, a iz optužbe protivnika teško je stvarati sigurnu sliku čijeg uvjerenja ili sistema učenja koje sekte. Ali kad drugih objektivnih izvora nema, ili nisu dovoljni, uzimaju se i takvi. Prema prikazu centurijatora manihejsko učenje poznaje dva vječna izvora svega: boga i materiju.[137] Bog je izvor dobroga, materija zla. Stablo dobroga rodi dobro iz dobra korijena, stablo zla rodi zlo iz zla korijena. To su dva počela proturječna između sebe ili dva boga: dobra i zla. Svijet potječe od materije. Materija je sa svojim demonima ognjem i vodom izvršila napadaj na svijetlo. Iznenađen i uplašen bog dohvatio je dio svijetla i kao mamac bacio protiv materije. Materija je bila ranjena i pošto je upila dio svijetla, zatrudnjela je. U svemu, što se rodi, nastaje borba osnovnih počela, od kojih izvire. Postoji sudbina (fatum). Čovjeka nije stvorio bog, nego potječe od materije.[138] Eva je nastala od Sakle i Nembroda. Grijeh ne potječe od volje ljudi, nego je dio supstancije, i grijeh je potreban. Brak se odbacuje. Odbacuje se država, vlast i vođenje rata. Sve je to od zla. Prema Augustinu oni su optuživali i poljoprivredu, najneviniju među djelatnostima ljudi, jer je kriva zbog mnogih ubijstava (duše, koje su se preselile u stabla ili u životinje).[139] Raj to je svijet. Uskrsnuće od mrtvih to je priča. Manihejci ne poste. Klanjaju se suncu. Smatraju, da je kamata dopuštena. Ne mare za poljoprivredu, jer su u granama stabla, u travama, u voću dijelovi boga. Ne jedu meso, ne piju vino (sve to u 5. stoljeću).

U 6. stoljeću u Rimu, gone se manihejci iz grada, pale se manihejske knjige u Vestibulu Konstantinove bazilike. Ima ih i na Siciliji, ali najviše ih je u Perziji, gdje ih je mnogo najedamput na prevaru bilo poubijano.[140]

[135] »Captum igitur eum, et in Persiam pertractum, arundine vivum excoriari iussit.« Centurio III, Cap. XI, De haereticis, 295.

[136] »Unde excoriatum utrem ipsius, paleis expletum, etiam hodie in Perside habent.« Isto mjesto, 295.

[137] »Manes dixit duos esse ingenitos et aeternos, Deum et Materiam.« Centurio III, Cap. V, De haeresibus, 111.

[138] »Hominem dicunt non esse a Deo formatum, sed a principie materiae, quem selam nominant.« Isto mjesto, 113.

[139] Opaska pisca.

[140] Centurio VII, Cap. V, 308.

U 7. stoljeću zabranjena je upotreba onih evangelijskih knjiga, koje upotrebljavaju manihejci.[141]

Centurijatori izlažu o manihejcima sve ono, što su našli u izvorima, i za svako navođenje citiraju autore, osobito Augustina, Epiphana, Sokrata (pisca crkvene povijesti), Origena i drugih, koji su manihejsko učenje pobijali.

Iako je bilo mnogo hereza, čini se ni jedna, sve do velikog masovnog oružanog husitskog pokreta, nije zauzimala takav obujam kao manihejska. Ona je i dugo trajala, i javljala se u mnogim zemljama, i pod raznim nazivima. Kako je pripadništvo njoj u kasnija vremena bilo kažnjavano smrću, njeni pripadnici nisu ostavljali mnogo pisanih tragova. Mnogo tragova ostavili su progoni.

Centurijatori spominju, da oni postoje u 8. stoljeću u Africi, a prema poslanici Grgura II. Thüringanima oni su negdje tada i ponovo kršteni vjerojatno u samoj Thüringiji. Bili su brojni u 9. stoljeću u Frigiji i Likaoniji, i car Mihajlo dao ih je u masi ubijati. U 10. stoljeću »sramna sekta« manihejaca, koji su mnoge na istoku zarazili svojim otrovom, bila je prognana u Filipolis.[142] U 11. stoljeću (i u nekoliko idućih stoljeća) progone se bogumili. U 12. stoljeću centurije registriraju ponovo sektu katara (Catari i Cathariali u idućem stoljeću i gazari), koje nazivaju i patrinima i publikanima,[143] a koji su se javili već u 3. stoljeću. U 12. stoljeću paljeni su sektaši u Flandriji (odakle su katari krenuli 1163. prema Kölnu). U 13. stoljeću centurije registriraju i manihejce u Veroni, paterene ili pasagene ili gazare na području Tuluze, tamo gdje su u 12. stoljeću bili katari (Gaskonja, Tuluza), iznoseći, da su to mogli biti katari, tatijani i martijani, – i osobito albingenze, koji su također uzeli maha u oblasti Tuluze. Ne samo narod, nego i vlastela i patriciji prišli su tome pokretu.[144] Pokret je uhvatio maha i u Engleskoj.

Centurije registriraju i njihova učenja. Albingenzi naučavaju, da su dva počela, bog ili dobro, i đavo ili zlo. Ništa ne koristi ići u crkvu ni moliti. Papinski biskupi čine društvo razbojnika, papinska crkva je družba vragova. Brakovi su prokletstvo. Tijelo ne će ustati iz mrtvih. Duše mrtvih sele se u razna tijela i u životinjska, ako su ljudi za života živjeli đavo. Meso se ne jede. Svijet je uvijek bio i uvijek će biti. Bog niti stvara duše, niti ih udahnjuje. Poslije grijeha nema ispovijedi. Grijeh ne dolazi od slobodne volje. Smrtni grijeh nije ništa. Sakramenti, bilo koji, nisu ništa. Crkva ne može ništa posjedovati, što nije zajedničko svima, ne može ni izopćiti, a ne treba ni da kažnjava zlo.

[141] Centurio VII, Cap. IV, De doctrina, 120. U VII. centuriji pri analizi muhamedanskog učenja centurijari iznose postojanje jednog zajedničkog elementa kod manihejaca i muhamedanaca: ne priznavanje Isusove smrti. Srodnih elemenata u obim učenjima ima više.

[142] Podaci su registrirani u centurijama: Centurio VIII, 330. i 351; Centurio IX, 21; Centurio X, 281.

[143] Centurio XII, 852, 853.

[144] Centurio XIII, Caput V, De haeresibus, 554.

Nema uskrsnuća tijela. Kamati nisu zabranjeni. Oteto ne treba vraćati. Crkva ne može propisivati pravila.

Kako centurijatori razrađuju postanak, učenja i širenja svake sekte i živote i djela njihovih osnivača i učitelja i njihove progone, za svako stoljeće posebno i uvijek na temelju i u okviru postojećih izvora, a sekti i sektaša ima uvijek ogroman broj, obrada pojedinih sekti u centurijama nije ni zaokružena, ni konačna, nego je u prvom redu registracija čitava materijala, do kojega su o sektama došli. Oni taj materijal daju onako, kako su ga našli, i s proturječnostima, koje o učenju pojedine sekte iznose razni izvori.

Crkveni izvori o sektama dolaze od lica i ustanova, koje sekte pobijaju, ugušuju, zabranjuju i gone. Ti su spisi rađeni prema dogmama kršćanskih crkava, na osnovu kojih treba da se suzbijaju, zabranjuju, progone, sektaški spisi i pale, a sektaši ubijaju.

Poradi toga je registracija raspoloživa materijala o sektama, koju su izvršili centurijatori, bila od velikog utjecaja na formiranje kritičkog gledišta ne samo prema rimskoj crkvi, nego uopće prema svakoj crkvi i ortodoksnosti svakog crkvenog i religiiskog učenja i netolerantnosti crkvene politike, zasnovane na takvom učenju.

15. Svaka centurija ima jednu glavu o ceremonijama ili obredima. U metodi i sadržaju označeni su odjeljci, u kojima se obrada kreće i materijali, koji će se u njima obrađivati. Ceremonije i obredi vrše se na nekom *jeziku* i važno je na kome. Da li i koliko *narodi* upotrebljavaju u obredima *narodni* jezik, kada je i gdje je crkva *narodna crkva*. Centurije iznose podatke, koji proističu iz izvora, o jeziku, na kome je bila molitva na skupu vjernika, i o jeziku, na kome se pjevalo. Ali obrada toga važnog problema, koji je potaknut u programu, nije u centurijama dosljedno izvedena. Ima više načelnih stavova nego konkretnih podataka za pojedina stoljeća. Čini se također, da je tome problemu Vlačić pridavao veće značenje nego ostali urednici centurija, i da s njegovim progonstvom i odvajanjem od drugih centurijatora nije bilo drugoga, koji bi tu liniju dalje vodio. Već je Pavao odredio, da se u Grčkoj pjeva na jeziku poznatom vjernicima, t. j. na narodnom jeziku.[145] I Augustin je smatrao, da sve ono, što se u crkvi posvećeno radi, treba da se vrši na narodnom i narodu poznatom jeziku.[146] Tek u 7. stoljeću naređuje papa Vitelijan, da se u crkvama upotrebljava latinski jezik i posebnu takvu odredbu izdaje za Britaniju.[147] U 8. stoljeću nameće se u Francuskoj pjevanje u crkvama rimskih pjesama i na rimskom jeziku.[148] U 9. stoljeću čine slavenske crkve prodor u tu politiku Rima za potpunu latinizaciju narodnih crkava. Ćiril i Metod stva-

[145] »Paulus ... nota lingua cani iubet, ut populus possit accinere Amen.« Centurio I, Lib. II, Cap. VI, De ceremoniis, 494.

[146] »Populari et vulgo nota lingua ista omnia facta esse.« Centurio V, Caput VI, 648.

[147] Centurio VII, Cap. VI, 141. i Caput VII, 233.

[148] »Nam Pipinus per pontificem rex Francorum dessignatus, Romanorum ritus et cantus in Gallias attulit.« Centurio VIII, Caput VI, 342–343.

raju od narodnog jezika crkveni i primjenjuju ga, kažu centurije, po starim izvorima kod Slavena i Poljaka.[149] I kad je papa pokušao da zabrani upotrebu narodnog jezika, oni su se oduprli, pobili u Rimu njegove postavke. Sad je papa glumio, da tobože on ima pravo davati privilegiju upotrebe jezika i tako priznao postojeće stanje i slavenski jezik kao crkveni.[150] Metod je dapače otišao u Bavarsku i tamo nastojao da potisne iz upotrebe u crkvi latinski jezik, koji je tamo upotrebljavan 85 godina, ali je bio silom spriječen.[151] U 12. stoljeću u Staragradu (Altenburg) držao je svećenik posred današnje Njemačke narodu (Polapskim Slavenima) propovijed prije napisanu na slavenskom jeziku.[152]

U 12. stoljeću (1138.) održana je u Carigradu u Sofijinoj bazilici teološka disputacija između izaslanika njemačkog cara, saksonskog biskupa Anzelma, i Nehite, nadbiskupa Nikomedije, o učenju zapadne i istočne crkve (osobito o tome, odakle potječe Duh sveti), i centurije objavljuju tu disputaciju onako, kako je tekla s tezama i protitezama na 16 stupaca (centurio XII, 1277–1292). U toj disputaciji diskutiralo se i o jeziku u crkvama. Predstavnik grčke crkve rekao je, da je od starine grčka crkva bila isto tako ugledna kao i rimska, da su nazivi skoro svih činova i funkcionara u rimskoj crkvi grčki kao: metropolit, arhiepiskop, episkop, prezbiter, đakon, poddakon, akolit, eksorcist, kanonik, klerik, opat (abbas), monah, zatim i nazivi ustanova su grčki: ecclesia, monasterium, coenobium, heremita, basilica, baptizam, eksorcizam, katekumen i t. d. Svi su ti nazivi preuzeti od Grka.

Svakako su od starine ostajala u crkvi pjevanja crkvenih pjesama i čitanje evangelija i nedjeljama i onda, kad je postupnim razvitkom nastala misa na latinskom. I saksonski biskup Anzelmo u disputaciji u Carigradu (1138) ističe, da se u crkvama u Rimu, gdje se skupljaju Grci, čita u nedjeljama evangelije na grčkom jeziku. A i sam Vlačić pronašao je kasnije i posebno izdao (1571) Ottfriedov staronjemački evangelistar u stihovima, Otfridi evageliorum liber, koji potječe iz 9. stoljeća i najstariji je njemački književni spomenik.

Uz narodni jezik (lingua vulgaris, lingua vernacula) centurijatori pokreću još nekoliko problema, koji upućuju na važnost narodnog elementa u crkvama. Jedan od tih je obrađivan u drugoj glavi svake centurije i tiče se usporedne lokalizacije crkava i rasprostranjenja kršćanstva po pojedinim zemljama, načina njihova širenja i uzroka uspjeha, nazadovanja ili nestajanja. Za širenje crkve na nova područja, među

[149] »Ad Sclavos et Polonos Cyrillus et Methodus propagant doctrinam Christi et vernacula lingua sacra instituunt.« Centurio IX, Caput II, De propagatione, 15. – Za Vlačića Metod i Ćiril nisu samo činjenice i argumenti. On ih osjeća kao svoje i gdjegod može, dapače i u privatnim pismima, govori njihovim nacionalnim razlozima. – U jednom svom vlastoručnom pismu od 30. IV. 1571., sačuvanom u Rukopisnoj zbirci Nacionalne biblioteke u Bazelu (Cod. Mscr. Fr. Gr. II, 9, № 144) upućenom Baziliju Amerbachu ponavlja kao svoju argumentaciju Metodovu, da treba boga slaviti na svim jezicima, a ne samo na latinskom.

[150] Isto mjesto, 18.

[151] Isto mjesto, 18–19.

[152] Centurio XII, Caput VI, 869.

nove narode, bilo je potrebno ne samo poznavanje jezika, nego i svih specifičnih uvjeta života i posebne psihologije i posebnog nastrojenja ljudi, u kojima su se za prevlast borili stari, narodni, pradjedovski bogovi s novim, tuđim, unesenim sa strane.

16. Centurije imaju po jednu glavu, u kojima su (uz posebne glave o herezama i raskolima) obrađene nekršćanske religije i crkve toga stoljeća. I ta pretposljednja, XV. glava, »O vanjskim religijama« (»De religionibus externis«) proširila je tadašnje znanje i pružila građu kako za *usporedno proučavanje religija*, tako i za točniji pregled vremena i stoljeća, u kojima su pojedini *narodi* Evrope još uvijek daleko, da kao cjelina ili u većini svojom voljom i odlukom prime i prigrle kršćanstvo i u kojoj se mjeri primanju kršćanstva protive.

Proces formalnoga prijelaza samo evropskih kršćanskih naroda na kršćanstvo trajao je vrlo dugo, svakako mnogo više od hiljadu godina, a i čitavu hiljadu godina poslije Konstantina, i pošto je kršćanska crkva postala vladajućom. Proces stvarnog i unutrašnjeg usvajanja kršćanstva trajao je još duže, i jedva se može reći, da je taj proces ikada bio završen.

Centurije ističu, da je u 7. stoljeću sin Trebelija, određen za cara, odbacio kršćanstvo i prišao kultu zlih demona. Slavene (in Sclavonia) pobijedio je 634. idolopoklonik Dagobert. A tada još uvijek ima poganskoga kulta i u samom Rimu i u čitavoj zapadnoj i srednjoj Evropi. U to vrijeme, kad ima toliko prostora u Evropi, koji nisu kršćanski, na istoku se rađa muslimanstvo i VII. centurija posvećuje Muhamedovu učenju 60 stupaca.[153]

U 8. stoljeću u Panoniji su Huni i Avari, neprijatelji kršćanstva, u čitavoj Njemačkoj traje kult starih bogova, u Poljskoj žrtvovala je i žrtvovala se i sama domaćim bogovima skačući sa mosta u Vislu kraljica Venda. Kad je u tome vijeku vršen obred krštenja nad frigijskim kraljem Ratbodom, kralj je izvukao iz krstionice nogu, kad je čuo, da je više njegovih predaka u paklu nego u raju, zaključujući, da je bolje da ide tamo, gdje ih ima više.[154] I carevi, kao Justinijan, Filipik i Konstantin čuvaju poganske običaje.[155]

U 9. stoljeću drže još stare svoje domaće bogove Bugari, Rusi, Poljaci, Slaveni (Sclavi), Moravljani, Česi, Saksonci, Srbi (Sorabi), na sjeveru Danci, Švedani i Bretonci. A i mnogi kršćani ponašaju se i postupaju kao da su pogani, a neki kršćanstvo prekrajaju na poganski način.[156]

U 10. stoljeću, kako registriraju centurije, Rusi, Bugari i Mađari ostaju pri svojim religijama, Livanci, Slaveni, (Slavi), Danci i Česi na početku toga vijeka još se tuđe kršćanstvu. Car Henrik tvrdi, da se njegovi vojnici oštro odupiru prijelazu na kršćanstvo i hoće da ostanu pri svome. Tako je i u Pruskoj. Kad je Albert Pruski primio kršćanstvo,

[153] Centurio VII, Cap. XV. 588–589, 595–653.
[154] »Satius esse ut plures, quam pauciores sequerctur.« Centurio VIII, 893.
[155] Isto mjesto, 894.
[156] Centurio IX, 615, 618.

svi su mu se smijali. A Miecislav, poljski vojvoda, po uzoru starinaca, sedam je doveo žena.[157]

U 11. stoljeću ima u Italiji još kulta starih bogova. U Transilvaniji staru skitsku vjeru brani Đula, ujak mađarskog kralja Stjepana. Braća Andrija i Leventa traže u Mađarskoj edikt o vraćanju na staru skitsku vjeru i običaje. Oko 1007. Srbi (Sorabi) na sjeveru i Slaveni (Slaui) drže još staru vjeru.[158]

U 12. stoljeću Boleslav Poljski širi, ognjem i mačem, kršćanstvo među Prusima. Prusi tada uspijevaju da prevare Boleslava, koji je vojnički jači, i da ga darovima i riječima umire, a da ostanu pri staroj svojoj vjeri. I Polapski Slaveni još se drže stare vjere. Vratislav, vojvoda Pomeranije, drži, prema starom običaju, 25 žena. Mnogoženstvo postoji i u narodu. U Sćećinu je svećenik vratio kipove starih bogova na njihova mjesta, odakle su prije bili skinuti.[159]

U XIII. centuriji (1288–1298) obrađena je monoteistička religija Tatara, ali su prikazani i njihov moral, naravi, postupci i običaji. Judaizam je politički i religiozno dosljedno obrađivan u svim centurijama.

17. Kolikogod ima u centurijama mnoštvo važnih ekonomsko-historijskih pojedinosti, one se nisu skupljale, svrstavale i razrađivale po ekonomskom kriteriju. Poradi toga gospodarska djelatnost ljudi, gledana u dugoj povijesnoj perspektivi, ne čini za centurijatore posebnu i samostalnu oblast i samostalan predmet istraživanja, nego je uvijek dio čega drugoga: religiozne doktrine, crkvene organizacije i politike stranih religija, a dobrim je dijelom obrađivana tamo, gdje bismo je najmanje očekivali: u šestoj glavi svake centurije, u kojoj se pretresaju i prikazuju ceremonije i obredi, ili pak u VII. glavi u odjelku, u kome se raspravlja o grijesima crkvenih lica, učinjenim na upravi crkve.

Ali i tako iznesene pojedinosti daju ponekad sliku proizvodnih odnosa, dohodaka, imovinskog stanja, oporezivanja i državnih rashoda.

Centurije dosljedno iznose, vijek po vijek, stanje crkvene imovine (de bonis). Reproduciraju sve, što se u izvorima nalazi. Ali u pisanim dokumentima iznesena su darovanja i stanje, dok je upotreba i prinosi upotrebe izneseno mnogo manje. Centurije gledaju na crkvenu imovinu još uvijek starinski, kao na izvor zla, i crkvenoprotestantski, da nje ne smije biti, a ne kao na proizvodna sredstva, koja pomažu stvarati ili stvaraju nove proizvode. Stoga centurijatori sa zadovoljstvom registriraju, kad je koji crkveni velmoža zloupotrebio crkvenu imovinu, osobito ako su to bili biskupi ili sam papa, kad su je upotrebljavali kao svoju vlastitu, trošili, raspoklanjali sinovima, sestrama, rodbini. Tada se uz biskupske grijehe: što propuštaju da naučavaju, što postupaju protiv pravilno izvršenih izbora, što silom i oružjem otimaju biskupije, što

[157] Centurio X, Caput XV, De religionibus externis, 697–698.

[158] Centurio XI, Cap. XV, 690.

[159] Centurio XII, Cap. VII, 1781, 1782, 1789. U toj su glavi prikazani običaji i naravi Polapskih Slavena, njihovo gostoprimstvo, njihova stara religiozna učenja, bogovi i obredi (1782–1790), kao i naravi i postupci Mađara toga stoljeća.

vode ratove, što se više drže ceremonija nego učenja, što čine kriva čudesa, što više crkve i samostane grade nego što se bave potrebnijim poslovima, što preotimaju svjetovnu vlast i njome upravljaju, što svoje protivnike isključuju iz crkve, što hoće da vladaju na drugima, što se miješaju u sve političke stvari, što ne drže riječ, koju daju,[160] i t. d., – uza sve to zlo činjenje, koje se svako iznosi pojedinačno s imenima ljudi, mjesta vremena i savremenih izvora, koji su to utvrdili, – uz te biskupske grijehe iznosi se i uzurpacija tuđe imovine zbog gramzivosti[161] i osobito zloupotrebe crkvene imovine. Ta zloupotreba javlja se u raznim oblicima. Opat u Fuldi razdaje samostanska polja svojim vojnicima.[162] Grgur VII. također je crkvenu imovinu, skupljenu od siromaha, darivao vojnicima i vojnim stručnjacima.[163] Ali nisu tako postupali crkveni velmože samo u Evropi, nego i na istoku. Jeruzolimski patrijarh dao je svojoj sinovici u miraz najbolji dio crkvene imovine.[164] Poneki biskup smatra, da utrošeni crkveni novac neće nikome nedostajati.[165] Neki benediktinac piše u 12. stoljeću iz Triera biskupu u Köln, kako se upravljači crkvene imovine brinu samo za ono, što je njihovo, dok imovinu crkvenu ili namjerno zapuštaju, ili je troše u svojim naslađama, ili je prenose u privatne ruke, da bi stekli svjetovnu naklonjenost i podatnost i tako, zakrivajući trbuhe vlastite djece, pune tuđe.[166]

Crkva treba da bude organ naroda, narod je božja obitelj, »familia Domini«. Crkvena imovina stvorena je zato, da taj narod, da se vjernici snabdijevaju u oskudnosti. Zato su stvoreni ti upravljači i upravljačice crkvene imovine, »dispensatores i dispensatrices«, da bdiju nad božjom obitelji i daju njenim članovima hranu, kad je potrebna.[167] Ali kad bi tko od te djece božje tražio kruha, pružili bi mu oni (upravljači, dispensatores) mjesto kruha kamen ili zmiju i zatim bi ga oštro ukorili, ili mu zadali tešku povredu, ili bi se zaštitili lukavim izgovorom.[168] Svakako u takvim i mnogim drugim tužaljkama na način upravljanja crkvenom imovinom sadržan je bitan ekonomski elemenat *proizvodnog odnosa*, u kome crkveni upravljači, upravljajući crkvenom imovinom, imaju u rukama proizvodna sredstva, koja oni nisu stvorili,

[160] Centurio X, Cap. VII. De politia Ecclesiae, Peccata gubernatorum Ecclesiae, 389–393.

[161] »Plura bona a se traxerunt avaritio quadam.« Isto mjesto, 391.

[162] »Abbas enim Fuldensis praedia monasterii militibus suis distribuit.« Centurio XI, Cap. VII, 363.

[163] Isto mjesto, 364.

[164] Centurio XII, 1039.

[165] Isto mjesto, 1039.

[166] »Hi enim dum quae sua sunt quaerunt, bona ecclesiarum aut per iniuriam negligunt, aut in suis voluptatibus consumunt, aut in laicas manus pro saeculari favore aut obsequio conferunt: atque ita de absconditis filiorum adimplent ventres alienorum.« Centurio XII, 1040.

[167] »ut dent illi cibum in tempore.« Isto mjesto, 1040.

[168] »Si quis autem filiorum petierit panem, pro pane lapidem, aut serpentem illi porrigunt, dum aut duram obiurgationem, aut praeurgentem laesionem ingerunt, aut uersutam excusationem praetendunt.« – Sve je to svjedočanstvo Benediktinca iz Triera.

koja nisu njihova, kojima upravljaju privremeno, koja po pravilu ne mogu dati oporukom u nasljedstvo rodbini, pak ih, dok su im u rukama, iskorišćuju tako, da oni lično (a ne crkva, koja je pravni vlasnik sredstava) imaju najviše koristi, da ih upotrebe za svoju potrošnju ili iskoriste za svoj ekonomski, politički i društveni uspon.

U odjeljku o načinu života, postupcima, običajima i moralu kršćana (»mores christianorum«, u nekim centurijama taj se odjeljak zove: »De disciplina et moribus externis christianorum«) šeste glave centurija, koja obrađuje ceremonije i obrede, iznosi se ono, što se u pisanim izvorima našlo o davanjima vjernika crkvi (po njihovoj volji) radi crkve same, o vršenju poštenog poziva i rada, o protivljenju ulaženja u pozorišna zanimanja, o protivljenju primanja nepravedne kamate, o ispravnom izvršavanju zaključenih ugovora, o čuvanju vlastite imovine, o jelu i gozbama, o odijevanju dječaka, muškaraca, djevojaka i žena. Prateći označene pojave kroz stoljeća centurijatori su mogli utvrditi promjene, koje su nastajale u razvitku oznaka kršćanskog i crkvenog života. Prve su crkve često imale zajednicu imovine i dohotka vjernika. Crkva u Jeruzolimu u 1. stoljeću imala je sve zajedničko. Svi pripadnici crkve predavali su u zajednicu čitavu imovinu i dohotke, prodavali su nekretnine i dijelili utržak između svih. Svakoga dana sastajali su se u crkvama i lomili tu obroke kruha za pojedine kuće i uzajamno zamjenjivali hranu.[169] Svi su bili jedno srce, jedna duša. Ako je ma tko nešto imao, nije govorio, da je to njegovo, nego je sve svima bilo zajedničko. [170]

Ali takvih primjera potpune zajednice imovine i potrošnje, slične jeruzalemskoj crkvi, u prvom stoljeću nema mnogo. Sigurno su ih centurijatori tražili radi dokazivanja suprotnosti između prve crkve i crkve u kasnijem razvitku i da su ih našli, bili bi ih registrirali. Ostaje kršćanska misao zajednice i darivanja, ali to nije imovinska zajednica. Inače i sama jeruzolimska zajednica, kako je centurije i stariji spisi prikazuju, bila je samo *zajednica potrošnje* onoga, što su pojedinci stekli, naslijedili ili proizveli, a *nije bila zajednica proizvodnje*.

Kršćani su od početka imali i sklonosti i sposobnosti za zanate. U 4. stoljeću centurije spominju kršćane, koji su suknari i kovači novca, izrađivači kabanica za vojsku, vojnici i činovnici.[171] Ali oni ne smiju biti ni lihvari, ni raditi za dobit.[172] Ako je netko tada, u 4. stoljeću tražio i dobio crkveni novac, pa ga je utrošio i nije vratio, bio je isklju-

[169] »Ecclesia Hierosolymitana in initio omnia habuit in communia. Omnes qui credebant,erant coniuncti, et habebant omnia communia, possessionesque et substantias vendebant, ac dividebant illa omnibus pro ut cuique opus erat. Et quotidie perdurantes unanimiter in templo, et frangentes per singulas domos panem, invicem sumebant cibum.« Centurio I, Lib II, Cap. VI, 505.

[170] »Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una: nec quisquam aliquid eorum quae possidebat, suum esse dicebat, sed erat illis omnia communia.« Isto mjesto, 506.

[171] Centurio IV, 463.

[172] »Usuras etim et avaritiam pro illicito et empio habuerint.« Isto mjesto, 462.

čen iz crkve. Davati oskudnima novac u zajam i tražiti dobit od toga, smatralo se neljudskim.[173]

Vrlo brzo formirao se u staroj crkvi radni moral. Čovjek treba svojim vlastitim radom u poštenom zanimanju pribavljati sredstvo za život.[174] S tim odnosom prema »poštenom radu« i »poštenom pozivu« (vocatio honesta) utvrđuje se i pozitivni odnos prema privatnom vlasništvu. Kršćanin može biti vlasnik kuća, polja, novca, može držati sluge, sve to može upotrebljavati, ali ne i zloupotrebljavati.[175] Ma da su dijelili siromasima, nisu podnosili među sobom prosjake, ako su bili sposobni za rad. Izvori pokazuju, da se u 6. stoljeću rade oporuke onako, kako su se radile po rimskom pravu.[176]

U 6. stoljeću zakletva se polaže rukom položenom na oltaru. Kad je jednom neko u crkvi položio krivu prisegu, tvrdi se, da je odmah onijemio.[177] Crkva je azil, u nju bježe, da se sklone od progona i nedužni i krivi.[178]

U 7. stoljeću kršćani se izoliraju od drugih. Njima je od strane crkve pod prijetnjom isključenja zabranjeno ma kakvo poslovanje, pa i samo razgovaranje sa Židovima i pripadnicima sviju sekta.[179] Takva isključivost i izolacija ograničavala je ekonomsko poslovanje na poslovanje samo između kršćana i postajala je trajnom zaprekom razvitka trgovine i prometa.

Skrb za siromahe i oskudne u svima je starijim vjekovima znatna. Poneki bogati ljudi prodaju imovinu, da bi utržak razdijelili siromasima. U Galiji je kralj u 7. stoljeću dao prodati srebrni krov Dionizijeva hrama, da bi utržak razdijelio siromasima.

Centurije spominju raspodjelu dohotka engleskog kralja Alfreda u 9. stoljeću. Upotreba kraljevih prihoda vršena je na sedam skoro jednakih dijelova:[180] jedan su dobijali članovi kraljevskog vijeća, drugi graditelji novih zgrada po konstrukciji i stilu nepoznatih dotada u Engleskoj, treći je išao na putnike, primanja i strane goste, četvrti sirotinji na kraljevim područjima, peti samostanima, šesti školama, sedmi na crkve »preko mora« (sigurno u Evropi).

U 10. stoljeću mletački dužd Orseolo podijelio je svoju imovinu na tri dijela: prvi je ostavio svojim sinovima, drugi je dao na gradnju crkava, treći siromasima. Na sličan način postupio je i Oton II., samo je on odredio i četvrti dio za one vojne zapovjednike, koji su se uz njega borili u ratovima.[181]

[173] »Et maximam a christianis iudicatam fuisse inhumanitatem, si quis ex eo indigenti mutuo dedisset, lucri aliquid fecisset.« Isto mjesto, 463.
[174] »Honestae vocationis labore victum sibi quaerere.« Centurio V, 722.
[175] »ut utantur, non abutantur.« Isto mjesto, 722.
[176] Centurio VI, 359.
[177] Isto mjesto, 360.
[178] Isto mjesto, 360.
[179] »Cum Judaeis aut haereticis conversari, sub anathematis vinculo prohibitum fuit.« Centurio VII, 182.
[180] Centurio IX, 283.
[181] Centurio X, 368.

Sa rastućim bogatstvom crkve raste luksus i zastranjivanje crkvenih rukovodilaca. Centurije iznose, da je već u 10. stoljeću poznata rimska bludnica Teodora imala dvije kćerke opet velike bludnice. Jedna od njih, Maroća, imala je s papom Sergijem sina, koji je kasnije postao papa Ivan XII., s drugim ljubavnikom markizom Albertom drugog sina, Alberika, koji je pod svojim bratom papom bio neko vrijeme vladalac u Rimu.[182] Luksus i gramzivost vlada tada i u Carigradu, kao i u Rimu. Carigradski car u isto vrijeme, nagovorom od žene, pokušao je otrovati oca.[183] A kad su ratovi i luksus iscrpli carsku blagajnu, car je povećao stare poreze, uveo nove, opteretio raznim daćama narod sve do iscrpljenja, zatim je pokvario novac smanjujući mu težinu[184]

U centurijama ima podataka i o prihodima pojedinih samostana, ima i tekstova listina o utemeljenju samostana i privilegijama, koje im vladalac daje. Ti prihodi u 10. stoljeću dolaze od raznih izvora, od samostanske zemlje, od desetina, koje se daju samostanu u vuni, lanu, jajima, vinu ili ribi. Neki samostani, prema privilegijama, imaju neke od tih prihoda, drugi druge. Jednom samostanu osnivač dariva velike komplekse zemljišta, drugome pravo trga i ubiranja tržnih daća. U samostanima su skupljani rijetki i skupi predmeti od dragocjenih metala, srebra i zlata: krune, pokali, kadionice, zdjele, pladnjevi, srebrne školjke, zatim grimiz, sukno, ćilimovi.[185] Nastajale su samostanske riznice. Prihodi samostana omogućavali su, da se drže samostanske biblioteke i samostanske škole. Kad je samostan u opasnosti zbog provale tuđe vojske, odnose se iz samostana u brda ne samo dragocjeni predmeti, nego i isto tako dragocjene rukopisne knjige. Redovnici su u samostanima ne samo držali, nego i pisali knjige, misale, pravila reda. Ali su neki samostani i zatvori, osobito za političke i crkvene zatočenike.

Već u 10. stoljeću u Italiji, Francuskoj i zapadnoj Njemačkoj vrši se u pojedinim samostanima redovita niža i viša obuka i za pripadnike reda i za vanjski svijet. Broj redovnika ponekad je znatan, dostiže i 50 članova, a u 12. stoljeću ima samostana i sa 200 redovnika.[186]

Tko je obrađivao samostanska zemljišta, morao je stalno na tim poslovima ostati. Orač je ostajao orač.[187]

Koji put je samostan kupio ili dobio zemlju, kuće, šume, vinograde i voćnjake, na kojima je postojao robovski ili polurobovski odnos sa svim ljudima, koji su bili vezani za tu zemlju, t. j. u robovsko-feudalnom proizvodnom odnosu.[188]

[182] Isto mjesto, 372, 530–532.
[183] Isto mjesto, 371.
[184] Isto mjesto, 373.
[185] Isto mjesto, 347.
[186] Centurio X, 351, Centurio XII, 965.
[187] »Qui semel monastico manum admoverat aratro, eam inde retrahere non licebat.« Isto mjesto, 352.
[188] »Leo Cassinensis abbas ... a Gaimario Salernitano principe amplum quoddam praedium cum domibus, sylvis, arboritus, vineis, servis et ancillis omnibus impetravit.« Isto mjesto, 353.

U nekim samostanima hrana je bila oskudna i skromna: povrće i kruh, kruh od ječma, pomiješanog s grahoricom i prosenim brašnom.[189] Bilo je samostana, u kojima se uopće nije jelo meso, a u nekima ni jaja, ni mlijeko. Po tri dana u tjednu hranili su se redovnici samo kruhom i vodom. Centurije potvrđuju, da je mnogo stoljeća u nekim samostanima uživana samo takva hrana. U drugim samostanima i u drugim vjekovima, osobito kad su se samostani mnogo obogatili, nastalo je obilje u hrani i u piću.

18. U centurijama ima mnogo pojedinosti, koje se tiču pojedine jugoslavenske zemlje, osobito Makedonije, Ilirije, Panonije, Dalmacije i Istre prije dolaska Slavena na ta područja, t. j. za prvih pet stoljeća naše ere. Ima takvih pojedinosti i za kasnija vremena, ali manje, djelomično i zato, što je u kasnijim centurijama, rađenim poslije 1562., Vlačić manje sudjelovao nego u prvima, i što njegov lični interes za zbivanja na jugoslavenskom području od 8. do 13. stoljeća dolazi manje do izraza. A da je taj Vlačićev interes postojao i bio vrlo živ, ličan i neposredan, vidi se po onim mjestima u VI. i VII. centuriji, gdje može da unese svoju stilizaciju zbivanja i svoju ocjenu.

Iznosimo neke pojedinosti o zbivanjima u jugoslavenskim zemljama onako, kako su zabilježene u centurijama.

Pošto je iznesen pregled kretanja Avara i Slavena između 589. i 600., centurije iznose, potpuno odvojeno od toga kretanje Avara, da su iste godine (t. j. 600.) Slaveni iz svojih starih sjedišta krenuli prema Kerču na Krimu (Cimmerium Bosphorum), tu se razdvojili na dva dijela. Jedan je krenuo prema sjeveru, opet se razdvojivši na dva naroda, na Poljake i Čehe. Drugi dio prešao je Dunav, nastanio se uz tok rijeke Save sve do Dalmacije i raširio se po Hrvatskoj i Istri, a da nije promijenio ime.[190] Centurije iznose, da te tri narodne skupine (hae tres gentes), što bi trebalo da znači Hrvate, Dalmatince i Istrane, sve do danas govore istim jezikom, što je nesumnjiv dokaz o istovetnosti njihova podrijetla.[191]

Centurije smatraju, da je Hrvatsku, Dalmaciju i Istru baš na granici između šestog i sedmog stoljeća naselio isti narod i da je taj narod do 16. stoljeća sačuvao isti jezik. Vlačić i inače povezuje te zemlje međusobno. U VII. centuriji iznosi se, da je Ivan Dalmatin u 7. stoljeću gradio u Rimu crkvu u spomen dalmatinskih i istarskih mučenika, da je

[189] Centurio XII, 979.

[190] »Altera pars transmisso Istro, secundum Savum amnem Dalmatiam usque sedes tenuerunt et sese in Croaciam et Histriam diffuderunt, nihilo mutato nomine.« Centurio VI, Caput XVI, De mutationibus politicis, 872. Kao i kod svake historijske činjenice centurije i ovdje bilježe izvore, i to: Sabellicus Enneadis libro 2, i Albertus Crantzius, libro 2, Caput 1.

[191] »Caeterum hae tres gentes una propremodum hodie utuntur lingua, indubitato suae originis argumento.« Isto mjesto, 872. Ma da centurije iznose ona navedena dva izvora poslije te zaključne tvrdnje, i ma da izvore nismo mogli provjeriti, pretpostavljamo, da je taj zaključak Vlačićev, i da je to njegova koncepcija hrvatske narodnosti. Kao mnoge Vlačićeve postavke, formulirane u 16. stoljeću, i ta je i poslije četiri stoljeća još uvijek suvremena.

njihove kosti prenio iz Dalmacije i Istre,[192] i da je jedan papa Ivan, možda i isti, otkupljivao zarobljene Dalmatince i Istrane.

U 7. stoljeću oko 651. provalili su, prema centurijama, Slaveni u Italiju.[193] Oni su prema istom izvoru bili savladani od Bizanta 659. Kako su tada Langobardi bili u ratu s Bizantom na području Italije, kupili su Koruški Slaveni[194] vojsku kao saveznici Langobarda. Godine 789. Slaveni (Slavini) su držali Tesaliju, Grčku i Peloponez.[195]

Na početku 9. stoljeća, kad u donjoj Panoniji vlada knez Ljudevit,[196] oslobodila se Dalmacija rimskog gospodstva.[197]

U XI. centuriji ima bilješka, da su Hrvati i Srijemci (Crobatae et Sirmii«,[198] pretpostavljam da to može biti i tiskarska pogreška: »Sirmii« mjesto »Servii«) zaprepašteni okrutnošću Bizanta prema poraženim Bugarima priznali bizantsku vlast. I zatim još jedna, po istom izvoru, da su »Hrvati, koji se i Srbi zovu[199] oko 1077. bili provalili u Bugarsku.

Na kraju XI. centurije centurijatori prema starijem izvoru registriraju negativnu karakteristiku propale ličnosti i kratkotrajne vlade cara Konstantina Porfirogenita.[200]

U glavi o biskupima i crkvenim piscima u IV. centuriji piše Vlačić čitavu raspravu od 56 stupaca (1206–1261) o Jerolimu Dalmatincu, plodnom crkvenom piscu iz 4. stoljeća, njegovu životu, djelima, kretanju i učenju. To je onaj Jerolim, koji je za svoju zemlju Dalmaciju i Hrvatsku 4. stoljeća napisao, da je seljačka i da je u toj seoskoj prostoti bog trbuh, da se živi od danas do sutra, a veći je svetac onaj, ko više ima. (»In mea patria, inquit, rusticitatis vernacula, Deus venter est et in diem vivitur: et sanctior est ille, qui ditior est«. Centurio IV. 1207.). Znamo, da to piše Vlačić i zbog bliskog intimnog unutrašnjeg odnosa prema Jerolimu i zbog toga, što opet ne propušta da registrira tuđu hipotezu, da grad (Stridon), koji Jerolim sam spominje kao mjesto svoga rođenja, nije na granici Dalmacije i Hrvatske, nego da je to Stridnja (Stridgna) u Istri kod Oprtlja, jer da je tamo grob njegova oca Euzebija s nadgrobnom pločom i imenom na njoj, a da se sam (Vlačić) toj hipotezi ne priklanja. Vlačić nalazi u Jerolimovim spisima mnoštvo potvrda za svoje antipapinske postavke.

Obrađujući biskupe i crkvene pisce 9. stoljeća centurije se vraćaju (centurio IX, 491) na Ćirila i Metoda i iznose, da je Metod sa svojim

[192] »Quorum reliquias ex Dalmatia et Histria acceperat.« Centurio VII, Caput VI. 184.

[193] Centurio VII, Izvor je 4. knjiga Pavla Diacona.

[194] Isto mjesto, 662.

[195] Centurio XVIII, 934.

[196] »Luiduitus dux Pannoniae inferioris.« Centurio IX, 627.

[197] »Dalmatia Romani Imperi iugum excussit.« Isto mjesto, 627.

[198] Centurio XI, 700. Izvor je Zonaras.

[199] »Tertio anno imperii Michaelis (qui fuit Christi circiter 1077) Crabati, qui et Servii dicuntur, finibus suis egressi, non nulla Bulgariae loco in suam potestatem redegerunt.« Centurio XI, 719.

[200] »Constantinus frater succendens, callum in deliciis et voluptatibus obduxerat, ut ad gubernationis onera ignatus et ineptus esset. Aliis igitur traditis officiis plerisque; ipse usitato more ventrem curat.« Centurio XI, 722. Izvor je Zonaras.

slavenskim pismom došao u Dalmaciju i Ilirik propovijedajući i nagovarajući Slavene da napuste u crkvi tuđi latinski jezik (»ut abolito latino et perigrino sermone«) i da u crkvi upotrebljavaju domaći narodni jezik. Iznose i hipotezu o smrti Ćirila u Rimu zbog trovanja (»forte veneno propinato«).

19. Kao cjelina sa svojih 13 svezaka centurije čine novo znanstveno djelo. One su, uza svu glomaznost, veličinu i težinu, neobično pregledne, s njima se rukuje lako, i brzo se nađe predmet, podatak, navod, izvor, ili sud, koji se traži. Ma da su Kalvin i drugi poslije njega prigovarali formalnoj razdiobi materije po centurijama, takva podioba olakšava *preglednost*. Čitalac jednostavno dolazi do onoga, što traži, bilo uz pomoć velikog indeksa na kraju, koji je rađen i po predmetu i po osobama, bilo tražeći materiju svrstanu po glavama. Isto se tako lako vidi, čega u centurijama nema. S toga su centurije u dugim stoljećima bile ne samo znanstveno djelo, nego i vrlo upotrebljiv *priručnik* za znanstveni rad.

U svakoj centuriji *strogi formalni red*, izrađen u sadržaju i metodi rada, prisiljavao je pisce, da se u rasporedu i obradi materije njega drže. On je određivao sadržaj centurije, svake glave, odjeljaka u njoj i materije u odjeljcima. Formalni red u centurijama uzoran je.

Metoda rada, t. j. pregled sadržaja (otiskan na čelu prve centurije) sigurno je najveći *popis pitanja*, koji je dotada rađen za skupljače građe i za njezine obrađivače. Samo glavnih pitanja bez potpitanja navedeno je u sadržaju preko hiljadu i sto. Po njima je materija tražena, svrstana i obrađivana.

Kako su mnoge struke (u centurijama zovu se glave) obrađene iscrpno, dosljedno i po istome sistemu i kriterijumu za mnoga stoljeća: religiozne dogme, crkvena uprava, raskoli, hereze, ceremonije, crkvene osobe: biskupi, učitelji, pape, idejni i politički borci protiv papizma, centurije imaju oznake velikog enciklopedijskog djela.

U centurijama se pokazuje visoki stupanj ne samo znanja, nego i *pismenosti* njenih pisaca. One su pune zbivanja, slika, dramatičnih pokreta, primjera, čak i priča i anegdota. Hiljade lica prolaze u centurijama pred nama, i sve vidimo, kakvi su, s vrlinama, manama i strastima u pokretu.

Centurije sadrže i *pregled izvora* činjenica, koje se u njima iznose, temelje se na izvorima i iza navoda nekog stanja, učenja, pogleda, opisa, činjenica, odmah je naveden i izvor, odakle su centurijatori uzeli navod i podatak. Izvori su po pravilu samo stare rukopisne knjige. Ponekad navod izvoda stoji iza čitava pasusa, drugi put iza svake rečenice.

U nekim dijelovima centurije iznose i čitave tekstove izvornih listina i postaju tako i same *knjigom izvora* i povijesne građe.

Posebnu prednost centurija čini stil centurijatora, koji je u tekstu svuda stvaran, sažet, lapidaran. Čak su i citati, koji se donose, birani tako, da ne bude ni digresija, ni pretjerane nabubrelosti. Centurije imaju i u jeziku prednost ispred Kataloga svjedoka istine u tome, što

su centurijatori iz starih rukopisa i starih listina izrađivali novi svoj vlastiti tekst. Ima sigurno jezično težih mjesta, ali za to manje mjesta, koja nisu razumljiva.

20. Akumulacija ogromnog materijala, razrada pojmova, sintetiziranje materije i dijalektička obrada na idejnom temelju čine velike sadržajne prednosti centurija.

Historijski *materijali* iskorišteni u centurijama nisu samo veliki, nego su i *raznovrsni* i *mnogostruki*. Prema današnjoj klasifikaciji nauka oni pripadaju velikom broju naučnih grana i disciplina. Obrađivana je povijest jedne, po mišljenju pisaca, glavne religije i mnogih drugih religija, povijest mnogih kršćanskih crkava, ali osobito rimske, razrađivani su problemi crkvenog prava, državnog prava, izneseni su materijali za političku povijest, društvenu povijest, dijelom i gospodarsku povijest, etnografiju i antropogeografiju, prikazivano je konstituiranje i raspadanje naroda i država, zahvaćeni su stilovi života, odijevanja, jela, konstituiranje i raspadanje moralnih načela, povijest školstva, bibliotekarstva, nauke, literature, dijelom i arhitekture. A ima u centurijama elemenata iz prirodnih nauka. Centurijatori na pr. unose provalu Vezuva u glavu o čudesima, ali prirodoznanstveni opis uzimaju iz Diona. Poslije četiri stoljeća to bogatstvo materijala još uvijek je živo i privlačno. Pred čitaocem iskrsavaju živi, zaneseni, spremni na žrtvu propagandisti crkava i sekata, biskupske vile i srebrni svećnjaci u njima, redovnici i monahinje svih redova u njihovoj nošnji, pri njihovu jelu, pri strogoj podiobi dnevnog zanimanja, sa svojim ljubavima i strastima, samostani s desetinama hiljada jutara polja, crkve, sekte, borci i vjernici u dalekim gradovima u Aziji i Africi, biblioteke, carevi, pape, poganski narodi silom uništavani zato, što se ne će pokrstiti, stotine pojedinosti iz života Polapskih Slavena, tučnjave na ulici u bizantijskom Carigradu, žena mletačkog dužda, što se kupa u vodi mučno iscijeđenoj kap po kap iz srži trske, i duge kolone moskovskih i turskih vojsaka na pokretu prema zapadu, za koje centurijatori govore, da su bile »bič božji«.[201]

Razrada i razgraničenje *pojmova* izvršeno je već u samome sadržaju i metodi onim strogim redom, koji dijeli struku od struke, predmet od predmeta i prisiljava pisce, da se drže stvari, koja je unaprijed određena, predmeta, koji je obilježen i ograničen, pojmova, do kojih su centurijatori došli. Izrada sadržaja pojma crkve i crkvene povijesti, kako su ga oni razradili, imala je dalekosežni znanstveni učinak. U njihovoj obradi povijesti crkve, crkva nije sama, izolirana, svijet za sebe, sastavljen od učenja, obreda, organizacije i vjernika, jedamput za uvijek dat, nije nešto iznad svega ostaloga, moćna ustanova s određenim funkcijama, nego su to odnosi u *dinamičkom kretanju*, punom proturječnosti i sukoba, uvjetovanom vanjskim svijetom, vanjskim uvjetima

[201] »Sic non dubium est, Turcicam et Moscoviticam potentiam et immanitatem esse flagellum Dei, quo mundum hunc ob multiplicia scelera et delicta castigat.« Centurio XII, Epistola dedicatoria, 3.

i vanjskim događajima. Crkva se penje i spušta, stiče i gubi, mijenja se, prilagođava uvjetima u kojima živi. Kad su započeli rad na centurijama, njihovi pisci nisu mogli pretpostaviti, u kojoj mjeri će rezultati njihova rada upućivati na zaključak o relativnosti svake crkve i relativnosti svakog crkvenog učenja. Crkva je dio odnosa, a sva zbivanja u gospodarstvu, politici i društvenom životu vrše utjecaj na crkvu.

Ma da centurijatori crkvu dijele na pravu i na krivu, Hristovu i Antihristovu, uvijek u Hristovoj ima i elemenata zla i u Antihristovoj i elemenata dobra.

U izradi doktrine svaki odjeljak započinje analizom riječi, koja obilježava pojam i zatim definicijom (vocabulum, definitio), pokušajem određivanja pojma i sadržaja riječi: božja riječ, Stari zavjet, Novi zavjet, bog, grijeh, moralni zakon, brak, opravdanje (spas), vjera, dobra djela, molitva, Antihrist, vlast, smrt, filozofija i t. d. A i u drugim glavama centurijatori prvo postavljaju mjerila i obilježja pojava, da bi ih zatim obrađivali, mjerila za hereze, za obrade, za crkvenu upravu, sinode, raskole, čudesa i t. d. Sadržajno ti su pojmovi novi i oni se iznova stvaraju znanstvenim postupkom, crpljenjem sadržaja iz izvora i čišćenjem naknadnih umetaka iz svega onoga, što je došlo, prema centurijatorima, oda zla, t. j. od želje rimske crkve za vlašću.

Velika osnovna linija centurija je kretanje Hristove ideje ili evangelijskog učenja kroz vjekove. Kako je od prave crkve, prema centurijama, nastala kriva, a prava je potlačivana, proces razvitka crkve i afirmacije evangelijskog učenja ne ide pravolinijski, nego se vrši dijalektički: u sukobu između prave ideje i krive ideje, između prave crkve i krive crkve, između dobra i zla, između Hrista i Antihrista. Prije se na crkvu gledalo kao na jednu cjelinu, i borba i sukob između te cjeline i čitava ostalog svijeta i zbivanja javljao se kao jedini dijalektički proces. Centurije usvajaju i taj proces, ali kao sekundaran, a primarna postaje antitetička borba unutar same crkve. Centurijatori gledaju na taj unutrašnji proces u crkvi uvijek sa postavke svoje velike sinteze o istovetnosti stare crkve i protestantske crkve, ali u prikazivanju pojava i zbivanja postupaju dijalektički. Oni sami govore dijalektički i antitetički, a ponekad u tim terminima. Prikazujući crkvenu upravu u jednom stoljeću, kakvi su bili crkveni funkcionari i kakva je njihova djelatnost, što su učili, kako su postupali, centurije odmah postavljaju antitezu: da li su ti isti upravljači sami zastranili, učinili nešto, što je praznovjerje ili idolopoklonstvo baš onda, kad su vršili obrede.[202] I u glavi o crkvenoj upravi u kasnijim vjekovima javljaju se dva odjeljka, jedan o tome, što je i kako je »vršen primat ili tiranija rimskoga biskupa ili djela Antihrista na crkvenoj upravi«,[203] i drugi o onim ljudima, u tome vijeku, osobito crkvenim i državnim carevima i kralje-

[202] »Antithesis: Si quia superstitiosa vel impia et idolatrica in hisce partibus sunt ab illis facta.« Centurio I, Historici operis methodus, Caput VII.

[203] »De Romani pontificis principatu et tyrannide, seu de operibus Antihristi in regimine Ecclesiarum.« Centurio VIII, 477.

vima, koji su se odupirali dominaciji rimskih pontifika i borili se protiv Antihrista.[204] Tako se i u drugoj glavi suprostavljaju ne samo uspjesi i neuspjesi u širenju crkve, nego i nekršćanski postupci onih, koji crkvu šire, u trećoj glavi mirni razvitak i progoni crkve. U doktrini razvitak učenja i pojave krivog učenja, u glavi o herezama o nosiocima heretičkih učenja i o onima, koji su se borili protiv njih. U XI. glavi X. centurije kažu centurijatori za deset stoljeća, da su tada svi heretičari pobjegli iz te glave i postali prelati redovnici pontifikalni (»omnes hereticos ex hoc capite fugisse, atque in praelatos ac monachos pontificiosos sese abdidisse«, Cent. X. 677).

21. Centurijatori su veliki kritičari. Oruđe historijske kritike upotrebljuju prvo prema zbivanjima. Oni zbivanja istražuju, mjere i prikazuju na temelju vlastitih postavki o tome, što naučava Novi i Stari zavjet. U nekim centurijama skoro školski registriraju one događaje, koji su u suprotnosti sa odredbama prvo prve, zatim druge table dekaloga. Oni su prvo protumačili sva bitna učenja zavjetnih knjiga, postavili teze, što ta učenja znače, obrazložili svoje teze opet historijskom analizom i dokumentacijom učitelja i crkvenih pisaca i zatim suprostavljali događaje, odluke, zbivanja, ustanove i postupke tim svojim tezama. U toj kritici centurije su dosljednje i redovito vrlo iscrpne. Materijala za takvu induktivnu analizu na temelju aprioristićkih teza ima mnogo, i redovito je uvjerljiv. Ma da u centurijama ima mnogo isticanja vrlina tamo, gdje ih nalaze, ako bismo skupili ono, što se u historiji javlja kao pozitivno, i ono, što centurije o ljudima, ustanovama i postupcima iznose negativno, ne znamo, koja bi strana prevagnula.

Druga je kritika izvora. Centurijatori nisu stvorili kritiku izvora, ali su je sistematski upotrebili, izdigli na visoku razinu i od nje izradili pouzdano oruđe povijesnog istraživanja i povijesne nauke. Izvršili su sistematsku kritiku podmetnutih i krivotvorenih crkvenih isprava i njihov sistem naučne analize uporednih oznaka jezika i stila, suglasnosti i nesuglasnosti između sadržaja listina i zbivanja u tome vremenu, praznina u sadržaju, a okolnost, da su te listine bile nepoznate, onda kad bi morale biti poznate i upotrebljavane, čini, da su oni na tome terenu u punoj mjeri i novome vijeku kritičkog istraživanja, pioniri i učitelji. Ali njihova kritičnost ide i dalje. Iz povijesnih zbivanja ostaje ponekad više izvora i više svjedoka, i njihova svjedočenja nisu suglasna. Po nekim izvorima Petar je u Rimu stradao u doba Neronovih progona kršćana, po drugima on je više godina poslije Neronove smrti bio još živ. Koji su od tih izvora ispravniji i pouzdaniji? Sigurno dokazati da nije bio uopće nikad u Rimu, kako su neki pisci tvrdili, bilo bi značilo potpuno sunovratiti sve tradicije i sve legende. Vlačić se priklanjao tome gledištu i tome zaključku, ali ga u centurijama nije apodiktički iznosio, jer je iz drugih izvora mogla postojati mogućnost, da je nekad

[204] »Qui sese oposuerint dominatui et tyrannidi Romanorum pontificum, ac contra Antichristum reclamarunt.« Isto mjesto, 509.

ipak bio u Rimu i u tome slučaju samo na kratko vrijeme. Centurijatori su kritični ne samo prema izvorima protivnika, nego i onih, koji njima idu u prilog.

Bilo bi pogrešno zaključiti, da se kritika centurija obraćala samo prema zapadnoj crkvi. Već smo prije iznijeli njihovu kritičnost prema istočnim crkvama, iako im te crkve mogu ponekad poslužiti kao svjedok protiv Rima. Centurije nisu došle do husita, ali iz objavljenih Vlačićevih spisa o husitima vidi se njegova kritičnost i prema njima, prema učenju Husa i prema umjerenoj praškoj stranci. A da je Vlačić mogao izrađivati XVI. centuriju, njegova kritičnost prema protestantima 16. stoljeća došla bi do punog izraza. Najveći broj njegovih polemičkih spisa bila je kritika učenja i postupaka njemačkih protestanata, njegovih suvremenika.

Protestantizam je razvio naučnu kritiku, a s time i naučni postupak. On se temeljio na protestu, a protest i jest kritika postupaka. Centurije su od kritičnosti protestantizma stvorile znanstveni sistem. U okviru protestantizma rodio se sistematski kritički postupak. Ono, što se nije moglo roditi u okviru katolicizma, jer je u suprotnosti s čitavim njegovim sistemom.

Kritika centurija nije mogla ići i nije išla dokraja. Oni nisu smatrali Stari i Novi zavjet ljudskim, nego božjim djelom. Oni su vjerovali, da je bilo i uvijek će biti čudesa, da su se biblijska čudesa sva onako dešavala, kako su opisana, oni su dapače i potrese i provale vulkana unosili među čudesa, a kritikovali su samo namještena savremena čudesa. Po njima židovska crkva prije Isusa i stara crkva prije centralizacije i papizma imala je pravo da pravi čuda, a pape više nisu imale to pravo, jer su bili obični griješni ljudi.

22. Centurije su radili znanstveni istraživači i pisci jake, duboke, vjere. To je bila vjera u stvar, i oni su sebe i svoj rad smatrali dijelom, organom i funkcijom stvari. Centurije su u prvom redu rezultat služenja stvari. Kad je Vlačić pokrenuo misao o centurijama, još uvijek mlada reformacija bila je u žestokoj, opasnoj i odlučujućoj borbi za svoje samoodržanje. Križarski rat poveden protiv nje prije pet godina bio je uspješan, i reformacija je ležala pod nogama cara i pape, gotova da kapitulira, a protureformacija je kovala na koncilu idejno, teološko i pravno oruđe, kojim je trebala reformaciju da posve likvidira. Velika stvar, u koju su centurijatori vjerovali, bila je ta njihova tek tridesetpetogodišnja reformacija, rezultat njihove vlastite borbe i čitav smisao individualnog života svakoga od njih. Jer da je ta reformacija u pravu, da je to ono pravo, da je to antiteza Antihristu, dakle afirmacija svega dobroga i pozitivnoga, u to nisu oni ni za trenutak posumnjali. Sama reformacija dala im je u ruke oružje slobodnog i neposrednog prilaženja izvorima, slobodnog tumačenja prvih tekstova, analize i kriticizma. Naoružani time ulazili su u borbu za održanje i spašavanje reformacije. Reformacija je bila sloboda istraživanja, slobodno istraživanje bilo je jedino u stanju da otkrije istinu, oni su uspijevali da mnoge istine otkriju i da na mnogim mjestima, gdje je laž bila već potpunoma pre-

krila istinu, istinu oslobode. Ne samo za reformaciju, nego su oni i za sebe vjerovali, da su u pravu. Stvar i oni bili su jedno. Njihovi životi, akcije, istraživanja i pisanje, sve je bilo sastavni dio stvari i podvrgnuto stvari. Veličina njihova pothvata, te njihove borbe za stvar, iskrsava jasnije, kad se uoči, da nijedna stvarna vlast i nijedno veliko bogatstvo nije stajalo iza njih, da su najvećim dijelom skupljali spise u konspiraciji, dijelom na terenu, na kome je protivnik potpuno vladao, dijelom na mješovitom terenu, gdje nisu nikad bili sigurni, da ne će naići na neprijatelja. Kad je pisao prvo pismo Hartmannu Beyeru u Frankfurt (7. III. 1553.) i slao mu svoju prvu skicu, upozoravao ga je Vlačić, da tu njegovu skicu i zamisao o planu ne bi saopćio kome nepozvanom, nego samo pouzdanom čovjeku, i onome, tko je spreman da pomogne. Inače bi rimska stranka nastojala sakriti sve, što centurijatori budu tražili.[205] A to se nije radilo o pristalicama rimske stranke u Italiji i Španjolskoj, nego tu na terenu, gdje su centurijatori radili, u Njemačkoj zapadnoj i južnoj, u samom Frankfurtu, Augsburgu, Nürnbergu, Ulmu i t. d. Osobito je Vlačić upozoravao, da ne bi protivnici saznali, da je njegov plan, jer njega tada mrze više nego druge.[206] Sigurno je, da bez trgovačke buržoazije i razvijenog zanatstva u njemačkim gradovima ne bi bilo ni reformacije, ni organizirane protestantske crkve, ni pisaca, ni čitača centurija. Oni su postali veliki i jaki svojom oružanom borbom u Magdeburgu, nekim savezom zanatlija i seljaka, jer su seljaci vojnici bili bitna vojna snaga u opkoljenom gradu. To je bila oružana borba građana i seljaka protiv carske vojske predvođene saskim velikim knezom, t. j. velikim njemačkim feudom, koji je prije toga (t. j. prije vojnog poraza protestantskog feuda) bio glavna politička i vojna snaga protestantizma. Sad je car bio nametnuo tome pokorenom feudu, da se bori protiv svojih. Centurijatori nisu imali iza sebe potpuno ni feud, a nisu imali ni sve gradove kao cjeline, osobito konfesionalno mješovite gradove. Oni su morali raditi u tim bogatijim gradovima zapadne i južne Njemačke, u kojima protestantska crkva nije bila sama, i u kojima su postojali rimski biskupi, protureformacijski borbeni. Građanstvo u tim gradovima nije pomagalo centurijatore kao cjelina, nego su njihovi suradnici bili samo oni najsamostalniji i najborbeniji ljudi u građanstvu. Od 14 svezaka centurija (13 centurija i još druga knjiga prve centurije) centurijatori su samo jednu posvetili građanima i jednu drugu jednome gradu. Osma centurija, objavljena 1564., posvećena je osmorici građana, i to dvojici funkcionara grada Strassbourga (Argentina), konzulu grada Heinceliju i gradskom liječniku Gassaru, petorici građana Nürnberga s oznakom imena, ali bez iznošenja koje njihove funkcije, i vjerskom prognaniku (exuli Christi) Bartolu Schoberu, koji je bio osobiti Vlačićev prijatelj (i Vlačić je s njegovom pomoću pokušao stvo-

[205] »Verum vide ne cuiquam facile hoc consilium meum communices, nisi fido ac adiuvare volenti. Si enim papistae olfoecerint tanto studiosius omnia occultabunt.« *Ritter*, str. 64. i sl.

[206] »Praesertim autem meum esse hoc consilium eos scire nolim. Nam me praeter coeteros hoc tempore oderunt.« Isto mjesto, 64 i sl.

riti sveučilište u Regensburgu i Celovcu). Samo je jedanaesta centurija posvećena jednome gradu, maloj Lindavi na Bodenskom jezeru, njenim: »konzulima, senatorima, čitavu gradu i čitavoj njenoj crkvi«. Ta posveta Lindavi dolazi u vrijeme, kad je Vlačić opet prognanik, sad iz Regensburga, i kad ne zna, kamo bi, tako da računa i sa Lindavom. I on će kasnije učiniti bezuspješan pokušaj, da se tamo nastani. Tri centurije posvećene su stranim vladarima: Engleske, Danske i Švedske, ostale velikom i malom njemačkom i austrijskom feudu. U nizu tih feudalaca dva nose slavenska lična imena. To su Bouslav i Kazimir vojvoda od Šćećina, Pomeranije, Kašuba i Srba (Vandalorum), knezovi Rujane i grofovi Guckova. Šesta centurija posvećena je njima i živim muškim članovima njihova roda, zato što su oni, kako centurije ističu, čitavu svoju zemlju učinili protestantskom.[207]

Građani u bogatim gradovima na jugu i zapadu Njemačke pomagali su centurijatore, ali su se ipak plašili careve sile, vjerskog rata, kočenja trgovine i prometa, pljačke i razaranja. Feudalci su se to više bojali cara, što su bili bliže na udaru njegovoj vojsci. Centurijatori su htjeli da centurije dadu moralnu podršku sveučilištima, piscima, crkvenim osobama i ustanovama, a preko njih građanima i feudalcima, da steknu sigurnost, da braneći reformaciju brane dobro od zla i da na tome putu obrane reformacije nisu sami: da su tu i Engleska, i Danska, i Švedska, i Švicarska, i baltičke zemlje, i rajnska oblast.

Centurije pokazuju, što može historijska nauka, što uopće mogu društvene nauke uraditi, kad im je određen i jasan cilj, koji njihov naučni rad ima da ostvaruje. Centurije su imale određeni cilj, i taj su cilj ostvarile. Da li može da se istražuje i piše historija, koja ne bi imala cilja, koja ne bi čemu služila, da li može dakle postojati t. zv. objektivistička historija, koja razrađuje predmet, a ne zna, zašto ga razrađuje? Svaka povijest djeluje, i pitanje je samo, kako će djelovati. A svi pisci povijesti znadu ili bar slute, kako će njihovo pisanje djelovati. Svijesno pišu onako, kako žele da njihovo pisanje djeluje, i znadu, čime će i u kom će smjeru djelovati.

Sama tendencioznost historijskog djela nije njegov nedostatak, ako se izlaganja, analize i zaključci donose na temelju činjenica, koje su bitne, ako je istraživanje i pisanje stvarno.

Centurije su možda najuzornije (u okviru granica i uvjeta, koje su mjesto i vrijeme postavili) djelo izrazite ideološke jednostrane i tendenciozne povijesti, najpotpuniji rad takve vrste i najbolji primjer dobro rađene ideološke povijesti. One služe stvari, za koju su pripremane i pisane. Osnovna nije njihova ideologija, nego pitanje, da li su pokretači, ideolozi i pisci centurija stvarni u metodi rada i u postupcima onako, kako potpuno služe svojoj stvari.

[207] »Sed etiam universam illam regionem ... regno Jesu Christi spirituali patefecistis et tradidistis« ... Centurio VI, Epistola dedicatoria 12. — Kako se radilo o području nekada potpuno, a i tada djelomično slavenskom, sigurno su ostaci Slavena na tome području prišli protestantizmu. Može biti, vezujući ih vjerski i odvajajući ih tako od drugih Slavena, protestantizam je pridonosio njihovoj germanizaciji.

Težište o značaju djela nije na samom cilju, kome centurije služe, jer je postavljeni cilj rezultat historijskih uvjeta i borbe, i nije »objektivno« ili spekulativno razumski ili apstraktno postavljen. Ogromno je za naučno istraživanje značenje metode i postupka. Kako centurijatori, u okviru postavljenog cilja, pristupaju povijesnim činjenicama, kako se odnose prema znanstvenoj istini, koliko su centurije istinite?

23. Reformacija je bila nastavak humanizma i renesanse, ona je ideje humanizma i renesanse konkretizirala i zaoštrila. U njoj su humanizam i renesansa iskovani u borbeni pokret. Reformacija se borila za slobodu istraživanja (u prvom redu zavjetnih knjiga) i tumačenja, za slobodu savjesti i slobodu znanstvenog rada. Ali stvorivši sama svoju crkvu i svoje dogme, opet je, tu za sebe stvorenu i izborenu slobodu, nastojala ograničiti drugima okvirom vlastitih dogmi. I centurije su rađene u tom okviru, ali su ogromnošću historijskog materijala i metodom svoga rada, možda i više nego što je bila namjera pisaca, podlamale dogmatske okvire, prodirale kroz njih i prekoračivale ih.

Da bi poslužili svome osnovnom cilju, centurijatori su stvorili konstrukciju o apsolutnom dobru (stara crkva, reformacija, oni) i opsolutnom zlu (rimska crkva, pomalo i ne posebno naglašeno i istočne crkve). Takva idejna antiteza krajnosti, prikaz povijesti kao borbe dviju osnovnih ideja, nastala je iz same borbe i upotrebljavana je, dok je borba još uvijek trajala. Velike protivničke stranke u svakoj borbi, oružanoj i idejnoj, stvaraju po pravilu uvijek takve ideologije. Pristaše se moraju uvjeriti, da njihova strana zastupa čistu vjeru, čistu nauku, čistu ideju, pravicu, istinu, možda i ljepotu, a da je na drugoj strani sve crno. I Reformacija se u toj borbi, kad se radilo, da li će ona biti ili nje ne će više biti, postajala ratujuća stranka i stvorila ideologiju, prema kojoj je sve dobro bilo na njenoj strani, sve što je rđavo na drugoj, suprotnoj. Uostalom Rim se uvijek držao takve konstrukcije prije reformacije, u reformaciji, u protureformaciji i poslije nje. Centurijatori su skupljali stare crkvene rukopise, iskorišćavali i spašavali. Njima su ponajviše spisi rimske crkve služili kao izvorna dokumentacija. Rim je protestantske knjige spaljivao.

I sama konstrukcija borbe dviju osnovnih ideja kroz čitavu historiju izvršila je pozitivan učinak. Od jedne ideje nastale su dvije i od jednostrane borbe (kršćana protiv nekršćana za pokrštenje) nastala je konstrukcija dijalektičke borbe u samom kršćanstvu. Povijest je dobijala smisao. Ma da su centurijatori kao teolozi ratovali protiv filozofije, kao spekulativne discipline, koja nema oslonca u Pismu, oni su nenamjerno, postajali filozofi, rekao bih i prvi filozofi historije.

Centurijatori su pokazali visoku razinu znanstvenog postupka u skupljanju, svrstavanju, upotrebi i obradi materijala. Sam pregled sadržaja i metoda, po kojoj će raditi (»methodus historici operis ac singulorum capitum metae generales«) u znanstveno-tehničkom smislu, čitavo je remek-djelo znanstvenog postupka. Oni tu razinu održavaju i u postupku prema činjenicama. Činjenica ima mnogo. One su tu, da dokažu opravdanost osnovnih konstrukcija. Ustvari, kad se činjenice

daju u masi i otvoreno, zakriljuju osnovne konstrukcije, one govore same. Činjenice su uzete iz izvora, dokumentirane su, u cjelini odvagnute i provjerene i protiv činjeničkog materijala, t. j. protiv izvora, koji pokazuju njihovu vjerodostojnost, bilo je malo objektivnih prigovora, mnogo manje, nego što ih je bilo protiv osnovne konstrukcije.

I kad danas, poslije četiri stoljeća razvitka nauke uopće i posebno povijesnih nauka, pregledavamo centurije i prelazimo preko konstrukcija, koje su bile historijski nužne i izvršile svoju ulogu u postanku, arhitekturi i izradi djela i preko ogromnog akumuliranog teološkog balasta, koji obuhvaća velike prostore djela, ostaju historijske činjenice, koje govore za sebe, koje su stvarne, koje nam pomažu razumijevanje historije na drugoj razini, s drugim interesima i perspektivama. Stvarnost je u centurijama jača od konstrukcija i balasta, ona je konstrukcije i nadživjela i ona pokazuje, u kojoj mjeri je djelo centurijatora bilo pozitivno i oplodilo kasnija istraživanja.

A kad tu stvarnost sistematiziramo, dobijamo prvi početak kulturne historije.[208]

24. Centurije su u prvom redu Vlačićevo djelo. One su njegova zamisao i konstrukcija, on je vodio i izvršni rad. Kad su centurijatori bili rastjerani iz Jene (1561) njegova suradnja je ostala još daljih sedam godina. Kad su drugi radili svoje tekstove, izrađivali su ih po njegovu planu. Po onim posebnim ličnim Vlačićevim idejnim postavkama, po živosti i slikovitosti stila, po sistematičnosti i oštrini suda i danas se mogu izdvojiti iz centurija ona mjesta, gdje je tekst njegov, kako se pomnjivom analizom može razlikovati i ono, što je Judexovo, od onoga, što je Wigand uradio (XIII. centurija je Wigandova).

O centurijama pisali su i još u 20. stoljeću i u našim danima pišu mnogi pisci, teoretičari i povjesničari povijesnih nauka, protestanti i katolici, filozofi i kulturni historičari. Svi priznaju ogromnu stvaralačku snagu Vlačićevu, savremeni katolici 20. vijeka tvrde za nj, da je njegov rad gigantski, i da je Vlačić jedan od najvećih učenjaka svoga vremena (Pontiem Polman iz reda Male braće, Herte iz Katoličkog crkvenog leksikona). Neki protestantski historičari idu i dalje i smatraju, da ono, što je Vlačić uradio na polju nauke, da ga njegovi znanstveni radovi čine jednim od najznamenitijih učenjaka svih vremena.[209]

Odakle takva snaga Vlačićeva? Pisci je svode na tri izvora. Prvi je u Vlačićevoj ličnosti, u njegovu neobičnom talentu, znanju i spisateljskoj sposobnosti. To je bio, po mišljenju jednih, najplodniji i najutjecajniji publicist i onaj, koji je najviše značio za drugoga perioda njemačke Reformacije, koji je mnogo nadmašio svojim duhom i svojom

[208] »Die Zenturien stellen, wenn auch in unzulänglicher Art die ersten Anfänge einer Geistesgeschichte in der Neuzeit dar«, *Nigg*, Die Kirchengeschichtsschreibung i t. d., str. 64.

[209] *Dr. Johannes Ficker*, Prof. der. Univ. Strassburg und *Dr. Otto Winckelmann*, Handschriftenproben des sechzehnten Jahrhunderts, Band II, zur Geistigen Geschichte, Strassbourg 1905, str. 91: »Die wissenschaftlichen Arbeiten machen ihn zu einem der bedeutendsten Gelehrten aller Zeiten.«

učenošću suvremene teologe, a vršio je i pravi reformatorski utjecaj na narod.[210] Drugi smatraju, da je Vlačić u unutrašnjoj svojoj krizi, kad je pristupio protestantizmu, bio potresen vlastitim proživljavanjem vjere i osjećajem djelovanja snage same vjere (sola fide), da ga je taj njegov unutrašnji potresni doživljaj tjerao na ono njegovo vječno jedrenje punim jedrima.[211] Po trećima, bila je to njegova lična mržnja na papu, papizam i Rim, koja je bila osnovni izvor njegova stvaralaštva, mržnja južnjaka, jaka, beskrajna, bez dna, vječna, a možda i mržnja Slavena iz rodovske zajednice, mržnja roda. Mržnju Vlačića i njegovih suradnika isticali su mnogi. »Samo beskrajna mržnja Vlačićeva i njegovih suradnika mogla je stvoriti takvo djelo. Mržnja u njima izvor je njihove radne snage, koja se ne iscrpljuje. Ona stvara ogroman poduhvat«.[212] Mržnja stvara taj ogromni učinak.[213]

Ima dosta dokaza, da su sva tri navedena elementa djelovala usporedno i istovremeno. Ima naznake o tome i u Vlačićevim pismima, autobiografskim spisima, opaskama na rukopisima. Kad je heidelberški pravnik, Franjo Balduin, koji je aktivno pomagao centurijatore, svojim mišljenjem i djelom (on je bio taj, koji je centurijatorima savjetovao, da se ne sele iz slobodnog grada Magdeburga u feudalnu Jenu, i dobro im je savjetovao) davao svoje pismeno mišljenje o sadržaju i metodi centurija, napisao je Vlačić na njegovu pismu (od 13. VI. 1556.) svojom rukom: kamo sreće, kad bi i njemački pravnici naučili od stranaca Hrista voljeti, a Antihrista mrziti, upućujući na to, da on uči Nijemce mrziti papu i Rim.[214] Vlačić je također vidio papinu inkviziciju na djelu. Vidio je dvaputa u deset godina fra Baldu Lupetinu u zatvoru, izmučena i izranjena i s modricama na licu, iako neslomljena, a fra Baldu osudila je na smrt inkvizicija, a inkvizitora monsignora Della Casu imenovao je papa Ivan III. posebnim ovlaštenjem.[215]

Uza sve te dokaze i priznanja o postojanju mržnje osnovno u Vlačiću nije bila mržnja, nego težnja za samostalnošću, ljubav prema slobodi. Velika, duboka, zanosna ljubav južnjaka za slobodom i samostalnošću duha, koja je stvarala snagu i uvijek iznova izgrađivala i jačala upornost. Ni fra Baldo nije mrzio, nego je iznad svega volio samostal-

[210] »Er war der bedeutendste, fruchtbarste und einflussreichste Publizist in der zweiten Periode der deutschen Reformation, der nicht im theologischen Kampfe die weitaus Meister seiner theologischen Zeitgenossen an Geist und Gelehrsamkeit weit überragend, sondern auch auf das Volk eine wahrhaft reformatorische Einwirkung gehabt hatte.« Isto mjesto, 91.

[211] To mišljenje iznosi Ranke: »Matthias Vlacich, genannt Flacius ... sich unter heftigen inneren Bedrängnissen von der Rechtfertigungslehre allein durch den Glauben durchdrungen, ihre heilbringende Kraft auf sich erprobt hatte.« *Ranke*. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. V. Band, III. Ausgabe, 1852. str. 348.

[212] *Nigg*, po drugima, navedeno mjesto, str. 62.

[213] »Sie bringt das Ungeheuerliche der Leistung hervor.« Isto mjesto, 62.

[214] »Utinam et Germanici iurisprudentes discant ab exteris Christum, eius ecclesiam, religionem et ministros amare, fovere et promovere et Antichristum cum suis impietatibus et spiritualibus odisse ac detestari.« Cod. 11. 20. Aug. 41–49, Wolfenbüttel.

[215] Izdano u Rimu 23. VI. 1547. neposredno prije drugog procesa fra Baldu.

nost i iživljavanje života prema svome. Na sudu je fra Baldo rekao, da je rođen da pjeva, ne da otpjevava ili aminuje.[216] I Vlačićeva osnovna karakterna crta nije bila mržnja, nego težnja za samostalnošću i upornost, tvrdokornost i nepopustljivost, kad je ta samostalnost i teško stečena sloboda, da se pjeva, a ne samo otpjevava, bila ugrožena.

Vlačićeva velika snaga bilo je i njegovo intenzivno osjećanje i proživljavanje, i njegovo ogromno znanje. Ta su dva elementa u Vlačiću povezana i skupa dolaze do izraza. Ako je Jerolim Dalmatinac uvijek imao pred očima seljačku kolibu, koju je ostavio u djetinjstvu, proso i ječmeni kruh, Vlačić je gledao goveda, koja vrše žito gaženjem, i koja nađu zrno, kad je pred njima, i kojima ne možeš zatvoriti usta (»Bovi triturati os non obstruxerit«), slobodne pastire za stadima, ponosne, što su pastiri. Njih je gledao neprestano u besanim noćima u mnogim gradovima, gdje je bio sam, o njima je razmišljao, njih je spominjao kao svoj dokaz, o njima je pisao uposred sistematskog, apstraktnog teološkog raspravljanja. To su bili ljudi kao i on, jednako su živjeli, jednako osjećali, ljudi, koji osjećaju ljudski, t. j. pravo. On je bio njihov, jedan od njih, jedan od roda Vlačića. Ako je Jerolim osim svog gorštačkog ilirskog jezika savladao i latinski, grčki i hebrejski, Vlačić je bio savladao uz hrvatski još i latinski, grčki, hebrejski, talijanski i njemački, svakako ponešto i iz češkog i poljskog. Ako je Jerolim bio proputovao i upoznao zemlje na Sredozemnom moru i Bliskom Istoku, Vlačić je poznavao Mletke i Italiju, njemačke i slavenske zemlje, sva tri svijeta, koja su se tada sudarala. On je imao ne samo veći talenat, nego i dublje i svestranije znanje i bolji pregled od svojih savremenika.

Vlačić je bio čovjek misli i čovjek akcije, naučnik i političar, jedno i drugo doklegod je mogao. Njemu su više od četvrt stoljeća prigovarali, da buni narod na ustanak protiv cara i knezova, protiv monarha i feuda, a on se branio, da nije junak mača, nego pisma. Ali je ipak narod bunio, gdjegod je stigao. I nije ga uzdiglo odmah visoko iznad drugih njegovo doista jako pero i samo pismo, nego baš okolnost, da se narod u Magdeburgu digao i borio se podstaknut njegovim pozivima na borbu i ustrajanje u borbi njegovim manifestima, lecima i brošurama.

On je postao u Njemačkoj slavan i glavni crkveni autoritet nakon borbe u Magdeburgu, prije centurija, prije Kataloga, prije Clavisa, prije Glosse, bez ijednog većeg i sistematskog djela, već oko svoje tridesete godine. Teško je naći u historiji pisca, sve do Marxa i Lenjina, kome je idejni autoritet tako velik već u njegovoj tridesetoj godini. U prvoj pozitivnoj Vlačićevoj biografiji Ritter (1723) iznosi, po predaji, da je Vlačić bio tada u protestantskoj Njemačkoj toliko obljubljen, da su ljudi stavljali njegove slike i njegovo ime na kuće i na polja.[217] Ritter također objavljuje jedno Vlačićevo pismo Beyeru (od 9. VI.

[216] »Cantare, non ricantare.«

[217] »Das Flacius so beliebt gewesen ehemals bei etlichen dass man auf Geschloss und Feldstücke sein Bildniss und Nahmen gesetzt.« *Ritter*, navedeno djelo, § XVI. bilješka g.

1555), u kome javlja, da mu je neki prijatelj poklonio tri forinte, da kupi kuburu,[218] da bi se mogao braniti.

To Vlačićevo plebejstvo, osjećanje naroda i ostajanje s narodom u teškim i odlučnim danima činilo je posebnu njegovu privlačnost. To ga je izdiglo visoko, to je bio i uzrok, da mu se prvo veliki feud, a zatim i protestantizmu naklonjeni car posve otudio.

25. Kad je uzeo u tisak centurije, bazelski tiskar i izdavač Oporin, koji je bio znanstveni radnik i profesor grčkog jezika na sveučilištu, stavio je na naslovnu stranu prve centurije neobični zapis, označujući u njemu, kao upozorenje tipografa namijenjeno čitaocu, da će se svaki pravičan čitalac, koji pošteno sudi, sam uvjeriti iz predgovora djelu i iz metodološkog prikaza sadržaja pojedinih glava, da od stvorenja svijeta nije za kršćanstvo bilo korisnijeg i više potrebnog djela od centurija.[219] Oporin je u toj napomeni tiskara isticao epohalno značenje centurija za kršćanstvo, jer je Oporin bio protestant, kao i Vlačić, kao i centurijatori, a to je opet značilo kršćanina, vjernika samo druge vrste i drugoga tipa. Protestanti su tada i još mnogo kasnije vjerovali, da je sva kultura u kršćanstvu, oni uopće nisu kršćanstvo rušili, nego su bili duboko uvjereni, da ga obnavljaju. Za njih tada, a Vlačić to posebno i ističe, nema filozofije izvan teologije. Oni i na nauku nisu gledali kao na samostalnu disciplinu i samostalnu oblast istraživanja, nego su je smatrali sredstvom teologije. Odatle hiljade i hiljade strana u centurijama, koje su tada smatrane naprednom znanstvenom tekovinom, a koje nisu drugo nego teologija, svakako s velikim znanjem i upornošću sistematizirana, ali ipak samo teologija.

Tako su centurije po namjeri samih centurijatora bile religiozno djelo, s osnovnim ciljem da posluže obnovi kršćanstva, uspostavljanju kršćanstva u protestantskom ruhu.

Čitav ogroman racionalno pripremljen i upotrebljen znanstveni aparat bio je centurijatorima samo sredstvo za njihove ciljeve, koji su bili religiozni, i nisu mogli biti znanstveni. Ali i kad su se ciljevi znanstvenog istraživanja promijenili, ostala je znanstvena aparatura i znanstvena metoda, koju su centurijatori stvorili. Ona se može s uspjehom primijeniti i primjenjivana je za savladivanje i prebrođavanje i ciljeva, i konstrukcija, i postavki, od kojih su centurijatori pošli. Nauka je postala samostalna disciplina sa samostalnim područjem rada. Odnos između nauke i religije posve se promijenio, religija je područje, predmet znanstvene analize ne samo u historijskom razvitku nego i u postanku. Kritičnost, koju su izgrađivali centurijatori, okrenula se i protiv

[218] »Adolphus glaubergius tres mihi rhenanos dono dederat ut mihi bombardam emeram.« Ritter, isto mjesto.

[219] »Typographus lectori. Hoc opere nullum aliud ab orbe condito, eiusdem quidem argumenti, Rei Publicae Christanae et utilius et magis necessarium, in lucem esse edictum, aequus atque sinceri iudicii Lector, vel ex Praefatione, qua etiam contexendi huius causae exponuntur, adiectaque in primis historici operis Methodo ac singulorum capitum metis generalibus, facile deprehendet.« Centurio I, naslovna strana.

onoga, što su oni smatrali nedirljivim i temeljem svega. Oni to nisu htjeli, a ipak su tome mnogo pridonijeli.

Ako pređemo centurijama sa postavke razvitka nauka i naučnih postupaka, sa postavke, da je potrebna znanstvena povijest i da je historijska kritika za znanstveni napredak ne samo bila potrebna, nego temeljni preduvjet razvitka nauka, ocjena (Oporinova) može biti još uvijek suvremena u tome smislu, da su centurije bile prijeko potrebna podloga znanstvenog istraživanja povijesti, i da su kasniji historičari i drugi znanstveni istraživači učili od centurija, da su centurijatori stvarali naučnu aparaturu, koja je pridonosila obaranju njihovih vlastitih postavki. Centurije su uzele za predmet svoga istraživanja crkvu i nastojale su da istraže i provjere opravdanost pretenzija crkve i papinstva i dokazale, da je podloga tih pretenzija slaba.[220] Kritičnost i minucioznost centurija, primijenjena na crkvu, mogla se primijeniti na ma koju drugu životnu pojavu, učenje ili ustanovu i ona se zaista i primjenjivala. Centurijatori su htjeli dokazati neopravdanost pretenzija rimske crkve i osobito pape, ali su taj središnji problem tako metodski razložili na njegove sastavne oblasti i svaku od tih posebnih oblasti (doktrinu, osobe, upravu, crkvene redove, raskole, hereze, obrede, imovinu, odnos prema državi i t. d.) sistematski razradili, da je svaka od tih oblasti postala uža historijska struka, i da je čitav predmet bio svestrano i iscrpno prikazan. Tako su centurije svojom metodom i svojim znanstvenim postupkom pripremile polje za sistematsku i kritičnu opću povijest i za pojedine povijesne struke: povijest države, prava, gospodarstva, umjetnosti ili razvitka ljudske misli.

26. Da li se može stvoriti neki zaključak o tome, da centurije mogu biti korisne za znanstveni rad danas za Jugoslavene, koji se bave istraživanjem i pisanjem povijesti i uopće za jugoslavensku nauku? Da li što ima u centurijama, što je još živo, i da li se centurije mogu smatrati klasičnim djelom, koje je makar u čemu očuvalo trajnu vrijednost?

Pokušat ćemo iznijeti nekoliko zaključnih stavova o suvremenosti i upotrebljivosti nekih tekovina centurija.

Ako su centurije prvi primijenjeni sistem historijske kritike, a po suglasnom mišljenju onih, koji o njima pišu danas, ili su pisali u 19. stoljeću, one to jesu, ovladanje historijskom kritikom postaje lakše i prirodnije, ako se uoči način, na koji je ona upotrebljena u centurijama.

Centurije su i prvi veliki sistematski poduhvat historijskog istraživanja na velikom planu i rađanja historije na temelju apriorističkih postavki, a s primjenom naučne aparature i naučne kritike. One su jednostrane, s unaprijed određenom tendencijom, a ipak su i pritom znanstveno djelo. Na njima se može ocijeniti, u kojoj mjeri i takvo djelo treba da bude naučno, rađeno znanstvenom metodom i utemeljeno na stvarnom materijalu, tendenciozno, a ipak stvarno, na podlozi realnosti i činjenica.

[220] *Franz von Wiegele*, Geschichte der deutschen Historiographie, 1885, str. 334.

Ostaju stalno uzorni: plan djela, program i metoda djela, postupak, organizacija priprema, sve ono, što je uradio Vlačić prije četiri stoljeća. Sve je u planu, metodi, programu, popisu, izvoru razrađeno, promišljeno i obuhvaćeno. Dapače ni u dužini vremena, koje će biti potrebno (pet godina) nije se Vlačić bitno prevario. Da su centurijatori ostali u Magdeburgu, radili samo taj posao, i da nisu prešli na sveučilište i time bili uvučeni u sveučilišne raspre i spletke, krize i progone, centurije bi bile prije završene i bile bi bolje, kako su bile bolje one centurije, koje su rađene prije i izvan sveučilišta, još u Magdeburgu.

Ostaje također, skoro uzorno, jedinstvo u obradi. Ma da je urednika konačnih tekstova bilo više, rad je ostao jedinstven. Očuvana je jedinstvena konstrukcija, proporcije glava (struka) i predmeta u njima. Među urednicima bila je takva disciplina i u njima takva odgovornost prema stvari, da je Wigand, pošto se idejno (1568.) razišao s Vlačićem i posljednju objavljenu (XIII) centuriju sam radio bez pomoći ijednog od prvih centurijatora, i kad je Vlačić bio gonjen kao zvijer od protestantskog feuda, s kojim se Wigand pomirio, primijenio potpuno onaj program i metodu, koju je Vlačić izradio.

U centurijama ima neke primjene i dijalektičkog postupka. To su postavke o uzajamnoj borbi dviju ideja kroz čitavu historiju, koja se obrađuje, i pojedine analize sila, koje se u konkretnim pojavama bore međusobno. I djelovanje centurija bilo je dijalektičko.

Historijska kritika, razvijena u njima u veliki sistem, s vremenom se okretala protiv postavki, od kojih su centurijatori pošli i koje su oni smatrali nerazorivima. Kad su mnoga njihova vjerovanja bila podvrgnuta kritičkoj analizi, koju su oni sami gradili, moralo se utvrditi, da su bila praznovjerja. Neke njihove osude (n. pr. heretičara starih i novih) javljale su se kao zablude isto onako, kako su se njima činile zablude postupci Rima protiv njih. Ali iako je mnogo otpalo od onoga, što su oni smatrali kao pozitivno, ostao je stvaralački učinak njihova postupka.

U proces borbe ideja Vlačić unosi svoju ličnu misao o djelovanju u tome procesu rezidua, t. j. ostataka prijašnjih stanja, kad je jedan ciklus antitetičke borbe završen. Ti ostaci, pored novog stanja djeluju samostalno dalje i postaju klice iznovičnog javljanja pojava analognih onima, prije antitetičkog procesa. Tri i po stoljeća poslije Vlačića teoretsku postavku o reziduoma (dajući joj i taj naziv) razradio je Vilfredo Pareto u svojoj sociologiji. Ona je primjenjivana i u ekonomskoj analizi.

Centurije sadrže pregled izvora, starih pisaca i izvorne građe i ocjenu njihove upotrebljivosti. U njima su stari pisci 1.–13. stoljeća obrađeni i kao ličnost i kao pisci. Njihova su mišljenja o raznim problemima registrirana, prikazan je njihov život, borbe, djela. Vlačić nije napisao i u centurijama objavio opsežnu studiju samo o Jerolimu, nego i o Augustinu (znatno manju, jer mu je Jerolim bliži). Tertulianu, Origenu, Euzebiju i dr.

Uz izvatke listina i navođenja starih pisaca centurije donose i čitave tekstove pojedinih starih znamenitih i važnih listina, t. j. izvorne građe. Centurije su, osim toga, enciklopedijski priručnik.

Centurije su u potpunosti djelo ljudi, koji su vjerovali u stvar, koju su radili. Oni stoje čitavim svojim bićem iza svoga djela i unose u djelo sve čime raspolažu. Odatle silina i izražajna snaga ljudi, koji su posve srasli s predmetom rada i s ciljem, kome rad služi.

I na kraju, centurije je zamislio, pripremio, najvećim dijelom izveo i dobrim dijelom napisao jedan Hrvat neobičnog dara, koji nije bio samo protestant, nego i Jugoslaven sa Krša i Jadrana, koji je zato i sama zbivanja proživljavao burnije i strastvenije i pisao neposrednije, toplije i punije, na svoj vlastiti način. Priroda mjesta i neba (natura loci et coeli), o kojoj on govori, kao bitnom faktoru stvaranja misaonih konstrukcija, ta priroda krševite labinske, visoravni, s otvorenim pogledom na sve strane, pomogla je graditi osebujnost njegova unutrašnjeg doživljavanja, njegove snage, određenosti, samostalnosti i upornosti, što je činilo, da su jedni savremenici stavljali njegove slike na svoje kuće, a drugi su njegovi protestanti više mrzili njega nego Rim i progonili su ga do smrti i u smrti. Priroda njegove zemlje, i uvjeti života njegova roda i naroda otvarali su mu širom oči, tako da je gledao na svijet otvoreno i vidio ga jasno, onakav, kakav jest.

Primljeno na sjednici Odjela za filozofiju i društvene nauke 11. III. 1955.